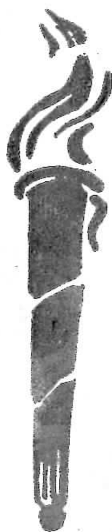
HRVATSKA PROSVJETA

1919 K



GOD. VI. MCMXIX. BR. I.-II.

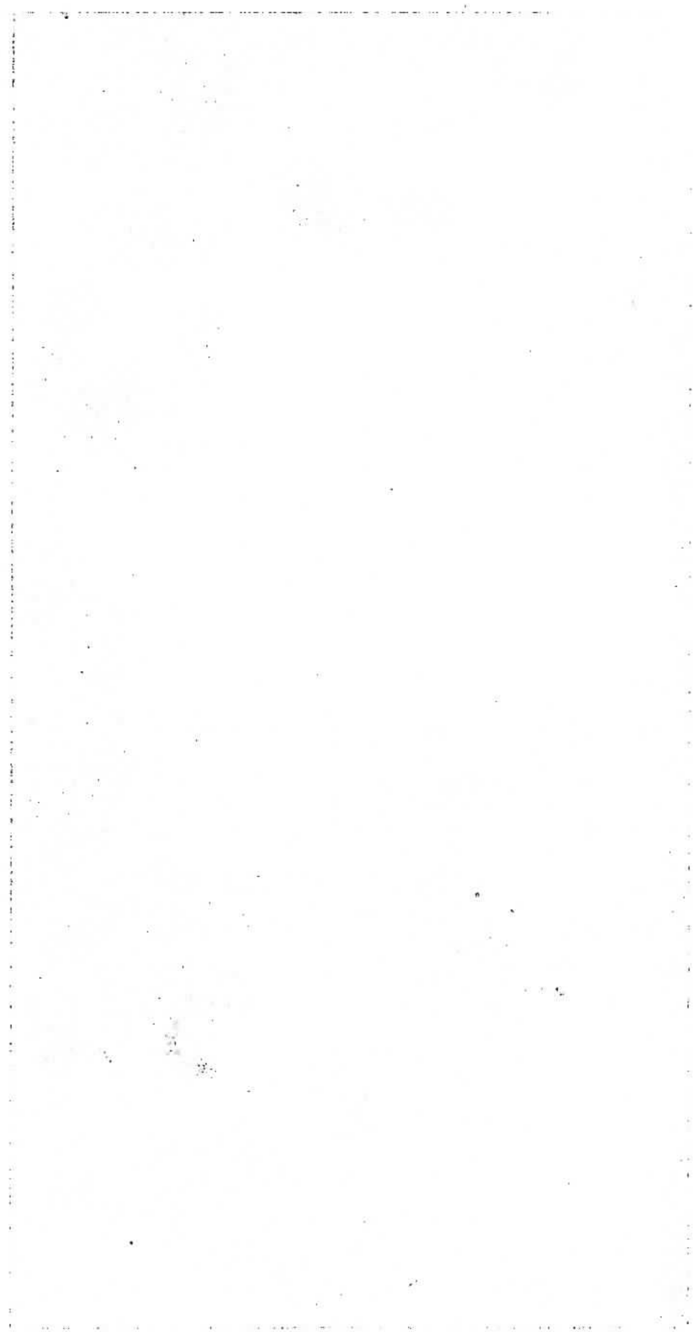
„HRVATSKA PROSVJETA“

IZLAZI GODIŠNJE U 12 BROJEVA. CIJENA GODIŠNJA JE K 30·–, ZA INOZEMSTVO K 40 —. POJEDINI BROJ K 3·—. PRETPLATA SE ŠALJE BLAGAJNIKU „KOLA HRVAT. KNJIŽEVNIKA“ G. NIKOLI MARAKOVIĆU, ZAGREB, PALMOTIĆEVA ULICA 31./I. UREDNIŠTVO: KAPTOL 29. OVAMO SE ŠALJU SVI RUKOPISI. RUKOPISI SE NE VRAĆAJU. PLAĆA SE I TUŽI U ZAGREBU.

*

„KOLO HRV. KNJIŽEVNIKA“ U ZAGREBU

IZDALO JE SVOJOM NAKLADOM:





DONATELLO: IVAN EVANĐELIST (FIRENCA—KATEDRALA).

S MEĐIMURSKE RAVNI...

PUČKE PRIPOVIJESTI.

ĐURO VILOVIĆ.

NAŠI JABLANI.

KAKO ne bi bili naši? Stajali su svuda po našoj zemlji. Najviše u daljini. Tamo, gdje se više ništa ne ugleda, nego maglovita tama. Bilo ih je i tu oko našeg sela. To, što ih je sada, to je ništa, eto ništa. Navre pupovlje, proklija lišće i pri mladomu suncu zasjaju naše ljepote. Pogledamo ih i propjevamo:

Protuletje nam dohaja,
ves svet mu se veseli,
kad spod grma fijolica
svu glavicu vun drži.

Ljeti zapali sunce, a oni se srebrene i svijetle. Pod njima duge sjene i slatka hladovina. Lišće im požuti, povene, a povene i srce u nama. „Dolazi oktober, taj žalosten den...“

Naši jablani. Visoki, upravni i gusti. Bila ih je čitava šuma.

Svi smo rekli: naši jablani listaju, jablani se naši žute... Rekli smo. Mi tako govorimo. Mi kažemo i naša sela, naša zemlja, naš jezik. Govorimo eto. Što mi tužni znamo? Mi ne znamo ni što kamo ide, ni otkuda dolazi. Vidimo i znamo. Dođe i tu je. Nestalo i nema. To je naše znanje. Mi ne bi znali ni kako je nestalo naših jablana, da nije u nas živio konjski trgovac Cina. Visok i krasan, a smion i razgovorljiv. Pola je svijeta obišao po svojoj konjskoj trgovini. Lutao je i putem i srcem. Sedam je naših djevojaka zanio, ko kad je krasnik, a riječ mu medovina. Svih je sedam ostavio, a stao da bježi za ciganicom Majom, vatrom ognjenom. Imala je dva oka, dva ognja u zjenama, dvije ivanjske krijesnice, a vragoljasta, kakvu se rijetko susretne... Gdje su se našli, gdje susreli, ne znam, a u nas nije nitko ni doznao, ko kad se oboje po svijetu skitalo. Svi su govorili, da nije ciganka, bili bi par do smrti... Dojaše on iz svijeta, vrati se sa sajmova, pogleda kod kuće i odmah pita:

— Ljudi, kud okrenuše cigani?

Ljudi su mu se u početku smijali, a kašnje doznaše: zagledalo se momče u ciganku... Zajedno su ih viđevali po sajmovima. Gukao joj je krasnik, kako je samo on umio.

— Ciganko, ognju žeženi...

— Spremio si vodu, da me poliješ? — govori mu i podžiže ga zjenama, smije mu se snijegom ispod usana.

— Da te raspalim, pa da me zažešeš do temelja.

Smijala se. Gibala se oko njega i zvoni na njoj nakit ciganski.

Meni su još živi ljudi kazivali: poludio Cina, konjski trgovac, poludio mladac, ljudi, istina. Zagledao se momak u ciganče, pa ko mladim vinom omamljen. Kesi se, ijuče i pristaje uz cigane ko da im je pod šatorom porođen. Trajalo je to, dugo trajalo i ljudi su govorili:

— Šteta ga, momak je od oka.

— Dobar trgovac.

— I od roda je.

Sve je uzalud, kad našeg čovjeka omami vatra djevojačkih očiju. U svijet odlazio je s trgovinom, povraćao se iz svijeta s novcima. Sretan je bio i okretan, a na zlo se namjerio, na ciganku lisicu, pa što ona i ne bi, priteknu cigani. Dođe kući i propitkuje:

— Hoće li se skoro vratiti koritari?

— Na sajmu su, ljudi kazuju, a on za njima. Za njima je svuda uhodio i poznavao je sav rod ciganski. Iskao ih je po njihovim stanovima. Tamo dolje, gdje je dvorac našega grofa. Oko sebe ih je naselio, ciganin cigane. Tamo je i njegov dvorac, podno naših sela, nedaleko Drave i hrvatske obale. Velik dvor i zvonik je na njemu kao na crkvi. Oko njega guste šume i visoki zidovi, da ga ne bi naše oko gledalo, da ga ne opogani. Čuje se, govori se, ali tko zna, je li istina, da je velika

ta grofovska obitelj. U njoj su još čudniji običaji i zakoni. Uvijek jedan mladi grof dobije naša sela i uživa ih do smrti... Ne smije da se oženi. Onako žive s ciganima ciganin. Cina je sam kazivao i ljudi su po našem Međimurju ponavljali.

— Ej, ljudi, mislio sam, da sam u vražjem kolu. Vratim se iz svijeta, a srce se rashohoće. Nema mira, nema spokoja. I ovdje bi i ondje bi, a srce samo vuče k lijepoj ciganki. Samo da bi 'Maju vidio, nauživao joj se ugljenih očiju. Doznam: cigani su se vratili sa sajmova i ostat će kod kuće da izdjelaju korita. Odem prema njihovu selu. Dao im ga je grof i sve im je kućice posagradio. Njima kućice, a nama bi i kožu svukao. Dao im je, gradio, a mi i ne znali uzroka... Odem tamo, da ugledam Majine zjenice. Kroz svijet su me progonili. Svugdje sam bar slične tražio, ali vatre nema, kao što je u ciganskim očima. Dođem, oblazim, a prazno sve selo cigansko. Po kućama samo musavi starci uz garavu cigančad. Noć je bila, ali mirna kao san pravednika. Pomičem se svuda naokolo. Osluškujem. Svirka. Čujem cigansku svirku i ciganske povike. Kroz šumu svijetlo ugledam i gore daleko pod nebom kao da svijetli daleki zrak nad gradom. Primičem se, a imao sam što da i vidim.

Tražio ja moju Maju i našo je nesretan...

Njega sam prepoznao. Nitko mi ga nije pokazao, a odmah sam znao, to je grof. Malo ga je naših ljudi vidjelo, a ja sam ga vidio. Na visoku sjedi kao na pamuku i smije se, samo što se od smijeha ne svija. Da proživem stotinu godina, da prestupim Matusalemovu dob, toga više ne bih vidio. Ispred njegova sjedala skaču cigani bez odijela, bez duše i bez obraza. On se samo smije i baca im najprije krajcare. Pleše cigančad, sagiba se, skuplja bakren novac i pleše ko bez duše dalje. Plešu, a udaraju zvončići, odzvanjaju koluti i svijaju se gola ciganska tjelesa. Kašnje im je groše bacao, pa bijele seksere. Igra se ponavlja, ali kako novac raste, raste i život u ciganskoj igri. Kad su počele da padaju srebrene krune, poludiše cigani. Povici porasli, guranje za novcem učestalo, a grof samo da u smijehu izdahne. Skakala je i ona — ciganska ljepotica. Nijesam je ni vidio. Pogledam je i zamagle mi se oči. Hoću da je gledam, a ne mogu. Magla, dim, a ja ne vidim. Svija se kao vosak, onako vitka i visoka kao jelica. Najljepša u ciganskom kolu. Stojim za ogradom. Gledam. U bijesnoj se je igri i k meni primakla.

— Majo! Hoću da kriknem, a ne mogu. Ne mogu. Eto baš kao u snu, kad se hoće potrčati i viknuti, a ne možeš, ništa ne možeš...

Stisnem se, čekam. Pobacao im je srebrene krune. Dade im znak, da se svirači goli popnu na granje i tu nastave igre. Goli su ga vozili u čamcu po Dravinoj vodi. Voze mu iskićen čamac, a one ciganke ga povlače kao vile vodenice... Ja za njima kao učaran. Htio sam sve da vidim, sve da čujem. Kad su se povukli u dvor, spopanu me muke kao grčevi. Što bi? Smislim, učinim. Crn sam, eto, a nijesam ciganin.

Pomiješam se između njih. Na me nije nitko ni pazio. Gostio sam se s njima zajedno. Po gozbi ustane grof i pita cigane, što ištu od njega?

— Jablane! — graknuše cigani.

— Jablane, da radimo, da živimo, gospodaru! — ponavljaju cigani, a Maja pristupi k njegovim nogama. Svija se pred njim i uvija se kao mačka; jablane!

— Sutra, cigani, sutra, reče im. Sutra će vam kazati nadšumar.

— Živio, gospodaru, živio!... zaurlaju cigani. Samo da ne proplačem. Past će hiljade naših jablana. Dao je on njima. On je, kažu, gospodar jablana. Nije vidio, kako se zelene, ni kako s njih lišće otpada, niti zna kako stoje, ni kako su ponosni u visinama. Dao im, pa eto.

Zgadi mi se taj obučeni i goli ciganski skot, a žao mi jablana. Pa što je bez njih naše Međimurje? Gola ciganska, madžarska pusta, gola kao naše siromaštvo i tužna kao naš život.

Na koncu ih rastjera, a ostavi u dvoru samo Maju i još dvije mlade ciganke. Smrkne mi se pred očima i kleo bih gore od cigana. Ogadi mi se Maja gore od žabe krastavke... Grof? Uh, da bi ga vidio u... Nikad toga

ne ću razumjeti, kako njega nebo može da gleda ispod sebe. Prije nego ih rastjera, opije ih i natjera jedno k drugomu... Nesta naših jablana... Jadna naša zemlja, ali je nesretna. Daje ciganu i ciganima, da joj bude još gore, da je opuste i ogole. Naši jablani. Tužni mi i oni. Nestalo ih je, nema ih više, našeg uresa, naših ljepota. Njih plače sto hiljada naših Međimuraca. Grof se je smijao, cigani su dar dobili, a mi bez utjehe...

MAJČINA PRIČA.

1.

OBA mala, oba zlatna, dva moja vrapčića. Pod očima mi rastu i do suza me nasmiju, brbljavci. Ivek je tih i nježan kao golupče. Na krilu bi mi samo sjedio ili se do nogu igrao, a Štefek živ vragoljan. Mlađi je, ali ne popušta. Njegova je sva kuća, dvorište i cijela prva ulica. Gledam ga i mislim: Štefek će biti gazda. Gdjegod me i do suza rasplaču, ta njihova djetinja pitanja. Ni ne pitaju jednako.

— Kad će doći naš japa? Usred mira i posve se iznenada Ivek u mene zagleda. Tako su velike, crne oči, dva ugljena. Nijesu žive. Uvijek su tako mirne kao da u ulju plivaju i tužne neizrecivo.

— Kad budete veliki, tepče.

— Ima on velike i svijetle čizme, kao ujac Matijaš?

— Tako velike.

— I crni šešir sa širokim krilima, kao u Florijana Ovčareva!

— Još šire... Govorim mu ja, a ćutim, već mi i suze naviru. K zidu se okrenem i proplačem. U to i Štefek od nekuda dotrči. Obješenjak, sav je blatan i zamazan. Nikad ne mogu dosta da ga očistim. Ne voli on umivanje, samo bježi za svojom zabavom. Gradi zemljane kućice, a najviše štale i kuružnjake. Takova su mu i pitanja:

— Japa će dovesti veliku kobilu? Crnu?

— Crvenu.

— I mlado će biti uza nju? Poskakuje oko mene kao da bi bio mlado uz kobilu. Što je vani vidio, sve je u kuću unio, a najviše je volio živinu.

— Zašto mi vola nemamo, nego samo jednu kravicu?

— Vol, dušo, puno pojede, a nema mlijeka.

— Ja bi oboje gonio... Ej, cuj!... Tjera ih vragoljan.

Gledam ih, slušam ih i najviše se puta rasplačem. Sirote. Ni dobru godinu nisu jedan od drugoga rastavili. Moj je pokojni još bio „gusjak“ uz Štefeka. Prehladio se, razbolio i umro. Ostanem sama uz njih na svijetu. Više sam suza prolila, nego su ona oba vode ispila, a sve radi njih, jadnika. Mislila sam, srce će mi prepući. Uzmem ih oba na krilo, gološana, pa plačem i plačem, a opet da mi nije njih, bilo bi mi i gore. U pustu domu ostavljena i zapuštena udova. Hriste, Bože, smiluj se!

Rastu moji pilići. Rasplaču me i nasmiju do volje... Ko iz vode, eto tako su rasli i zdravi kao kremenje. Ni zakašljali mi nisu, a lijepa oba, dva lijepa anđela. Susjedi dođu, pa ih miluju ko da su im iz kuće. Razgovorljivi dječaci, pa ih svatko pogladi. Naš gospodin, razveselila ga Majka Božja Bistrička, nikad mimo njih ne prođe, da se ne zaustavi. Šali se s njima i ne boje ga se, hajduci. Lijepo mu ruku poljube i brblju, vrapčići. Pruži im groš, sekser, a oni mu se lijepo zahvale, pa k meni dotrče.

— Naš gospodin su prošli. Kazuju i tako su veseli.

— Pa što ćete, djeco, s tolikim novcima?

Ivek će ocu pisati, a Štefek će kupiti kola, upreći će vola i kravu „na... cuj!“ će ih tjerati.

Moji jadi još nisu počeli, dok su mi bila oba pod okom, na krilu, uza me... Rastu oni, škola im se približuje, a meni brige velike. Oba sam ih vodila i srce mi samo drhće... Bila je onda u nas učiteljica. Stara, zlobna, kao vještica. Iz očiju joj nekaki bijes izvire, a meni se čini samo po mojim vrapčićima pada i bode ih. Teško mi je, i u samoj školi prosuzim. Govori ona nešto i meni i njima, govori. Ne razumijem, ko kad je sve pusto madžarski. Govori, ne razumijem, a znam, nije

dobro. Tako joj oči igraju i okreću se kao da su nabodene na iglici...

Ostavim ih. Vratim se kući i stisne me oko srca. Onih očiju ne mogu da zaboravim. Plačem, eto. Svaka tužna majka što bi drugo i umjela nego da proplače. Ona će im govoriti i govoriti, a kako bi je jadni razumjeli, kad ne umiju tog njezinog jezika. Ni riječi... Tući će ih, nevolja. Ja mislim, kako ih udara i pod šibom joj se svijaju moji golubi...

Dolaze i odlaze, a meni nema utjehe. Strašno mi je. Ovako sama, pa moram da samo mislim i mislim, kako je njima, sirotama. Iveka mi je puno žalije. Nježan, osjetljiv. Dosta da samo na nj zavikne i duša će mu umrijeti. Štefek je i tu drukčiji. Pravi nebojša. Sav crven, zagrijan stupi mi u kuću i povikne:

— Descier tesek a Jezus Krisztus!

— Jadnik.

Ivek bez riječi pristupi i samo mi na koljena glavu položi, pa me gledaju njegove crne, tugaljive oči. Cijeli moj pokojni.

Tako nam prolazi dan za danom. Ne zavoliše knjigu. To ja vidim, ne vole je. Dođu i kako ih bace na stol, polete k meni i pripovijedaju. Što bi jadna? Sama ne znam, pa kako bi ja njih učila. Dok sam ja mala bila, mi smo drukčije učili i sve smo razumjeli. Onda su djeca znala i učila kao za okladu. Svaka nas je kuća bila puna, pa i naši putevi i sva međimurska ravnina. Na putu se sastanemo i nabrajamo: Pošla koka na pazar, okaljala nožicu. Ona ide k jednom grmu: „Tari, grme, ovu nogu!“ „Ne ću!“ Tako smo se mi učili. Sada je drukčije. Djeca samo madžarski gataju, a ne znaju, griješnici, ni što gataju, ni što izgovaraju, pa kako bi se knjizi i veselila?

Teško nam je usud dosudio. Prijeđemo Dravu i govorimo. Zagorci, naša braća Hrvati, nas, istina razumiju, ali opet nas čudno gledaju, pa svaku im i ne razumijemo. Preko Mure ili govorili ili lajali, isti nam je posao. Što smo ti mi drugo nego tužno ostrvo. Teško nam je do Boga. Međusobno se razumijemo s našim „gospodinom“ i to nam je sav božji svijet... Mali svijet i mi na njemu kukavci.

Željela sam, da se moji dječaci nauče madžarski. „Parast“, „Hurmak“, tako nas nazivlju. Progovoriš madžarski, pa te gledaju kao da ti se na glavi kruna zasjala. O Stvorče, koji si sve jezike stvorio!

Kako jadnica? Uzmem ih na koljena i mitim ih, garove. Ivek, Štefek zlatni, pročitaj mi nešto iz knjige, dva ću ti jaja osoliti. Uzme siroče, Ivek najradije, i čita, muči se. Krivi rumena i vlažna ustašca do boli.

— Ja ti, sine, ne razumijem. Kaži ti to meni po našu. Govorim.

Gleda me lijepim, crnim očima. Gleda me eto i drugo ne umije. Zaludu jaja i molitve, ne umije.

Tukli su ih, a da što su, tukli su ih i u školi. Ivek dođe sav crven i zaplakan, a Štefeka nema ni do večeri. Ako ti tada nijesam, Bože, sgriješila, neću više nikada. U majčinoj sam ga tuzi i to pitala: „a zašto si Ti to, Bože, tako stvorio i udesio?“ I „gospodinu“ sam se našem na ispovijedi tužila. Uzdahnuo je i rekao mi je:

— Trpi, kćeri, do volje božje, tako nam je...

Trpila sam, a što bi drugo nego trpila i plakala...

Odrasli, školu ostavili, a ničemu se ne naučili.

2.

Vršnjaci su im se već i poženili. Tko od sedamnajst, tko od osamnajst godina. Takav je u nas običaj. Moji se stisli uza me, pa se ni ne maknuše. Kud će sirote u sirotinju.

Opet sam trpila. Onda, tada, pak ću i do smrti. Drugi imaju, pa se i ponose. Drugi se nauživaše pjesme i mladosti, a oni ničega Gledam ih, pa i što bi mislila. Ne mogu, sirote. Ni očev im otac nije puno ostavio. On umre premlad, pa nije ništa stekao... Ne bi Ivek, on se od mene ne bi ni micao, ali ga Štefek povuče za sobom.

Negdje se u svijetu izgrađivala željeznička pruga. Puno se naših međimuraca tamo uputilo. Što bi kod kuće? Ono malo zemlje, što nam je grofovija prepustila, malo je više, ali je dosta za mrtve. To se lako obradi, pa što bi kod kuće. Tamo se na tračnici jadno dobi-

valo, ali ipak više nego kod kuće. Odoše oba moja goluba.

Tada sam po prvi put sama na duže kod kuće ostala. Tužno stajanje! Prosjedila sam najviše uz okno. Kiša navre da pada. Gledam je, slušam je. Kaplja udre u staklo na oknu, niz moje se srce osklizne. Tako po njima udara, mislim. Po kiši se naša zemlja raskvasi do koljena. Tako je strašno blato po našoj zemlji. Njih kalja, i gledam ga tužna po njihovim rukama, odijelima. Digne se vjetar na našoj zemlji, pa digne prašinu kao oblake. Opet u moje prozore zasipa, a mojim jadnicima u oči. Kroz taj ih prah gledam i sve za njih trpim. Sve skupljam u jadno srce: i vjetar i kišu i prah, pa mi je kao da mu se više ni kucati ne sili.

Tako mi prođu mjeseci, dugi, beskonačni mjeseci.

Ljudi se vrate i moji se vrate. Štefek je odjeven, nakićen, a Ivek, sirota, samo mi na krilo novac isipa.

— To sam, majko, zaslužio, govori. Nikad nisu oči drugačije postale. Onakve, kakve je kao dijete imao, onakve mu i momačke sjaju...

— Zašto, dijete, nijesi ništa za sebe kupio?

— Pa možeš, ako hoćeš i kupi mi.

Štefek donese za polovinu, a i manje. Garov! On samo umije da lijepo govori. Uvjerava me, kako je kod nas sve skupo, a tamo gdje je on kupovao, tamo je sve tako jeftino...

Zastanu. Prosjede, pogledaju oko kuće. Pukne glas po selu. Ljudi se opet spremaju na tračnice. Opet odlaze. Tako im i tužna mladost prolazi.

3.

Prošlo je i došlo je ono najgore. Vojaštvo! Iveka nisu prve godine uzeli. Uzeše ih oboje zajedno. Mislila sam: sad neću preboljeti. Čekam jadnu jesen. Ne pijem, ne jedem. Ne mogu. Što pojedem, pada mi kao olovo. Popijam samu gorčinu. Sok pelinov.

Pročuje se po selu: vrijeme je. Zaplače sve u jadnoj pjesmi:

„Došel je oktober, taj žalosten den...
ve me ljubil ne buš v lepoj mladosti".

Baš je žalostan. Nisu u njemu samo majčina srca žalosna. Sve plače. Na našoj je ravni kao u velikoj suzi, tako mutno, i bolno tako. Jesenje kiše udru u svoja beskrajna padanja. Pada po crnoj izmorenoj zemlji, na kojoj se još samo repa zeleni i kukuruzina se crni skupljena u skupine da se suši.

Vôde padaju, a naša je zemlja pod tim padanjem kao rasplakano majčino lice. Vlažna, bolna, nabrana. Samo nam u daljini u vis strše goli jablani i oko naših groblja crne se topole... Sve se crni: zemlja, putevi, selo i svi naši krovovi u njemu, a tužnoj je majci i onako sve crno oko srca.

Skupljaju se momci, mladi kao kaplje rosine, a lijepi kao jagode. Te ih je jeseni bilo strašno puno. Troja ih kola nisu mogla povesti, troja kola iz sela jednoga. Dođu i pod moje prozore. Kola mi preko duše zadrndaju, kroz srce se samo povlači momačka pjesma:

Došel je oktober, taj žalosten den...

— Ej, ej, jeste se momci spremili? Povikuju s kola drugovi.

Drži svaki u ruci ono malo prtljage, svoju opravicu. Okrenu se k meni, pa me gledaju. Zaridala sam, kao da ih u grob polažem. Ivek je svežaj pustio.

— Majko, nemoj... Ubit ćeš me prije nego me drugi ubiju. Nemoj...

Kričala sam.

— Nemoj, majko, nije preko svijeta...

— Nego kuda, jadniče...

— Doći ćemo.

— Bog zna...

Odoše. Ja slušam drndanje kola i tužnu pjesmu.

Hajde dok su na tračnici bili, bila su oba zajedno. Sada ih rastaviše. Ni u jednom gradu nisu bili. Štefek je konjanik, a Ivek kod topništva. Jadi me tek sada saletješe. Nigdje nikoga, bez majke. Ni jedne naše riječi ne čuju, ni jedno naše lice ne vide. Nesretna moja krv. Muče ih pogani. Srce sam stiskala, a slušala sam sve, što su mi stariji ljudi po selu kazivali.

— Bože očuvaj, pakao i gore je...

— Ne znaš, ne razumiješ. Drugi, Madžari, razumiju. Razumjeli bi i mi, da nam po našu

kazuju. Razumjeli i učinili, a što ne bi mladost učinila, i planine bi sorila, prenijela bi brdine. Govore, a mi gledamo, kao da smo pali iz neba.

– Glupani, vele nam, i udaraju. Pa tek kako udaraju, puškom, sabljom, nogom, čega se dohvati. Ništa smo im mi, pa eto, ništa!

– Rugaju nam se. Treći mi pripovijeda. Usta otvoriš, pa svi u grohot uđu. Ne znaš, ne umiješ, ne razumiješ, pa što ćeš. Tužna kazivanja. Još gora su moja domišljanja. Išla sam i k našem „gospodinu“, dobar čovjek, raj mu svijetlio. Naše dijete, među nama se rodio.

— Ima li igdje pravice? Pitam ga.

Upućuje me čovjek božji i kazuje. Napiše mi, pomogne.

O Mihalju mi Iveka pustiše. Štefek je došao malo iza njega. Nađoše mu manu u oku. Vidio je kao orao, ali eto, oni mu u oku manu nađoše...

Tako je i to svršilo, ali još nisu moje nevolje...

4.

Malo su se uza me zadržali. Bože moj ljubljeni, a i što bi uza me... Imamo njivu tako veliku kao tri moje sobice, a ona dva jaka... Pogledaju, okrenu se i naš je posao gotov. Skupa je u nas zemlja, ko zlato. Malo je ima, a naroda se puno narodilo. Dok je moj pokojni bio živ, radio je zemlju našeg „gospodina“, s polovine, s trećine, kakva je već zemlja bila. Umre on, a što bi ja s njima dvama crvićima. Pustim zemlje, drugi zauzmu i zadrže ih... Ljudi, što imaju, iz šaka ne puštaju; pa otkuda bi zemlju namakla? Svoga nemamo, pa uvijek tuđi sluge, tuđi robovi, Davi nas grofija. Trinajst je sela njezinih i sve najbolji komadi, a za njega jednoga.

Tužni su moji sokoli. Ivekove su oči takove: pogleda me i žalost hoće da me zakolje. Znam ja njegove nevolje. Mlad je, lijep je, a po selu djevojke kao pauni...

— Pogledaj, okreni se, sine, govorim ja njemu.

— Majko, sirota sam.

— Lijep si, sine Ivane... Zagleda te oko jedinice...

— Rodila si me bez košuljice, majko, bez sreće.

Štefek je drugačiji. Ne boluje, srcem ne boluje. Pomiješa se s mladošću, pa zaboravi. Toliko mu je i bolje. Odlaze na tračnice, a ja samujem. Ne odu daleko, najradije ostanu na rođenoj zemlji. Našem je djetetu teško bez naše zemlje, ko kad nikud ne može... Zapišu se u grofovske staje i tamo službuju. Na svojoj zemlji robovi! Teško im je, teško do jada. Opet najniži, najmanji. Tu su mi pod nosom, ali ne idem. Ne gledam ih, ne pohađam ih. Ne mogu, srce mi ne podnosi. Kakvagod skitnica im je gospodar. Obuje visoke, svijetle čizme, zasuče brkove i gleda pakleno, pa se šeće između njih s bičem, s batinom. Bog zna, otkuda je došao na našu zemlju, ali on je velik čovjek, govori madžarski... Psuje ciganski i udara taj strašni čovjek u staji grofovskoj...

Dodija im nevolja. Ostave staje pa se s drvarima upuste u sječu, u šume grofovske. Tamo im nije bilo bolje. Od poroda do sprovoda uvijek su „parasti“, „hurmaki“ i opet „parasti“, a moji sinovi. Dodijalo to prvom mom Štefeku. Namjerio se tuga na nevolju. U drugom selu ostala mlada udova. Ljudi su puno o njoj govorili. Imala je kućicu, a i zemlje je nešto imala. Dočulo jedno za drugo. Moj Štefek, međimursko dijete, samo da bi se gazdom vidio, pa taman tako mali kao šačica. Odlučio se.

— Sine, moj sine, ogrlim ga i sreću mu zaželim, pa blagoslov Majke Božje Bistričke. Nije mu sreća dugo trajala. Udova muža dobila, jadi moji, moga Štefeka. Bila je svačija. Što je on zaradio, uzimala je. Išla je u krčme i tamo popijevala: klinčec moj črleni, golubek ljubljeni...

Grizli su se i proganjali. Takav im je život. Poroda nisu imali. Trpio je moj jadni i trpio, pa mu bilo i previše. Ode na tračnice, pa se više nije vratio, ni javio joj se nije, a nije ni meni. Živi li još moj ponosni Štefek, eto ni

ne znam, i to mi je sve, što sam tužna majka od njega imala.

Ivek hoda još uvijek po tračnicama i po grofovskim stajama.

Umrijet ću skoro. Skoro ću umrijeti. Vidim: moji se zadnji dani primiču. Ubila me tuga i plakanje. Dva sam ih othranila, dva siva sokola, dvije zlatne jabuke — za drugoga! Ni poroda im neću vidjeti. Umrijet će, i koljeno će mi skoro iza toga da s Ivekom izumre. Slab je bijednik, posušio se kao da je od drva. Oči su mu još uvijek jednake i uvijek majčino mezimče.

Othranila sam ih oba siva sokola za — smrt, za drugoga...

MEREŠKOVSKIJ I BENSON.

T. DRAVSKI.

I.*

„Leonardo se nagne, pogleda u provaliju, i odjednom ga zaokupi opet, ali s tolikom silom kao još nikada, poznato mu od djetinjstva čuvstvo prirodne neophodnosti lijeta.

„— Bit će, prošapće on — bit će krila! Ne budem li ja, bit će drugi, ali svejedno će čovjek poletjeti. Nije duh slagao: koji budu spoznali, okrilatit će, kao bogovi!

„I njemu se prikaza car uzduha, pobjeditelj sviju granica i težina, sin čovječji, u slavi svojoj i sili, Veliki Labud, što leti na krilima divovskim, bijelim, blistavim kao snijeg, po modrini nebeskoj“ . . . („Leonardo da Vinci“ str. 412.).

Tim značajnim riječima označuje Mereškovskij budući razvoj ideje o nadčovještvu, a dosljedno tomu i razvoj sveopće kulture čovječanstva. Pa doista i Jules Verne (taj prilično vješti pogađač razvoja budućih tehničkih iznašašća) u svom skroz na skroz fantastičkom i aventurskom romanu, kojemu je dao naslov „Gospodar Svijeta“ (Hrv. prijevod izdala knjižara Hartmann — Zagreb 1917.), prikazuje čovjeka na silnom stroju „Epouvante“, kojim gospodari po volji pod vodom, na vodi, na kopnu i u zraku i usred huke vihora i tutnjave gromova prkosi samome Bogu leteći plamenim nebom kroz unakrsne munje, u bezbožnom prkosu govoreći: „Ja... ja... gospodar svijeta! — — — Ravan Bogu! Ravan Bogu! (Hartmannovo izdanje str. 184.).

I Bensonu se ta ideja — čovječjega lijetanja po zraku i gospodarenja vazduhom — činila tako značajnom, te je i on držao najzgodnijim, da u svome romanu „Gospodar Svijeta“ dolazak Antikrista prema koncu svijeta prikaže — na krasnom zračniku: kruni svih iznašašća ljudskoga uma. Evo koliko sličnosti između Leonardove zamisli o „sinu čovječjemu — pobjeditelju sviju granica i težina“, te dolaska Antikristova po Bensonovu romanu: „Tu mu se prikaza očima slika, što je ne bi mogao do smrti zaboraviti. Nekaki sitni predmet, nalik donekle na ribu, bijel poput mlijeka i fantastičan poput sjene, kružio je lako po zraku oko tornja katedrale — — — pričinjajući se kao da pliva na valovima šutnje, što ju je proizvela njegova pojava. Raširenih se krila spuštao sve niže, a onda se počeo zaustavljati u visini od neko deset metara nad glavama... I bližio se sve više leteći lagano, tiho poput galeba nad morem... Visoko na srednjoj palubi stajaše stolac presvučen bijelim suknom i s nekakovim znakovima, što su visjeli na naslonu, a na stolcu sjeđaše čovjek nepomičan i sam. On ne davaše nikakova znaka. Crna mu se roba živo isticala na okolnoj bjelini. Glava mu bila uzdignuta“ — — — (Robert-Hugh Benson: „Gospodar Svijeta“. Roman. Izdala „Kuća dobre štampe“ — Rijeka 1915., str. 65.).

Eto Veliki Labud! Čovjek na krilima!

Benson dakle upravo nastavlja ondje, gdje je Mereškovskij prestao. Materijalna se kultura, koja čovjeku daje samosvijest „nadčovjeka“ — silno razvija. Čovjek se sve više počinje smatrati bogom. Jednostavnosti iz života sve više nestaje. Sve postaje komplicirano, sve zamršeno. Lijetanje čovjeka po zraku podaje mu osobitu

* U uskoj vezi s esejem „Krist i Antikrist“ u „Hrv. Prosvjeti“ 1918.

samosvijest, tako te se može reći, da to lijetanje označuje doista jednu sasvim novu eru u historiji čovjeka i njegove kulture; eru, koja bi se mogla nazvati erom hiperkulture u potpunom smislu. Po Bensonovu nacrtu to bi imala biti zadnja era čovječanstva na zemlji, a mi smo upravo u nju stupili. Čovječanstvo bi se u njoj na putu kulture imalo razvijati strahovitom brzinom, upravo matematičkom progresijom. U tom strahovito brzom razvoju i u grozničavom nastojanju oko procvata materijalne kulture zaboravilo je čovječanstvo sasvim na ideal Kristova Evanđelja, jednostavno ga metnulo s uma, potisnulo u pozadinu, a i zamrzilo ga, u koliko mu se još s koje strane hoće nametnuti. Čovječanstvo si je stvorilo religiju, u kojoj je samo sebe postavilo na oltar poput božanstva te se jedino samome sebi klanja i prinosi žrtve — religiju humanitarizma!

Eto, to je u okosnici prikazano pozorište Bensonova romana. To je teren, na kojemu se ima razviti zadnja faza borbe između Krista i Antikrista na zemlji. To je arena, na koju se iz zračnih visina poput bijeloga Velikoga Labuda spušta zadnja i najsavršenija inkarnacija Antikrista — Julijan Felsenburgh.

Duh ili ideja — koja se po staroj legendi iz prvih kršćanskih vremena — prvi put jasno očitovala u letećemu hereziarhi Simonu Magu, a malo kasnije u glasovitome Julijanu Odmetniku, pa još kasnije u Leonardu, koji je svojim krilatim duhom tako čeznuo za krilima, kojima bi se dignuo nad obični niveau čovjeka, očituje se sada, kad se približava konac velike borbe, u „krilatome" Julijanu Felsenburghu, najsavršenijem uzoru Nietzscheova nadčovjeka i ujedno najsavršenijem kontrastu evanđeoskoga „siromaštva duhom".

U prvome dijelu „Gospodara svijeta", koji nosi naslov „Dolazak", prikazuje Benson, kako pojava Julijana Felsenburgha na pozornici svijeta proizvodi silni i neodoljivi utisak na čitavo čovječanstvo. On — poput Krista — dolazi kao „knez mira". I on – jednako kao Krist – donosi čovječanstvu ono, za čim ono najviše žudi i što mu najviše treba — mir.

Već prije dolaska Felsenburghova čovječanstvo se diglo na veoma visoki stepen kulture. Velikom spretnosti a i veoma velikom vjerojatnosti prikazuje Benson vanredni napredak tehnike, koja je već dotle doprla, da se čovječanstvo služi zračnicima kao najobičajnijim i najpraktičnijim prometnim sredstvima, da si uređuje zgodne podzemne stanove (uslijed prenapućenosti nad zemljom), da se služi umjetno stvorenim sunčanim svjetlom po noći (str. 7.) i jednim jedinstvenim službenim svjetskim jezikom — esperantom i t. d. Uistinu, promatrajući silni neprestani razvoj tehničke kulture, gotovo smo uvjereni, da svemu tomu idemo ususret.

No usporedo s tim tehničkim napretkom prikazuje Benson napredak u razvoju ideja, koje pokreću čovječanstvom.

„Poslije pokolja od god. 1914. — govori on gotovo proročki — započe onaj vanredni pokret među srednjim klasama, koji je išao za tim, da uništi patriotizam i društvene razlike, a napokon i vojničke institucije. Treba li, da Vam reknem, da je slobodno zidarstvo vodilo sav taj pokret?" — — — (str. 3.).

Engleska stoji na čelu pokreta ideja. Ona prva uvađa te velike reforme, a ostala Evropa ide za njom. Iza ukinuća militarizma, iza ohladnjenja patriotizma i ublaženja društvenih razlika dolazi god. 1959. u Engleskoj „definitivni zakon o nastavi, koji zabranjuje u školama svaku religijsku obuku, zatim ukinuće nasljedstva — odstranjujući tako sve, što je još ostalo od staroga sistema" — — — (str. 4.).

Ali što je najvažnije od svega: prema koncu dvadesetoga stoljeća došlo je do ukinuća granica među državama. Oživotvoren je slobodno-zidarski veliki ideal.

Na čitavom svijetu ne postoje nego samo tri velike države: Američka Republika, Evropa i Carstvo Istoka (str. 5.). Dakle u političkom pogledu svijet izgleda mnogo jednostavnije nego u prošlosti. Ali i u pogledu kulturnih borba došlo je do konsolidacije oprečnih struja. Ono, što je spadalo

zajedno, ujedinilo se tako, te nema više bezbroj nesistematiziranih težnja u čovječanstvu, po kojima bi se ono dijelilo na isto takav bezbroj grupa i kulturnih organizacija, već je i u tom pogledu postignuta potpuna kristalizacija. Već u uvodu Bensonova romana veli stari Templetom: „Da u kratko objasnim položaj! Samo tri sile vladaju sada u svijetu: katolicizam, humanitarizam i religije Istoka!" (str. 5.). Religije Istoka vladaju — više manje kao i sada — na svom širokom području i ne dolaze s drugim dvjema silama u sukob. Ali na području Evrope i Amerike upravo se sprema humanitarizam na zadnju borbu s katolicizmom, u težnji, da mu zada posljednji - smrtni udarac. Katolicizam naime — i ako već dosada potisnut sasvim u pozadinu i istisnut iz sveukupnoga državnoga i javnoga života — ipak silno smeta razvoju humanitarizma, te nove obljubljene religije prosvijetljenoga čovječanstva. Po nazoru Oliviera Branda — jednoga od glavnih lica ovoga romana — kao i po uvjerenju čitavoga prosvijetljenoga svijeta „kršćanstvo je vjera u isti mah nekulturna zbog upravo smiješne nemogućnosti svojih dogma, kao što i glupa, žalosna i dosadna zbog načina, kojim se udaljivala od veseloga toka ljudskoga života" (str. 19.). Humanitarizam nasuprot jest religija kulture, religija veseloga uživanja života — nešto poput u „Julijanu Apostati" prikazanog helenizma — i zato nije čudo, da si triumfalno krči put osvajajući srca sviju, pa dapače, triumfirajući nad preživjelim katolicizmom, vuče i mnoge katoličke svećenike u vrtlog novoga humaniteta (str. 28.). I humanitarizam bi po svoj prilici izazvao odlučni rat za uništenje katolicizma, da se u to ne pojavi pogibelj evropskoj kulturi s druge strane – ona davno nagoviještena i sa strahom očekivana pogibelj „žute rase" — pogibelj s Istoka. Udruženi Istok sprema se, da navali na Evropu, a kako je u njega ogromna sila i još neistrošena svježa fizička snaga, nastaje ozbiljna pogibelj, da će u jedan čas biti uništena tolikim trudom kroz stoljeća izgrađivana i napokon uzdignuta do vrhunca svoga razvoja — evropska kultura.

Tko će spasiti Evropu? — — — Sva je u trzavici, sva u bojazni i ne zna, kako da odvrati Istok od njegove nakane. Istok je već spreman na navalu — ne hoteći nikakvih pregovaranja s Evropom, kad eto ustaje Amerika, da posreduje između Evrope i Azije, da umiri Aziju a spasi Evropu od propasti. Među delegatima Amerike, poslanim u Aziju, ističe se najviše do sada svijetu skroz nepoznati — Julijan Felsenburgh, izvrsni lingvista, a još izvrsniji govornik, najizvrsniji pak poznavač ljudske psihe, kojoj znade taknuti najdublje i najtajnje osjećaje te ju tako predobiti za svoje ideje. On govori raznim plemenima Istoka u njihovom vlastitom jeziku i polazi mu za rukom, da ih umiri. Taj tajinstveni čovjek, postigavši tako nenadano sporazum s Istokom i odklonivši od Evrope „žutu pogibelj", pred kojom je ona drhtala i očekivala neizbježivu katastrofu, ne nadajući se gotovo nikakvome uspjehu od pregovora s Istokom — taj čovjek eto vraća se sada slavodobitno u Evropu. Spomenuli smo već na početku svoga poglavlja, kako Benson opisuje njegov polazak na bijelom zračniku u London i kako ponosno kruži nad glavama, koje u njemu gledaju Spasitelja svoga i Spasitelja — svijeta. On dolazi i donosi – mir. Mi – proživljujući vremena Wilsonova – možemo razumjeti oduševljenje čitave Evrope za Julijana Felsenburgha. Pojedine savezne države Evrope natječu se, koja će mu iskazati više časti. Svi ga časte, svi ga uzdižu do neba, samo — Crkva katolička drži se prema njemu rezervirano, jer ne zna, što on njoj donosi — da li mir ili rat?

On je stupio na pozornicu svijeta upravo sada, kada se sprema odlučna borba između humanitarizma i katolicizma. U toj borbi on ne će moći ostati indiferentan, jer mu to ne dopušta uloga, koju je svojim posredovanjem za mir među Istokom i Evropom stekao u historiji daljnjega razvoja čovječanstva. Ta je pak borba sada – iza umirenja Istoka i otklonjene „žute pogibli" – neizbježiva. Ona sačinjava prvu točku u programu humanitarizma. Sada humanitarizam triumfira još i više, a osobit razlog njegovu triumfu jest to, što je

pobijedila civilizacija, što je osiguran svjetski mir, što je otklonjeno barbarstvo, t. j. rat, kojega kršćanstvo nikada nije moglo zapriječiti i ukloniti, dapače ga je podržavalo.

Crkva se pak katolička kao sirotica pred tim triumfom humanitarizma stisnula u kutu.

Svećenik Percy Franklin, engleski izvjestitelj kardinala protektora za Englesku, promatra događaje, koji se pred njim odigravaju i ne razumije, zašto Krist dopušta, da Crkva njegova bude tako ponižena. Krasna su njegova razmatranja, te mogu vrijediti i za naše vrijeme.

„On je mislio na to, kako su vanjske činjenice u ovaj čas doista vrlo jake protiv stare vjere, i da se ta vjera, osim za onoga, koji zna, da je volja i milost sve, a samo uzbuđenje ništa, nalazi donekle u položaju djeteta, koje hoće da se igra usred ogromne tvorničke mašinerije, što radi“ ... (str. 28.). Nastala je strašna „nemogućnost vjerovanja“. Svećenik O. Francis apostatira, ali prije svoje apostazije izjavljuje se glede vjere: „Sve je to prekrasno, i ja bih rado, da mogu vjerovati. Meni se čini, da već nikada ne ću biti sretan, no — tome se ne da više pomoći!“ — — — Svoje dosadašnje vjerovanje ispričava autosugestijom i sugestijom odgoja.

Sir James Bartlet polovicu je svoga bogatstva potrošio na crkve, pa se niti sada ne kaje zato. On dapače kaže, da je svaka vjera bolja od nikakove, ali da on sâm ne može više vjerovati (str. 40.). Kao da se atmosfera napunila nekakovim bezbožnim i bezvjerskim bacilima, te ljudi, koji od njih obole, ne mogu više da vjeruju, i sve, što im je za cijeloga života bilo najvećom svetinjom, sada je najednom postalo najvećom smiješnosti i golemim apsurdom. A što je najgore od svega, oni, koji bi imali biti „sol zemlje“ i „svijetlo svijeta“ — nijesu na svome mjestu.

Percy je „nastojao, da ne misli na svoje drugove svećenike, no morao si je već gotovo po pedeseti put priznati, da to nijesu ljudi dorasli sadašnjemu položaju ... Pa i sâm nadbiskup, sve onako svet, kaki je bio, sa svojom djetinjom bezazlenosti! Zar je to čovjek, koji će povesti engleske katolike i zbuniti njihove neprijatelje? ... Činilo se, da nema divova na zemlji u ove dane. Što da se učini? — — — Ali napokon, ako papa Angelicus, koji vlada u Rimu Crkvom Kristovom, ne misli na to, zašto da to čini jedan ludi pop u Westminsteru?!“ (str. 37—38.).

Meditacije Percy Franklina — budućega zadnjega Pape — o tužnom stanju Crkve Benson upravo divno izvodi. Čitajući te njegove meditacije duboko osjećamo zajedno s tim junakom svu njegovu bol radi ove nemoći Crkve, svu ogorčenost radi nedoraslosti i sićušnosti onih koji sačinjavaju jezgru Crkve i njezino vodstvo, svu oštrinu sumnje i napasti, da podvojimo i o samoj Providnosti, koja svoju Crkvu ostavlja u ovakvom zapuštenom stanju u času najveće odlučnosti. Percy Franklin — čovjek duboke i velike vjere, koja se ne ravna po vanjskim događajima, što ih on momentano ne može protumačiti — živo nas podsjeća na Ben Hura u času, kad se nalazio pod križem, na Petra, kad bježi pred Neronom iz Rima, na Vinicija, kad u amfiteatru promatra, gdje zvijeri razdiru kršćane, pa i njegovu dragu Ligiju, a Krist šuti — — — ne javlja se, spava kao ono nekad u Petrovoj barčici. Dok je Ben Hur gledao pravo i realno tijelo Kristovo, gdje visi razapeto na križu, izvrgnuto ruglu i smijehu, Percy Franklin u Bensonovu romanu isto tako gleda razapeće mističnoga tijela Kristova — Crkve Njegove, gdje se bori i previja, reći bi, u agoniji, u zadnjim — smrtnim trzajima ...

„Vidio je Mistično Tijelo u agoniji, rašireno nad svijetom kao na križu, nijemo od boli. Vidio je živce napete i stisnute, vidio živu krv kako curi kaplja po kaplja iz Njegove glave, ruku i nogu. A pod Njim se sabrao svijet pun veselosti i ruganja. — „Spasavao je druge, a sebe ne može spasiti ... Neka siđe s križa i mi ćemo mu vjerovati!“ — — Daleko iza grmlja i iz rupa u zemlji izvirivahu prijatelji Kristovi i jecahu. I sama Marija bijaše nijema, probodena od sedam mačeva, a učenik, kojega je ljubio, nije imao riječi utjehe“.

„Vidio je također, kako se nijedna riječ nije čula s nebesa. I samima je Anđelima bilo naloženo, da metnu mačeve u tokove i da čekaju na vječnu strpljivost Gospoda, jer je agonija jedva tek započela. Još je hiljadu užasa imalo doći prije svršetka, prije posljednje sume razapeća". — — — (str. 33.).

„Gospode! Ne mogu ja toga više podnositi!" — uzdiše u strašnoj napasti Percy Franklin jednako kao i Ben Hur, Petar i Vinicij.

No još je imao doći onaj veliki otpad, o kojemu govori Sv. Pavao (II. Tes. 2, 3). Ali prije otpada ima da se pojavi „Čovjek Grijeha" (ibid.). Percy Franklin dršće od pomisli, da bi taj „čovjek grijeha" mogao biti — Julijan Felsenburgh.

Stari O. Blackmore misli isto tako: „Jeste li opazili, kako malo imamo velikih ljudi... Sada pak evo najednom toga novoga čovjeka, koga nitko ne pozna, koji se digao u Americi prije par mjeseci i čije je ime u svačijim ustima. Šta to znači?" — — — „Oče, tko je za ime Božje taj Felsenburgh?" (str. 39.—40.). „On je misterij!" (str. 35.).

I sada nastaje strašna ona dvoumica o Felsenburghu kao o Kristu u „Ben Huru", a još više u „Uskrslim bogovima".

Tko je on? Zašto se pojavio na pozorištu svijeta? Što mu je konačno zadaća?... Ova pitanja, kojima si razbijaju glavu Percy Franklin, o. Blackmore i tisuće drugih, tim su teža, što je ličnost Julijana Felsenburgha dosada bila posve sakrivena, pa je to više misterijozna, ali i to više pogibeljna. „Činilo se, da njegova originalnost leži u njegovim čistim rukama i neporočnoj prošlosti kao i u njegovom magnetičkom karakteru" — — — (str. 37.).

Benson nas u cijelome prvom dijelu svoga romana ostavlja u toj dvoumici glede Julijana Felsenburgha. I po tome nam se čini, kao da uistinu čitamo nastavak Mereškovskijeva romana, koji nas i pri koncu ostavlja u dvoumici glede karaktera Leonarda da Vinci. Kao što Beltraffio u Leonardu da Vinci otkriva mnoge crte karaktera Kristova, ali u isti mah vidi u njemu nešto antikristovsko, tako i Percy Franklin u Felsenburghu. Taj je dio izveo nešto, što je čitavi svijet smatrao najvećim djelom, što je ikad bilo izvedeno u historiji čovječanstva. On je izveo nešto, što se sasvim slagalo s Evanđeljem Kristovim, djelo dostojno samoga Krista — Kneza mira. Njegovo je djelo uspostavljeni mir između Istoka i Zapada. Svakako djelo moralno, veliko, dapače uzvišeno. Ali ipak Percy Franklin dvoji, da je to djelo od Boga. Zašto?

„Rat bi bio – misli on – užasna katastrofa, ali, ne znajući ni sâm zašto, on je pomišljao, da ima i drugih stvari, koje su još gore od rata". A među tim stvarima možda je baš i sam taj — mir, to jest mir, što bi ga ljudi mogli osnovati među sobom, ne na podlozi Evanđelja Kristova, ne Kristovom metodom, nego drukčije. „Bio je to mir, koji je izvirao iz razbora, a ne da ga nadilazi; mir, koji je osnovan na misli, da je čovjek sve" — — — (str. 15.). Taj je mir vrhunac civilizacije i one kulture, koja ne će da išta znade o Bogu i o Kristu Njegovu. Eto u tom leži razlog sumnja Percy Franklinovih o Felsenburghu.

„Felsenburgh je dakle učinio sve to — a to je čin veći od ikojega svjetskoga događaja, što je dosada bio poznat u civilizaciji. No, kaki je to čovjek? Kakav mu je značaj? Kakvi motivi? Kakova metoda? Kako će upotrijebiti svoj uspjeh?" — — — „Ili se možda Gospod nalazi iza svega ovoga?" — — — Ta su pitanja bila beznadna. Ona su letjela pred njim poput iskrica, od kojih je svaka izgledala neškodljivom, no koja bi isto tako mogla i cio svijet zapaliti (str. 56.).

A i stari o. Blackmore jednako sumnja: „Meni se sve čini, da će Felsenburgh učiniti nešto. Ne znam što: možda za nas, a možda i protiv nas. Ali on je slobodni zidar — — — Ne zaboravite toga!" (str. 40.).

U toj eto dvoumici ostavlja nas prvi dio romana i podsjeća na riječi fratra Schweinitza iz „Uskrslih bogova", koji na temelju starih proroštva o Antikristu govori:

„Veliki pravednici, ni oni ga ne će prepoznati, jer će im se razum pomutiti i misli će

im se razdvojiti, te ne će razabrati, gdje je svjetlost, a gdje je tmina. I zaokupit će narode jad i dvoumica, kakve ne bješe od stvorenja svijeta . . . . . . I uzet će (Antikrist) velika krila, što ih je zgotovila lukavština đavolska, i uznijet će se na nebo" . . . („Uskrsli bogovi" str. 480.).

Upravo tim uzletom na velikim krilima, što ih je izumila „lukavština đavolska" — na divnom bijelom aeroplanu, u kojemu Julijan Felsenburgh u crnom odijelu, koje se živo isticalo na okolnoj bjelini, kruži slavodobitno nad Londonom i polagano se spušta na evropsko tlo, upravo tim uzletom — velim — završava Benson prvi dio svoga romana. Vrlo velikom umjetničkom vještinom prikazuje dolazak toga najvećega od svih heroja, na kojemu je sve originalno, sve simpatično. Lice mu je „blijedo, izrazito, mladenačko, s uzvinutim crnim obrvama, tankim usnama i poput snijega bijelom kosom". Ništa nema na njemu odvratna, ništa okrutna, ništa antipatična. Među ostalim i to je jedna velika zasluga Bensonova romana, što nam ličnost Antikrista i njegov dolazak na svijet prikazuje na skroz originalni način, u sasvim novom svjetlu. On nam Julijana Felsenburgha prikazuje simpatičnim, nadasve privlačivim, kao što i treba da bude savršeni tip čovjeka. On u Antikristu prikazuje čovjeka, a ne možda koje nadljudsko biće inkarnirano u čovjeku. I diljem cijeloga romana — sve do svršetka — ne možemo se oteti nekomu udivljenju i simpatiji, koja nam se porađa za toga protivnika Kristova. Tim se Benson sasvim odvojio od običnoga vulgarnoga shvaćanja Antikrista i njegova dolaska na svijet. Ali to je i sasvim opravdano. Značaj, koji će skriviti „veliki otpad" i koji će staviti u pogibelj također i „izabrane", radi kojih će biti skraćeni dani kušnje (Mat. 24, 22), takav značaj mora biti simpatičan i privlačiv, mora pobuđivati udivljenje i začaravati svojom pojavom i svojim djelima. Takav je eto Bensonov Felsenburgh, pa je prema tomu skroz psihološki opravdano ono veliko oduševljenje cijeloga svijeta za nj i velika dvoumica, koja radi njega muči duše i „izabranih".

U drugome dijelu svoga romana („Borba") prikazuje Benson otkrivenje tajinstvenoga izmiritelja Istoka sa Zapadom i izvedbu njegovih ratnih osnová za uništenje Crkve Kristove.

Riješena je velika dvoumica za sve one, koji promatraju razvitak svijeta duhovnim očima: u svijetlu vjere i kršćanske Objave. Riješeno je pitanje, tko je On? Nema više dvojbe o tome, jer po riječi Kristovoj za sve lažne Proroke imamo nedvojbeni znak, po kojemu se mogu raspoznati: „ex fructibus eorum cognoscetis eos" — po plodovima njihovim ćete ih upoznati.

Nastala je nova objava — objava Antikristova. Nastala je uslijed toga i nova era u povijesti čovječanstva.

U Felsenburghu se objavilo čovječanstvo samome sebi, upoznalo je samo sebe i apoteoziralo je samo sebe. Postalo je očito, tko je Julijan Felsenburgh.

„Pokazalo se, da on pozna istoriju, predrasude, bojazni, nade, iščekivanja svih nebrojenih sekta i kasta Istoka, kojima je govorio. On je pokazao upravo začudno poznavanje ne samo ljudske naravi, nego i svake crte, kojom se ta božanska stvar manifestira. On je uistinu prvi savršeni produkat onoga novoga kozmopolitskoga stvora, što ga je čovječanstvo stvaralo tijekom cijele povijesti. U devet ga istočnjačkih gradova pozdravljaše muhamedanski narod kao Mesiju" . . . (str. 70.). No i Evropa u njemu gleda svoga Mesiju, kojega je nesvijesno očekivala. Jednom riječi sav je svijet gledao u Felsenburghu biće, u kojemu su se ispunile sve nade i sva tisućgodišnja očekivanja čovječanstva. Eto, zato je s njime započela nova era, „za kojom su uzdisali proroci i kraljevi, patnici i umirući, svi, koji su umorni i teško opterećeni" (str. 72.).

Listovi ga u oduševljenim člancima ispoređuju s Kristom, ali zato da ga uzdignu nad Krista: „Ja nijesam donio mir, nego mač!" — rekao je Krist, i te su riječi bile pune gorke istine. „Ne mač, nego mir!" — odgovara Felsenburgh, a s njime i svi oni, koji su se napokon odrekli

Krista ili ga uopće nijesu nikada niti priznavali... Načelo ljubavi i sloge nadvladalo je. — — — Ne ćemo više vapiti za Bogom, koji se sakriva, nego za čovjekom, koji je shvatio svoje vlastito božanstvo — — — Čovjek se dugo trzao u bolovima poroda, njegova je krv tekla kao voda zbog njegove vlastite ludosti. No napokon je on sam sebe razumio i živi u miru. Odsada će dakle uistinu biti srećni blagi, miroljubivi, milosrdni, jer će oni baštiniti zemlju, bit će nazvani djecom Božjom i naći milost" (str. 72.).

Tako piše londonski „Novi Narod" iza dolaska Felsenburghova u London.

Mabel, žena ministra Oliviera Branda, govori s oduševljenjem: „Vidite, kako je kršćanstvo promašilo, kako je ljude razdijelilo. Pomislite na sva ona okrutništva, na inkviziciju, vjerske ratove, na rastave između muža i žene, roditelja i djece radi vjere, na nepokornost državi i izdaju radi vjere. Ne možete valjda misliti, da je sve to bilo pravo. Kakav bi to bio Bog?" (str. 75.). A Felsenburgh je došao i izliječio sve stare rane, što ih je svijetu i čovječanstvu zadalo kršćanstvo. Sada je samo trebalo, da se po cijelom svijetu do u tančine provede velika preobrazba, da se stubokom promijene sve međunarodne sveze, zakoni međunarodne trgovine, politika, metoda vladanja, da se u svemu realizira „princip, što se nenadano pojavio inkarniran u tom sijedom mladom Amerikancu — princip sveopćega bratstva" (str. 74.).

Benson tako vješto i tako snažno prikazuje „štimung" psihe cijeloga čovječanstva, da nam se sasvim obrazloženim i sasvim naravnim čini sav daljni razvoj radnje u romanu. U tom je osobita Bensonova odlika, što je moramo odmah istaknuti. Ako je teško napisati dobar psihološki roman, u kojemu je junak pojedini individuum, još je teže napisati psihološki roman, kojemu je junakom — psiha cijeloga čovječanstva. Ali Benson divno rješava svoju zadaću. On prikazuje ne samo vanjske činjenice kulture i političke emancipacije naroda, nego i unutrašnje psihološke momente, koji djeluju na razvoj ljudskoga mišljenja i zaključivanja u smjeru potpunoga prezira prema kršćanstvu a obožavanja humanitarizma. I kod svega toga ne osjećamo u našoj duši ni najmanju reakciju, nikakvu bunu, nego nam se sve čini tako naravnim, tako nužnim, a napokon posve u skladu s proroštvom o „velikom otpadu", koji ima da dođe po „čovjeku grijeha". Čitajući Bensonov roman nama postaje sasvim naravnom i dobro obrazloženom činjenica, da je „kršćanstvo i teizam počelo iščezavati iz ljudskih glava kao što jutarnja magla iščezava pred suncem". Biva nam to naravnim i jasnim, jer je bila neopisiva provala entuzijazma za „humanitarizam", koji se entuzijazam još postostručio, otkako se pojavio Felsenburgh: „Čovjek se najednom počeo zaljubljivati u čovjeka. Konvencijonalni su ljudi protirali oči, čudeći se, što su ikada mogli vjerovati, da ima kaki Bog, koga ćeš ljubiti, pitajući jedan drugoga, koja ih je čarobna snaga u tom držala tako dugo" (str. 81.).

Pa kad je još uveden i „novi kult" religije humaniteta — sasvim po uzoru katoličke Crkve, dapače su i svećenici toga kulta većinom katolički svećenici apostate – onda ljudi više ništa ne očekuju od kršćanstva i od Crkve. Duša je njihova smirena i zadovoljna u novoj religiji. Uvedene su velike svečanosti na četiri godišnja blagdana: Materinstva, Života, Sloge i Očinstva, te je tako udovoljeno i masama puka, koje su bez ceremonija i svečanosti crkvenoga bogoslužja osjećale neku prazninu u novoj religiji. Novi kult je bio „posveta triumfa humaniteta" (str. 116.). Neopisivo zavlada oduševljenje, kad je Felsenburgh odobrio novi zakon o bogoslužju. Olivier Brand tumači tu činjenicu kao ispunjenje staroga proroštva (Otkriv. 21. 1. 5.): „Jer gle, ja stvorih novo nebo i novu zemlju", a predašnja se ne će spominjati ni padati na pamet" (str. 119.).

A Crkva? A Rim?

Buru negodovanja izazvao je Bensonov roman „Gospodar svijeta", kad je ugledao svjetlo, u mnogim katoličkim krugovima, a to radi prikaza Crkve katoličke u tako mizerabilnom stanju. Jer gle, kako to Benson prikazuje:

„Dok se cijeli svijet micao, Rim je mirovao. On je imao da misli na druge stvari sada, kad

je duhovna težina svijeta ležala samo na njegovim ramenima. Sve je tu izgledalo nepromijenjeno – ili bolje takvo, kao da se vratilo u doba pred sto i pedeset godina" (str. 83.). I sada kroz više stranica Benson vrlo živim bojama opisuje ono, što Fogazzaro u svom romanu „Il Santo" tako snažno prigovara Crkvi, to jest onu njezinu „ukočenost", koja joj ne da, da se u svojim ustanovama i uopće u svom životu miče usporedo s napretkom kulture.

Prije svega treba spomenuti, da je po Bensonovu romanu Crkva pristala, da izruči talijanskoj vladi (god. 1972.) sve crkve u Italiji u zamjenu za Rim, gdje sada sasvim neovisno vlada Ivan XXIV. „Papa Angelicus". A „čim je Rim proglašen nezavisnim Papinskim gradom počeše se sve napredne novotarije, što ih je bila uvela talijanska vlada, zanemarivati: tramwaji prestadoše juriti ulicama, zračnicima bude zabranjeno ulaziti u grad, nove zu zgrade bile ili porušene ili se upotrijebiše za čisto crkvene svrhe" i t. d. (str. 83.). A to sve zato, jer je Papa Angelicus držao, da su „sadašnji obreti kadri da rastresu besmrtne duše u promatranju vječnih istina — ne što bi ti obreti bili u sebi zli — nego jer u ovaj čas odviše uzbuđuju imaginaciju" (str. 87.). Zato je on istjerao iz Rima i tramwaje i zračnike i laboratorije i tvornice, pa kad su se sve te uredbe preselile u predgrađa, on ih je zamijenio u gradu kapelama, vjerskim zgradama i kalvarijama. I u istinu na taj način je iz Rima stvorio svijet sasvim različan od onoga bučnoga i blistavoga svijeta, kojim je Rim bio okružen. „Ovdje — u Rimu — život se činio neizmjerno jednostavan: unutrašnji je svijet ovdje više vrijedio nego vanjski. Pa i sama sjena Boga kao da je počivala ovdje. Tu više nije bilo nemoguće predstaviti sebi, da sveci bdiju i štite nas, da Marija sjedi na svom prijestolju, da je onaj bijeli disk na oltaru u istinu Isus Krist". (str. 84.).

Eto, susrećemo se opet sa problemom odnošaja moderne kulture prema Kristovu Evanđelju i jednostavnosti kršćanskoga života. No eto, čudnovatoga kontrasta! Dok Mereškovskij u „Uskrslim bogovima" prikazuje, kako je Crkva pogriješila pošavši za savremenom kulturom te uvedavši u svoje krugove i hramove ideje humanizma i renesansu, eto nam Benson prikazuje, kako se od Crkve odvraća cijeli svijet, jer je u svojoj „ukočenosti" ostala vjerna onoj evanđeoskoj priprostoti i siromaštvu duha, onoj blaženoj i naivnoj jednostavnosti kršćanskoga života zazirući od svih plodova moderne kulture, koja tako priječi tiho i sabrano razmišljanje o vječnim stvarima. Na to ćemo se pitanje još povratiti, a sada hoću da istaknem samo to, kako je Benson vrlo oštro istaknuo taj problem, te kako stvara od Crkve gotovo karikaturu (barem u očima modernoga čovjeka), kad prikazuje njezin život i djelovanje u takvoj opreci s rezultatima moderne kulture. Eto, taj „natražni" Papa Angelicus premda ne priznat — ili bolje, ignorisan – od svih vlasti svijeta, „opet je poslao poslanike u sve zemlje svijeta obavijestivši vlade o njihovu dolasku. Tome dakako nije nitko posvećivao nikakove pažnje osim smijeha, no Papa je mirno izvršivao svoja vladarska prava. Od vremena se do vremena pojavljivahu u svim zemljama enciklike razlažući Papine zahtjeve takvim mirom, kao da su oni svuda priznati – – – – – – Takav je način djelovanja napunjao svijet najvećim čuđenjem... Ovaj ludi starac sanjari tu o Kristu, o nutarnjem životu, o opraštanju grijeha, o vladanju nad svijetom i govori o tome upravo onako, kako su to njegovi predšasnici govorili pred dvije tisuće godina. No to je bio samo jedan znak više, da je Rim izgubio ne samo vlast nego i pamet" (str. 88.—89.).

Eto, tako Benson prikazuje Rim. I premda je takav prikaz — kako spomenuh — izazvao među katolicima buru negodovanja te je uslijed toga Benson bio moralno prisiljen, da napiše drugi novi „optimistički" roman, ipak — razmatrajući život Crkve u ovim posljednjim decenijima (osobito onamo od Pija IX.) i smjer, kojim ju vode njezini vladari naših vremena — ne možemo se oteti uvjerenju, da će Crkva ovim putem — ako uzdrži i nadalje taj smjer, kojim je pošla — doći prilično blizu onome stanju, u kojemu je prikazuje Benson. Ali odmah treba istaknuti, da Benson to sve prikazuje

bez sjene antipatije ili animoznosti tako te nikad nitko nije podvojio o njegovoj ljubavi za Crkvu i dubokom osjećaju poštivanja prema onima, koje je „Duh Sveti postavio, da upravljaju Crkvom Božjom“ (Djel. Ap. 20, 28). Benson dapače tu „natražnost“ Crkve u zadnjim vremenima prikazuje tako, te se čini, da bi je on i htio takovu vidjeti, jer takova bolje odgovara evanđeoskome idealu, i ako je u velikoj opreci s napretkom moderne kulture. Ako uzmemo, da je u dušu svećenika Percy Franklina Benson ulio svoje nazore, svoje sumnje i svoje napasti, koje su morale biti osobito žestoke (kao što biva u svih konvertita!), onda o tome nema nikakve dvojbe.

I sâm naime o. Percy Franklin — prije nego postaje Kardinalom i Papom — ne može odoljeti teškim borbama, koje mu se rađaju u duši, dok gleda veliki nerazmjer sila između svijeta Antikristova i svijeta Kristova, triumf Felsenburghov i potištenost te skučenost rimske Crkve. Ali uza sve to — premda stoji zapanjen pred velikim misterijem zadnjih dana — ostaje čvrst i stalan u svojoj vjeri i velik u poniznom počitanju prema Crkvi, koju po njegovu najdubljem uvjerenju vodi Duh Sveti. Kako je vodi i kamo će je dovesti, to na nj ne spada.

Svakako — događaji su se čudno razvili. Preko svakoga očekivanja same Crkve i vjernika. Benson to živo ističe, a ja po drugi put naglasujem, da je velika zasluga njegova romana ne samo u tome, što je Antikrista prikazao novim, originalnim načinom (t. j. ne kao kakvo strašilo, nego jednim od najsimpatičnijih tipova), već što više u tome, što je prikazao, da je humanitarizam bez Boga (moral bez vjere) doista donio mnoge od onih plodova, kojih se mogućnost s katoličke strane obično poriče. Percy Franklin naprotiv to priznaje kao činjenicu, koja se ne može nijekati: „Sve, što se dosada dogodilo, išlo je za izmirenjem svijeta, što se doista dogodilo — ali ne na osnovi božanske istine. Intencija je Boga i njegovih vikara bila da izmire sve ljude u Isusu Kristu, no ugalni je kamen bio i opet zabačen. Ipak — umjesto kaosa, što su ga proricali pobožni — došlo je jedinstvo, kakvoga još nije bilo u povijesti. A to je bilo to pogibeljnije, što je sadržavalo bezbroj elemenata nesumnjiva dobra. Rat je na primjer — sudeći po svemu — imao posve prestati, a to nije bila zasluga kršćanstva. Ljudi su uvidjeli, da je sloga bolja od nesloge, a i to su naučili izvan Crkve i bez nje. Doista, prirodne su se krijeposti naglo razvijale, dok su natprirodne bile prezrene. Umjesto ljubavi došla je filantropija, umjesto nade zadovoljstvo, umjesto vjere znanost“ (str. 92.) Humanitarizam nije ništa dokazivao, ali je osvajao duše u onim djelima, što ih je stvorio. Nije on više — kaošto se nekada činilo — pobijao kršćanstvo znastvenim dokazima, nego ga potisnuo u pozadinu svojim praktičnim plodovima, kojih kršćanstvo nije donijelo i nije se moglo njima pohvaliti – barem ne u novije doba i u onom opsegu kao humanitarizam. Na taj je eto način humanitarizam — pod vodstvom Felsenburgha – započeo vrlo originalnim i finim načinom boj protiv Crkve. To je uistinu skroz moderni i vrlo uspješni način, jer si je tako „izravno i bez ikakva otpora otvorio put u najtajnije dubljine ljudskoga srca“ . . . . „Ljudi, koji su jedva čuli njegovo ime, izjavljuju da su mu pristaše; svećenici ga apsorbirahu kaošto su nekada apsorbirali Boga u Pričesti; djeca se opijahu njime kaošto se nekada mučenici opijahu kršćanstvom“ — (str. 93.).

Percy Franklin promatra sve to i „duša mu je bila upravo smetena pitajući: Zašto? Zašto? Zašto? Zašto je to sve dopušteno? Kako ćeš shvatiti, da Otac ljudi dopušta, da se njegova draga djeca dižu protiv Njega? Zar se taj Njegov vječni muk ne će nikada prekinuti? Još, još oni, koji vjeruju, no što će biti od bezbrojnih milijuna onih, koji se rađaju i umiru u blasfemiji? Zar nijesu i oni Njegova djeca i ovce Njegova stada? Zar nije Crkva katolička osnovana za to, da obraća i spasava svijet? Pa zašto onda Svemogući dopušta, da Crkva s jedne strane spadne na šačicu vjernih, dok s druge strane svijet nalazi svoj mir izvan nje i Njega?“ — — — — „I toliko

se užasa događalo na svijetu, a Bog se nije ni maknuo, Bog nije rekao ni riječce svijetu" — — — (str. 103.).

Kolike i kolike plemenite duše trpe poput Percy Franklina bol, jad, teškoće i napasti u vjeri radi toga tajinstvenoga mûka Božjega! Benson je ovdje otkrio jednu od najbolnijih, ali za beletrističku obradbu ujedno i najzgodnijih strana psihe inteligentnoga vjernika, koji ljubi Boga ali ne razumije njegovih tajinstvenih putova u upravi ovoga svijeta. Teškoće su velike. Percy Franklin mnogo toga nije razumio, no bilo je tako. Dà, katolička je vjera bila za njega sigurnija i od njega samoga: ona je bila istinita i živa. On može i poludjeti od oštrine napasti, koja mu probada dušu i od nestrpljivosti u očekivanju, da se Bog objavi i rasprši svoje neprijatelje, ali istina jest i ostaje, da je Isus Krist inkarnirano Božanstvo, da se kruh pretvara u Njegovo Tijelo, da je Bog stvorio svijet ovakvim, kakav jest i tisuću drugih istina To je Isus Krist dokazao činjenicama, svojim uskrsnućem i svojom Crkvom od Petra sve do Ivana XXIV. Te su stvari za Percy Franklina posve jasne i izvan svake sumnje. One su kao kosti svemira, ako one nijesu istinite, onda je sve na svijetu tek san (Ispor. str. 102.).

Evo herojske duše vjernika, koja ne popušta u vjeri niti onda, kad su se sve vanjske činjenice i — prividno — svi umni razlozi urotili protiv te vjere. Percy Franklin — tip takve herojske vjerničke duše — prolazi kroz klance jadikovce napasti, prolazi kroz sve te sumnje, ali u unutrašnjoj i najdubljoj dubini duše ostaje neozlijeđen, dapače još čvršći u svojoj vjeri.

Međutim se naglo počinje razvijati konačna odlučna borba između Krista i Antikrista. Papa Ivan XXIV. zauzima odlučno stanovište prema „mirovnome pokretu", kojemu je na čelu Julijan Felsenburgh, i koji si je postavio vrhovnim načelom: mir svih naroda „ali rat i zator ostancima Crkve Kristove. Bilo je već i doba, da se oglasi P a p a A n g e l i c u s i da dade javnu direktivu katoličkome svijetu, što da misli i kako da se vlada prema novome pokretu.

Julijan Felsenburgh proglašen je — predsjednikom Evrope. O njegovim nakanama ne može više biti nikakve dvojbe. Zato Papa saziva u Rim generalni konsistorij svih kardinala, gdje im govori o novom pokretu, koji je zaludio cijeli svijet, i o oružju, kojim se Crkva ima poslužiti u borbi protiv toga pokreta, koji je očito antikristovski. Papa odlučno osuđuje sav taj mirovni pokret i one, koji ga vode, a svim katolicima zabranjuje, da kod toga sudjeluju ili ga bilo kojim načinom pomažu, jer da je „taj prividni mir" plod onih nauka, koje su uvijek bile osuđene od Namjesnika Kristovih, a uz to je zaveo mnoge vodeći ih do sumnje u obećanje pravoga kneza Mira, koji je rekao, da ćemo samo po njemu imati pristup k Ocu". A onda naglasuje Papa značajno i važno: „Mi se nemamo boriti protiv jedne ili druge posebne sile, nego protiv otkrivene ogromnosti one sile, koje vrijeme nam je proročeno i kojoj je propast već pripravljena" (str. 109.). „Mi se ne borimo kaošto nas uči Apostol naroda, protiv puti i krvi, nego protiv kneževstva i vlasti, protiv vladara svijeta ove tame, protiv duha zloće na visokim mjestima" (str. 207.). A oružje, koje Crkva Božja ima upotrijebiti protiv te sile, ima biti „oružje Božje": pas istine, oklop pravde, crevlje mira, štit vjere, kaciga spasa i mač Duha". „Tim nam oružjem, dakle, zapovijeda Riječ Božja, da se borimo, a n e o r u ž j e m o v o g a s v i j e t a, jer ni njegovo Carstvo nije od ovoga svijeta" (str. 107.). A da to u praksu provede, osniva Papa jedan novi Red odgovarajući potrebama vremena — „Red Krista Raspetoga" (zamisao Percy Franklina). Tomu je Redu glavna značajka, što mu članovi polažu zavjet, da će u potrebi podnijeti mučeničku smrt za Krista i Crkvu Njegovu.

Tek što je novi Red bio proglašen, probudila se pod pepelom zapretana iskra vjere po cijelome svijetu. Tisuće i tisuće se prijavljuju želeći stupiti u novi Red. I ona ista katolička vjera, za koju se Percy Franklinu činilo da je na umoru, pokazuje svoju staru snagu iz katakomba, onu snagu kojom je nekada oborila silni Rim i paralizirala barbarske provale. „Tako se natprirodno pričinjalo Percy-u kao da



MILAN ORLIK: DJEČIJA STUDIJA.

živi još uvijek u svijetu onako savršeno kao prije, ali stegnuto na razmjere jedne sićušne točke, a ogromne se sile kreću protiv njega, svemir se diže . . . . Pa ipak on je znao, da je u redu života muka veća od ogromnoga stroja; pa ako bude i zdrobljena, ne će se na nju svaliti konačna patnja" — — — (str. 105.). No ne samo da katolička Crkva ima – uza sve to, što je stegnuta na tako uske i sitne dimenzije — u sebi i svojim članovima mnogo životne snage i entuzijazma, nego je u njoj još i snage, da u vijeku potpunoga triumfa humanitarizma obraća moderne duše. Majka engleskoga ministra Oliviera Branda, jednoga od prvih pobornika humanitarizma, ne će da umre bez sakramenata katoličke vjere, koju je već davno, davno odbacila. Njegov tajnik Philipps također prelazi na katolicizam, a žena mu, Mabel, kad vidi, kakove će se strahote počinjati protiv katolika u i m e h u m a n i t a r i z m a (radi p r i s i l n o g a humanitarističkoga bogoslužja), ostavlja muža i odabire rađe smrt ne htijući dalje živjeti nakon strašnoga razočaranja, što ga je doživjela u novoj religiji „humaniteta".

Dà, progonstva su već započela. Na Papino proglašenje novoga Reda, koji se imao boriti protiv općega potopa humanitarizma, odgovorio je Felsenburgh proglašenjem zakona o o b v e z a t n o s t i novoga kulta za sve građane Evrope. Naskoro su sa svih strana svijeta stizala u Rim imena novih mučenika, koji su bili od svjetine često uz najveća krvološtva ubijani, jer se nijesu htjeli pridružiti općoj struji niti priznati obvezatnost novoga bogoslužja. No kad su neki katolički fanatici pokušali, da u zrak dignu Westminstersku opatiju, gdje je bilo središte novoga kulta, onda više ništa nije moglo spriječiti niti zaustaviti ogorčenje humanitaraca, koji su po ulicama stali goniti i ubijati katolike kao zvijeri. Pa da se barem donekle „utiša bijes svjetine", odlučeno je — i opet u ime humaniteta — da jedna zračna ekspedicija ekrasitom uništi sav Rim, u kojem su bili na okupu svi Kardinali. Rezolucija bude odmah izvršena i Rim u jedan čas postade hrpom ruševina. Spasiše se samo tri Kardinala, a jedan je od njih Percy Franklin. Ta okrutnost službenih predstavnika humanitarizma, pa i samoga Julijana Felsenburgha, uzdrmala je vjeru u mnogim pristašama humanitarizma, a među njima je — kako spomenusmo — i simpatična Mabel, žena Oliviera Branda. Badava je njezin muž nastoji umiriti. Ona vidi, da se prevarila u Julijanu i u zastupnicima humanitarizma: „Ta ti ljudi nijesu ništa bolji od kršćana. Oni su pače u okrutnostima nadilazili ljude kojima su se osvećivali. U njima vlada tama tako crna, kao da Spasitelj Svijeta — Julijan — nije ni došao. Dakle sve je izgubljeno" — — — (str. 142.). U tom razočaranju ona mirno polazi u smrt. Ali humanitarizam — a s njime i Felsenburgh — ipak i dalje slavi slavlje, osobito sada — nakon uništenja Rima.

„Sada, kad je Papa, sa svojim kolegijem kardinala i sa svim nekadašnjim vladarima Evrope, najžešćim kršćanima cijeloga svijeta, (koji su se svi bili nastanili u Rim) poginuo, – sada nema više straha, da će se igdje i ikada više povratiti praznovjerje" (str. 146.).

I sada je tek postalo posve jasno, tko je Julijan Felsenburgh. Riješila se velika dvoumica. Svijet mu je dao novo ime „Sin Čovječji", ime, koje je nekada Krist za sebe odabrao. On je sada „prva sila na svijetu" (str. 78.), ali je još uvijek ostalo neobjašnjeno, „u čemu je njegova velika moć" (ibid.). No to se svijet više niti nije pitao. Svijet je ostao zabliješten njegovim djelima, koja se mogu nazvati čudesima, ne čudesima u starom smislu riječi, ali čudesima očevidnim cijelome svijetu. Sam Percy veli za nj: „On je proizveo djelo, koje se — bez Boga — čini nemoguće. On je ukinuo ono razdjeljenje Istoka i Zapada, on je svojom samom ličnosti svladao međunarodne mržnje i stranačke borbe" . . . „Nazivahu ga Sinom Čovječjim zbog njegova kozmopolitstva, Spasiteljem Svijeta, jer je utukao rat; drugi ga već počeše nazivati utjelovljenim Božanstvom, jer je bio najsavršeniji reprezentant onoga božanskoga elementa, što stanuje u čovjeku" (str. 92.).

Napokon nakon razorenja Rima u najvećoj svečanosti, u natprirodnom svjetlu, uz udaranje bubnjeva, u grmljavini orgulja, u Opatiji

Westminsterskoj „deset tisuća glasova proglasi Felsenburgha svojim Gospodom i Bogom" (str. 153.).

Time završuje drugi dio romana. U trećemu dijelu, koji nosi naslov „Pobjeda", prikazuje Benson konačnu pobjedu Krista nad Antikristom.

Julijan Felsenburgh digao se na vrhunac svoje slave i moći. On bude proglašen Mesijom u Damasku, obožavali su ga kao boga u Londonu, a napokon bude izabran predsjednikom obadviju Amerika. Dakle — Gospodar svijeta!

„Kršćanstvo je ugasnulo u Evropi kao kad se sunce sakrije za tamnim vrhuncima. Vječni je Rim bio rpa ruševina. Na Istoku je i na Zapadu sjedio na Božjem prijestolju jedan čovjek — Julijan Felsenburgh. Svijet je kročio divskim korakom. Društveni je osjećaj vladao u svom savršenstvu. Ljudi su naučili socijalnu nauku kršćanstva, ali su je odijelili od njezinoga Božanskog Početnika. Oni su je pače okrenuli protiv Njega. Ostalo je na cijeloj zemlji još samo tri, pet, možda najviše deset milijuna duša, koje su još obožavale Krista kao Boga. A Vikar je Kristov sjedio u jednoj okrečenoj priprostoj sobici u Nazaretu, odjeven prosto poput Učitelja i čekao svršetak" (str. 161.).

Taj Vikar Kristov — sadašnji Papa — jest bivši o. Percy Franklin, jedan od preostale trojice Kardinala. On uze ime Silvestra, posljednjega sveca u godini, i sakrio se u Nazaret. Niti vjernici nijesu znali, gdje boravi Papa. Znali su samo, da živi i upravlja Crkvom, koja je još samo — životarila. Tek je trinaest ljudi znalo, gdje je on.

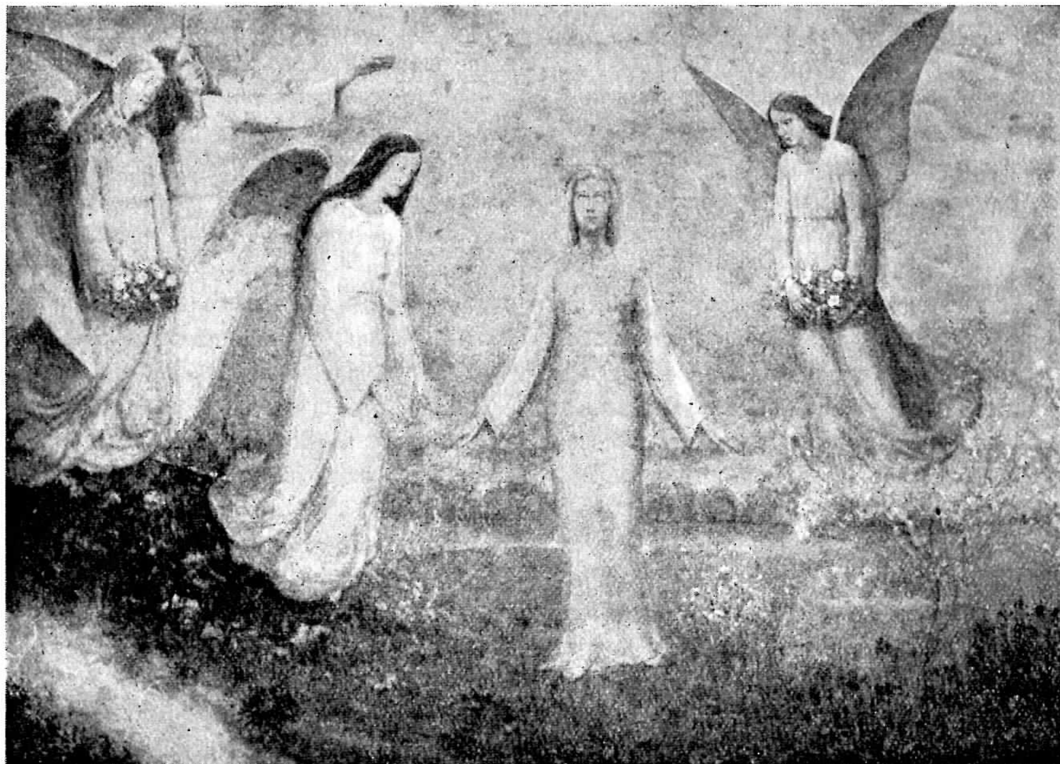
Međutim progonstvo se protiv katolika i dalje nastavlja. Julijan Felsenburgh odobrava to progonstvo, jer je ono nužno, da „ideja čovjeka" dođe do potpunoga triumfa, koji se ne može postići, dok ima i jedan samo čovjek, koji još vjeruje u Boga. Olivier Brand razlaže to ovako:

„Istočne su sekte — zadržavši svoje posebne karakteristike — našle ipak u novome Čovjeku inkarnaciju svojih ideala, pa se pokorile auktoritetu zakonodavnoga tijela, kojemu je on bio glava. No sama bit katoličke vjere bijaše izdaja ideje čovjeka, jer su još jedini katolici obožavali neko tobožnje natprirodno biće — — — To i jedino to bio je najgori grijeh velike izdaje protiv čovjeka, pa je jedino sredstvo protiv toga bilo - - posvemašnje istrebljenje katolika" (str. 180.).

Moramo se upravo diviti, kako je Benson umio, da nam duhovito i oštroumno prikaže onu savršenu razdiobu svijeta u dva tabora: teistički i ateistički, za koju se drži, da će biti provedena pod konac svijeta. I kako je fino znao obrazložiti motiv progonstva katolika i popuštanje drugim — istočnim — vjerama. I za nj bi se moglo reći na neki način, da ne piše apokaliptički roman, nego historiju. Tako su mu izvodi jasni, događaji pragmatički obrazloženi, čvrstim logičkim vezom među sobom povezani, a napokon tako vjerojatni i primjereni dosadašnjemu razvoju ideja u prošlosti i savremenosti.

Određeno je dakle, da će ljude ispitivati, da li vjeruju u Boga, i ubijati ih, ako to priznaju, jer to je najveći od svih zločina: „veleizdaja čovječanstva" (str. 181. – 182.).

U isti mah se saznalo, da organizacija katoličke Crkve i dalje živi te djeluje, doduše skromno, ali ipak žilavo. Saznalo se dapače — izdajom jednoga kardinala, Rusa Dolgorukova — da i Papa Silvestar živi u Nazaretu. Julijan Felsenburgh sam glavom — svojim velikim običajnim mirom — predlaže vijeću u Londonu, da se opet jednom zračnom ekspedicijom uništi i taj posljednji ostatak Crkve Kristove, pa da već jednom čovječanstvo bude slobodno u svom razvoju od te i njoj sličnih supersticija. Taj predlog odobriše sve vlade, te bude odlučeno, da će se čin izvesti upravo onaj dan, kad će biti u Nazaretu na okupu svi novoimenovani Kardinali, koje je Papa sazvao na koncil. I to je izdao Dolgorukov. Odlučeno je, da će Felsenburgh sam glavom rukovoditi ekspediciju. Tako su se napokon ujedinile sve sile zemlje, da izvrše svoju posljednju pobjedu nad vjerom Kristovom. Papa je o tome obaviješten po višnjem nadahnuću, a ujedno zna, da je došao — posljednji čas. I sada dolazi divan Bensonov opis zadnjega crkvenoga koncila,



K. M. LEHOTSKY: NEBESKA LJUBAV NOSI MIR ZEMLJI.

dostojan, da ga ovjekovječi kist kojega velikoga slikara.

Upravo je duhovska nedjelja. Svi su kardinali — osim izdajnika Dolgorukova — sabrani oko Pape u kapeli na svečanu službu Božju. Tu se čitaju davno pisane riječi:

„Kad je došao dan pentekosni, svi se učenici kao po dogovoru nađoše na jednome mjestu; i iz neba dođe najednom šum kao jakoga vjetra, koji duva". — — — Eto, i sada se događa nešto slična. Ispunja se i staro proročanstvo od iskona. Napokon u svom bijelom zračniku „došao je i On, Čovjek Grijeha, onaj, koga je Bog iščekivao. Evo ga, gdje sjedi na prijestolju pod krvavim svodom nebeskim, u veličanstvenim svojim zračnim kolima, slijep za sve, osim za onaj plijen, na koji je bacio oko, ne osjećajući i ne videći, da se njegov svijet ruši, propada i gubi pod njim" (str. 225.).

Papa, spoznavši, da je došao onaj veliki čas konačne pobjede, uzima pokaznicu s Presvetim i tim oružjem oboružan izilazi okružen roštvo Kristovo: „Ubicumque fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae", jer eto — već se kupe nad Nazaretom sa svih strana grabežljivi orlovi — smioni zračnici — da se bace na plijen, na Mističko Tijelo Kristovo, da ga razderu i unište. A i čitava se atmosfera mijenja, jer se približava svršetak svega dosadanjega poredka u svemiru. Popuštaju sile, koje su dosada kretale svemirskim tjelesinama, prestaju zakoni, koji su dosada ravnali tim kretanjem kardinalima na bojište, bez sjenke straha, uz pjesmu „Genitori — Genitoque" — — — koju pjevaju kardinali i vjernici, sakupljeni u kapelici, a njihovim se glasovima pridružiše bezbrojni glasovi nevidljivih bića.

Benson završuje svoj roman ovim prikazom konačne bitke i pobjede:

„Evo ga, gle dolazi, gordi Antikrist, gospodar svijeta! Već mu se sjena spušta prema tlu, već se bijela krila broda okreću, da ga dovedu na

mjesto, odakle će udariti, ali u isti mah zatutnji ogromno natprirodno zvono, dok mirijade glasova pjevahu i dalje blago, poput šapta u buci oluje „Genitori Genitoque“ — — — A onda nestade toga svijeta i slave njegove“...

Naumice podah opširniji prikaz ovoga romana, jer je najzanimljivi, a i najznačajniji za razvoj borbe između Krista i Antikrista, što je predmet ovoga moga prikaza na temelju spomenute pentalogije. Sve je u tom romanu zanimljivo, sve duboko i oštroumno, sve u skladu s dosadašnjom metodom Promisla Božjega u upravi svijeta a osobito Crkve Božje. Nema tu senzacijonalnosti običnih vašarskih „romana budućnosti“, nema niti strastvenosti u zagrijavanju za ideje, tako te se ne može reći, da je roman tendencijozan, da mu je glavna svrha propaganda za Crkvu, uzdizanje Crkve u budućnosti nad ono, što je bilo u svojoj prošlosti ili što slična. Naprotiv! Sve je ovdje tako prikazano i tako udešeno, da će i čitatelj, koji ne vjeruje u božansku misiju Crkve, osjećati zadovoljstvo, jer je i pokret humanitarizma ocrtan u simpatičnim bojama, a Crkva prikazana dosta „pesimistički“, barem za one, koji vole pompoznost i podaju neku važnost i neko značenje vanjskome sjaju.

Što se pak rješenja samoga temeljnoga problema ove pentalogije tiče, moramo priznati, da se rješenje Bensonovo dosta približuje rješenju Mereškovskijevu, koje raščinismo u prijašnjem poglavlju, a svodi se na dilemu: Ili Bog bez svijeta — ili svijet bez Boga! I Benson, kako vidjesmo, dovodi razvoj modernoga čovječanstva u takav kontrast s Evanđeljem, dapače i sa samom idejom nadsvjetskoga osobnoga Boga, da bi idući dalje tim razvojem konačno iz svijeta sasvim bio istisnut Bog. Ali prije nego se to dogodi — a ne smije se dogoditi, jer bi inače bilo lažno proroštvo Kristovo o ustrajnosti Crkve do konca — dolazi velika svjetska katastrofa, propast svijeta. Rješenje je dakle Bensonovo u potpunome skladu s rješenjem, koje Mereškovskij nabacuje u „Uskrslim bogovima“, a ex professo podaje u Epilogu „Petra Velikoga“, tako te bi se moglo reći, da je Benson do kraja razvio temeljnu ideju Epiloga u „Petru Velikom“, ali dakako ne u duhu Mereškovskijevih načela, nego posve na svoj način, premda je samo temeljna ideja ostala ista.

J. POLJAK:

NAPOJ ME B'JELOM LJUBAVI!

U travanjskoj noći napajaš toplim
Biserjem rose zelena žita.
Napoj me tako ljubavi b'jelom,
Preb'jelom ljubavi svojom:
Da ludujem omamljen Tobom,
Ti moja da budeš jedina miso,
Koje se otrest ne mogu;
Da ne vidim zvijezda ni sunčeve lađe
Morima plovit nebeskim,
Tebe da jedinog vidim,
Tebe da jedinog čujem.
Rad Tebe da bacaju kamenje na me
Ulicom djeca,
U zboru da mudrih r'ječ moja ne vr'jedi
Rad ljubavi Tvoje,
Sva čuvstva da zamru u srcu mojem,
Ko ognjeni ljiljan da u njemu gori
Tek ljubav spram Tèbe;

Jezik moj sve da zaboravi r'ječi,
Zvukova ritam,
Samo ne drhtavo tepanje slatko
Imena Tvoga!

U MJESEČNOJ NOĆI.

NA tamnom rubu šume procvale
Zaljubljen je slavulj pjevao,
U snene r'jeke Uštap peharom
Srebrno je ml'jeko l'jevao,
U b'jeloj togi zlatom opšitoj
Hrist nečujno se na me nadvio
I meku ruku čavlom probitu
Na rame mi lako stavio.
A moje srce provri zanosom
Iz očiju mi suza kanula,
Božanski sjaj mi dušu oblio
I moja usna tiho šanula:
Ti ljubav bit ćeš moja jedina!

I noći, dani otad minuše,
Te čini mi se: jurnu v'jekovi — —
U mjesečini sniju brdine
Ko zagrljeni mrtvi bogovi,
Tu On je opet. Crni jastr'jebi
U duši mojoj gn'jezda saviše,
Pa razdiru ga b'jesnim pandžama — — —
A tihe zv'jezde lica sakriše
Da ne vide Ga plakat nada mnom.

STANKO TOMAŠIĆ:

PROKLETSTVO.

VIDIŠ: ovo je prokletstvo,
te ja u povečerje veka stojim i šutim
ko zvonik bez zvona. —
Čovek, a daleko od ljudi.

Oko mene tišina,
u meni: šutnja beskrajne boli. —

Tek negde daleko crkveni sat kljuje vreme.

Tako stojim.
Sve sam brbljave sene redom oterao
i sad je duša sama
bez htenja. —

Svejedno mi je: i svetlost i tama.

Ne obazirem se na preživljene dane.
Ja sam odavno ugasio njinu sveću.
Proklinjem ih
prazne, kljaste, kukavne.

Ničega ne čekam!
Ta preda mnom je ono, što sam ostavio iza sebe,
što sam prezreo: —
požnjevene njive,
isečene šume,
prašina i lažni celovi.

Vidiš: — tako stojim
kao zvono bez zvonika,
kao čempres u zavetrini,
kao nevredna knjiga ispisana praznim slovima
i pitam sam sebe:
jesam li ja taj, koji nosim Evanđelje,
koji nosim svetloga Boga u duši?

Jer sve ovo, što gledam,
sve je groblje,
sve je crno prokletstvo!

SPIRITUS PROCELLARUM.

ROMAN.

NAPISAO: † NARCIS JENKO.

DRUGI DIO.

NOĆ. Došao sam u vijugaste naše položaje. Čini mi se: evo me u katakombama. Živ idem u grob. To mi je prvi dojam. A jest, ti dugi rovovi, ta iskopana zakloništa izgledaju posve slična groblju. Srce mi žestoko udara. Tako mi je udaralo i kad sam amo išao. Sam sam u svojoj sobici. Zidovi su u njoj od balvana. Plafon od katraniranog papira. Pod od nabijene zemlje. Krevet, ah, njega još nijesam ni vidio! Mora da je meko u njem! I toplo! I ugodno! Ima li barem slame na njemu? Pipam: nešto me bode. Motrim: to su četinje od jelica i ariša. Divna postelja! Sjećam se, da sam jedamput bio u sličnoj kripti neke razorene crkve. I tu je osim svoda bilo povišeno mjesto — sofa jedna, na kojoj su mirno počivala dva kostura. Tako će možebit jednom naći i moj kostur: gdje mirno leži odlikujući se onom voštanom žutinom prehistorijskih kostura. Tišina je. Gdjekad se čuje nekakovo koračanje. Da to smrt ne hoda?... Zatim dolaze do mene pridušeni glasovi. Osluškujem. Bojim se. Dah ustavljam. Prihvaćam za sablju. Blijedim. Dršćem. Očekujem: sad će k meni. Utihnjuju. Nema ih. Ne dolaze. Umirujem se. Povraća mi se život i snaga i svijest i volja. Junačim se. Izlazim van i hodam kroz rovove. Vidim sad vojnike. Neki se igraju. Neki — regbi — mole. Neki spavaju. Prije ih nijesam vidio! Čudno! Gdje su bili? A tuda sam pro-

šao. Jest, tuda! Razgovaraju se oni. Govore i o meni. Čujem ime svoje. Šta govore o meni?... Tamno je. Hodam zguren. Bojim se, da ne ostanem „kraći za glavu", kako smo se šalili u oficirskoj školi. Malen izgledam sam sebi. A gledam: rovovi su ipak visoki. No ja se ne ispravljam. Vide me vojnici.

Jedan pita:

— Hoće li već jedamput doći ta minaža? Evo, pribio se trbuh za leđa! Boga mi, gosp. kadet, ovako se ne ratuje. Postom se može pobijediti nevidljivi neprijatelj, a vidljivi ne može.

— Ne može ni nevidljivi, a kamo li vidljivi, — ubacuje drugi.

— Ti nijesi kršćanin! — govori mu prvi.

— A, nijesam kršćanin! Zašto? Što velim, da post ne pomaže ni proti đavlu. Pa nego! Tako je! Zar se ne kaže: sit očenaš vragu oči izbija? A?

Obasja nas svjetlost. Mislim: sijeva. No ne! Dug je trak i stalna svjetlost.

— Šta je ono? — upitah momke i zastidih se.

— Reflektori! — reče jedan i poprati to sa psovkom.

Sjetih se, da su mi kazali, neka noćas budemo spremni, jer neprijatelj može poduzeti juriš. To je valjda predznak. Ispituju naše položaje.

— Sijeva, sijeva, g. kadet. Bit će i grmljavine, samo ne odmah! — slobodno govorio jedan vojnik, kao da se to njega ni malo ne tiče.

— Eh, da je minjaža došla, bilo bi lakše. A ovako ti division svaka žilica i viče: kruha, kruha! Kruha i mesa! Inače ne'š moć puške držat!

— Ti samo da ti je jesti!

— Eh, da sam i ja začepio šišaricom ko ti, bilo bi mi lakše.

— Šta li je to, pa ne može minjaža doći? — pitao jedan treći.

— Eh, šta! — tumačio četvrti. — Znaš: putevi uski, mazge plašive, a onaj đavo — reoplan zvrči nad njima i plaši ih...

— Grozna je ono ptičurina? Pojavljuje se i poviš nas i čim je vidimo: bježi u rupe! Taman ko krtice, jal poljski miševi.

— Glava najpreča!

— Nije to zbog toga, već: zapovijed je zapovijed. Ali da valja jesti, sve joj njezino! Palo bi ih dosad, koliko hoćeš!

Došao sam do druge ćelije, rupe, pećine i svega toga zajedno. Tu se skupilo više oficira. Pili su konjak i razgovarali. U svijetlu slabe svjetiljke izgledali su žuti ko vosak. Mrtvačka boja. I zadušljivost je bila velika. No oni su je volili: toplina je to! Ravnodušni su. Ko da nijesu u rovovima, nego u jednom bečkom hotelu Dapače su i veseli. Ne pojimam veselja njihovog: je li to očaj, šta li? Pitam sebe i slušam srdačni smijeh njihov. Nude me, da pijem, iza kako smo se upoznali.

— Za izvjesno doći će vrijeme, kad će i ženske rekrutirati u vojsku. Zašto ne? — govorio je jedan. — I ja držim, da će se one isto tako hrabro boriti kao i mi.

— Vučica je jača, nego vuk!

— Istina. Kod našeg lijepog spola vlada samo odvika. Mi smo ih raznježili i razmazili, a od svoje prirode nijesu one take. Zato će biti posve lako, da im se ta njihova priroda povrati, jer naturam expellas furca, tamen usque reccurret!

I onda su počeli zbijati nekakve glupe šale u svezi s time. Meni se već gadilo i nijesam mogao slušati. Nemarno sam pušio cigaretu „Flor".

— Sad ste silno osjetljivi! — govoraše mi nakon kratke šutnje debeli, crveni natporučnik, s tustim nosom, širokim ko njegova gornja usna, poviš koje štršahu postriženi brkovi, kao čekinje na svinji...

— Sve opažate, sve Vas se dojima. Dapače i na Boga i dušu mislite. Straši Vas ime — ili bolje imenica rat. Saperlote! Jednako Vam je s tim, kao kad dođete u nepoznat grad. S početka Vam sve tuđe i Vas obuzima čudno čuvstvo osamljenosti i živite sami sa sobom, razmišljate o sebi, preživate o prošlome životu... i naučite se na samoću i čini Vam se, da ste sad zadovoljniji, nego ikada, jer ste upoznali sebe... iz sebe, po sebi, za sebe, a u istom Vam času dođe spoznaja, da ste još bolje, kud i kamo temeljitije upoznali vanjsk

svijet . . . On Vam postane poznat, blizak . . . Obikli ste se i odmah se akomodirate svijetu mjesto sebi. I ovdje će nadoći čas akomodiranja. Svejedno, koji će ga Vam donijeti: treći, četvrti, peti . . . stoti.

— Pij!

Kucnemo se.

— Jedno te samo buni: ne ćeš moći izdržati u ovijem podzemnim gradovima, većim od katakomba rimskih, — nastavi on.

— . . . Kolosalno većim! — ubaci drugi.

— . . . izagnjiti ćeš živ u njima, rastvoriti ćeš se u prah i pepeo. Znam — kad se dođe u njih, opaža se čudni zadah, smrad i vlaga.. I to čovjeka plaši. To mu ulijeva one misli Saperlote! Kako i ne bi? Mi se nijesmo usudili, da makar jednu noć provedemo — ne, provedemo, nego prospavamo pod vedrim nebom, bez kreveta i posteljine. A ovdje — no? Kazao sam, kako je ovdje. Ali čovjek je najotpornija živina. Nijesu badava naši praoci goli živjeli. . . Treba se samo malo aklimatizirati...

Tada pruži lijevu ruku i pogleda na sat, koji opkoljen željeznim tankim rešetkama nejasno pokazivaše dobu svojim radio-brojevima. Lagano oni svjetlucahu.

— A tako i ne pogađa se, kako se misli. Mnogo energije otide uzalud kao i kod groma munje, koja pukne s oblaka na oblak. Ja sam već izgubio vjeru, da me može puška ubiti. Bojim se samo granate i to ako bude „volltreff"! Da, . . . očeličimo tu . . . eto . . .

— Ili bolje: izgubimo živce i osjećaj! — ubaci onaj stalni drugi . . .

— . . . Kako se uzme. Za to se ne ćemo čupati niti prepirati. Ja držim, da još imam na okupu živce . . . zdravi su mi. Posve zdravi! Pij! Pijte! Da se kucnemo! Živjeli! Živjela vojska naša! Tri Vam pravila imam predati, po kojima se morate ovdje vladati. Upozorujem da su to higienska, zdravstvena pravila. Vi ste doduše, t. j. možebit, tako držim, učili higienu, no ona pravila ne vrijede za rovove. Drugi način života, druga i pravila. Ergo ad rem! (pri čemu ad rem naglasi kao jednu riječ): 1. Po rovovima odaj pogrbljen, jer je to korisnije za zdravlje. 2. Ne skidaj se, kad spavaš, jer bi mogao biti zarobljen u samim gaćama. 3. Pij dobro, rum i vino, bio apstinent ili temperant — jer piće i hrani i hrabri.

— Da si zdrav!

Razgovarasmo za tim, kako je „u pozadini".

— Muke i patnje svagđe! — rekoh. — Eto, kako je! Mjestimice svijet o samoj travi živе.

— O travi? Je li moguće?

— Nikad čovjek ne bi mogao to pomisliti, ali živa je živcata istina. Svijet trpi, muči i umire . . .

Mnogi su kimali glavom.

— Ne valja, ne valja? — reče jedan poručnik.

— Šta ne valja? — upita nečiji glas izvana približujući se nama, te ne čekajući odgovora, kojega mu međutim nitko nije ni mislio dati, odmah nastavi:

— Da ste zdravo, gospodo!

— Oh, g. vojni duhovnik! — kliknuše lakim glasom.

On uđe, vojnički pozdravi, a onda se na kloni pružajući ruku na pozdrav.

— Otkud Vi? — upitaše ga.

On mahnu rukom.

— Pet govorancija rekoh danas, a onda eto ti tri zapovijedi: ajde tamo i tamo . . . i to odmah: sofort! Ja se ne mogoh raspoloviti i najprije k Vama dođoh. No kako vidim, eto među vama novoga druga.

Imam čast . . .

— Oprostite, velečasni, mi i zaboravili predstaviti . . .

— Ništa, ništa!

— Dr. Velimir . . .

— O mi se poznamo!

Vi ste bili župnik u N.

— Da! Tako, tako! Ko bi rekao, da ćemo se ovdje sastati?

— Mene goni dužnost, a Vas?

— Govoriti ćemo o tome! — reče vojni duhovnik.

— Jesu li momci previše gladni? Minjaža ide! — nadoda odmah iza toga.

DRUGI DAN NA FRONTI.

— Dakle, kako je u našem mjestu? — upita vojni duhovnik, kad me je vidio sutradan.

— Baš ne znam ništa potanko. Ja nijesam bio u njemu ima godina dana.

— Tako? Nijeste mogli dobiti dopusta?

— Meni teško bilo moliti, teško mi se bilo poniziti, a oni se sami ne sjetiše...

— Kako meni pišu, tamo zlo. Malo ne — pa posve zlo.

— Čuo sam i ja od onijeh vojnika, što su išli na dopust.

— Pronevjerenja bila, kako li?

— Ne znam, što bih rekao: špekulacije izvjesnih ljudi, koji su stajali na čelu aprovizacije, uništile narod. Žito su svaki čas rekvirirali, pa ga onda gonili preko granice i njim trgovali. Morali su imati dobru zaradu. No, eto!...

— Sramota!... Ljudi bez vjere i poštenja spremni su sve učiniti.

— Možebiti, da ima i drugih razloga, o kojima je bolje sada šutjeti...

— Govoriti ćemo akademski! A ti bi bili?

— No, tako nešto: sistem, bojazan za se... eto!...

— Mi na fronti slobodno govorimo. Ovdje su ljudi i ratnici, a ne denuncijanti. A osim toga radi se samo o mnijenju.

— Vlada je štedjela, te nije htjela postaviti posebne činovnike, da bdiju nad aprovizacijom. Posljedica je toga bila, da je više izgubila. Dalje, politički činovnici, predstojnici boje se promjene režima, ili da još nadodam: i političkih grupacija raznih pokrajina, koje pripadaju istome narodu, pak su išli za tim, da sebe osiguraju...

— Oh, kako mi je žao naroda, kako mi ga je žao. Da, Vi ste sretni, sto ste došli bosanskoj regimenti: nema boljega, junačnijega, zahvalnijega i odanijega vojnika od Bošnjaka... Opaziti ćete to... Ili ne, ne znam, hoćete li opaziti. Trebali bi, da najprije budete kod tuđinaca, kao što sam ja bio... Dobar je naš narod, jako dobar... I taki narod taru, gnjave, varaju, šišu, uništavaju! Oh, Gospode, šta je, šta je ovo? Ili možebiti, da smo mi samo zato dobri, što t r p i m o? No trpe i drugi... pa nijesu taki... Oni su mrzovoljni, otresiti, nezahvalni, podmukli... A mi?... Vidite... Mi nijesmo taki. Trpimo mnogo... zla trpimo i trpnja nas ne ubija, nego oplemenjuje...

Nijesam znao, šta ću na to odgovoriti. Čini mi se, da je vojni duhovnik opet započeo sa mnom na fronti borbu... Tako smo se i nekoč borili. U riječima njegovim vidim ovaj smisao i prigovor: internacijonalizam je besmislen. No, ja sam to i bez njega znao. Narod je taka jedinstvena cjelina kao kristal, a država je kao kristalinski kamen. Treba c e m e n t a, da drži na okupu sve one veće ili manje narodiće i narode, kristale i kristalice. A cement je s i l a.

Otišao je on — duhovnik vojni. Dok on bijaše, ništa ne osjećah, a sad nakon odlaska njegova širi se u meni čuvstvo bola i osamljenosti i nostalgije — bolesne osamljenosti i nostalgične boli, ležim tu na postelji svojoj... buljim — i suzdržavam živce, da se ne rastegnu u onaj grč — što ga plačem zovemo.

Oh, kuda dospjeh i ja!

Hoću li moći ubijati? Hoću li moći zapovijedati, da ubijaju? Tijekom vježbanja činilo mi se, da sam se uvjerio o snazi svojoj. No sad?... Eto... opet se slabost javlja.

Danas niko ne puca, ni mi ni oni. Tišina je. No i ta tišina još jače buni živce od vike i buke, kakoćanja mašinskih pušaka, ćurlikovanja granata, psikanja šrapnela i bubnjarske vatre, od koje uši zaglušuju. Zašto tu mi stojimo jedan prema drugome i vrebamo, hoće li koji od njihovih dignuti glavu iz rovova, da ga — smanjimo za nju? Zašto da ubijamo čovjeka, s kojim bi se možda lijepo rukovali, da smo ga inače susreli gdje u željeznome vozu vozeći se po tuđini. Oh, koliko će možda i m o j i h p r i j a t e l j a in potentia pasti na zapovijed moju?

Ne smijem dalje ni da mislim, ni da pišem. A i čemu da pišem? Ta upravo ne osjetih nikakove polakšice...

Još sam jednako tužan... Dapače i zdvojan. Sve to veća težina obvladava sa mnom. Šta je ovo?... Je li to blizina smrti? Ne navješćuje li je i ova tišina i ova težina?

Hoću da ništa ne mislim. Ne mogu, ne mogu. K vama mi utječu misli moje, mila majko, draga ženo — — — pa i tebi, Zoro! Pisao sam i jednoj i drugoj i trećoj!

TREĆI DAN NA FRONTI.

Dobili smo zapovijed, da noćas udarimo na juriš. S napetošću iščekujemo, hoće li se povratiti sa izvidnice vodnik Petar Slavić. On je otišao, da pretraži, gdje su putevi jače minirani.

— Već bi imao doći! — nemirno rekne kapetan Weiss.

— Doći će sigurno! — progovori poručnik Štimac.

— A vražiji je ono momak! — poče sad pričati debeli natporučnik (zove se Gerstmayer), onaj isti, što mi je dva dana prije držao onu veliku peroraciju za moju instalaciju u šicengrabenima. — Hm, pravi junak! Ratovao je u Srbiji i bio zarobljen. Tu mu pođe za rukom, pa uteče... Osamnajst ih pošlo, a on sam — utekao. Vražji dečko! Pitam ga ja: „zašto si utjecao?“, a on će meni: „gospodine natporučniče, molim pokorno, zaželio se rata!“ A vjerujem mu: i jest. Mogao je ostati kod kuće, pa ne htjede. Sam se prijavio. Pa i ovdje, kad ima što teško, on se javi sam. A ma lopov je...

— Da on nije zabasao kuda, tražeći prasenca? — smijaše se Štimac.

— Valja mu kazati, da ovo nije Srbija.

Vojnik prijavi, da je došao vodnik Slavić.

— Eto ga!... vidiš! — kliknu Gerstmayer.

Uniđe oštrapana momčina visoka i jedra. Udari svojim debelim i teškim cipelama o zemlju i jednom o drugu u isti čas, te salutira:

— Molim pokorno, gospodine kapetane, javljam, meldujem, da se tu i tu nalaze mine. Ako izvoli g. kapetan, ja ću ih prije juriša dići u zrak.

— Bravo, momče!

— Na zapovijed!

— Imaš li zlatnu kolajnu?

— Molim pokorno, imat ću, ako mi je dadnete.

Unoćalo se. Mi se spremamo i šutimo. Meni srce žestoko udara. Nijesam kukavica, ne bojim se smrti, no već unaprijed vidim krv, slušam uzdisaje, pomaganje, stenjanje, bolno kričanje i to mi para dušu i razapinje je na križ.

Mjesečina se naglo razlila po nebu, koje bijaše naoblačeno veći dio noći.

No — premda je mjesec, ko da sijevnu, jedamput, dvaput... Kako to može biti? Nebo je vedro... Aha — sjetim se — reflektor! Domalo se poče i grmljavina oriti. Puca neprijatelj na nas. Drmaju topovi, huče granate, psiče šrapnele...

Prelijeću nas — zabadaju se u zemlju za nama, daleko od nas. No eto ih bliže... Prva je išla kao da pipa, traži... Druga isto tako. Treća nalazi. Strašno je slušati tu grmljavinu. Užasna je ona. Čim puče prva granata, mislio sam: ova će u me. Gotov sam. A kad se osjetih živim i zdravim, počeh se mahnito ceriti i smijati. Oh, koliko veselje rađa spoznaja, da sam izmakao jednoj pogibelji!

Odazvaše se i naši topovi.

U zraku se ukrštavaju svijetle krugle stvarajući vjetar.

Na telefonu zazvoni.

— Halo!

— Kapetan Weiss!

— Stožer. Večeras ne će biti navala. Držite se junački, ako neprijatelj bude jurišao.

— Lako ćemo za to! — porugljivo reče kapetan.

Nedaleko od moga rova udari granata i sruši dobar komad zemlje, koja odmah zatrpa rov.

K nama zabludi užasni vrisak.

— Onome je sigurno granata odbila noge! — reče neki vojnik.

— Ima ih i zatrpanih dosta.

Hoće li ikad prestati vatra, da dođu saniteci i zaviju im rane?

— O Bože, Bože! — klicao jedan vojnik. — Grješnik sam ja — veliki grješnik. Tebe uvrjedih stvorca i oca — dobročinca najvećega. Oprosti mi, Bože, kajem se...

Ima li duša? Ima li prekogrobni život? Mislite, da sam tada sebe pitao i o tome sumnjao? Nijesam. Sjetih se djetinjstva svoga,

sjetih se Boga i ja mu se moljah, zaufano, iskreno, toplo . . .

Natporučnik Gerstmayer prođe pokraj mene izvaljujući gadne psovke . . .

Topovi su još jače grmili, tresao se zrak, tresla se zemlja pod nama . . . Pucali su dugo . . . Nanijeli štete mnogo . . . A mi bdili, očekujući navalu neprijateljsku.

. . . Dugočasno to bijaše vrijeme — — — — — — — — — — — — — — — —

A ja ga prikraćivah molitvom.

I kratko mi bijaše.

* * *

Malo se pomalo privikujem i ovome životu. Već ne vidim onoga strašnoga u ratu, što sam prije vidio . . .

— Mi smo se uvijek tukli, grizli, proždirali — to nam je u naravi! — govori natporučnik Gerstmayer. — Kultura nas od toga odvikla, a sad se privikujemo. Inteligentne smo zvijeri — mi ljudi. Samo to. Medvjed nam je prvi i bližnji rođak.

Zbilja mene već u duši ne potresa ni grmljavina topova, ni jauk nevoljnika, ni prolivena krv, ni otrgnuta uda, ni raskasapljeni čovjek. Spavam mirno kao kod kuće, dok sam prije ludio u snu, sanjajući strašne sne ili da mene ubijaju, ili da se nada mnom ruši rov ili da me vežu neprijatelji i tuku. Onoga uzvišenoga nestaje u meni. Osjećao sam naime i blizinu božanstva i smatrao sam rat kaznom njegovom i molio sam se, da bude milostivo meni — a sad . . . ništa. Upravo ništa! Poživinčio sam se. Glavna mi je stvar: dobiti na vrijeme minjažu i dobro se kriti. Evo sam već petnajst dana na fronti. Puca jednako . . . a ja sam živ i zdrav.

Oh, kako je ugodno živjeti — pa makar i na fronti!

* * *

Danas sam dobio pismo od majke. U njemu mi javlja, da je moja žena otišla od njih u grad S. Dosadno joj biti u provincijalnome gradu, pa je zato otišla. Tamo je poslala i zadnje pismo, što sam upravio na nju — ženu. Kazuje mi i sadanju adresu njezinu. Pita, trebam li što, želim li, da mi što spremi?

Dvaput sam ga i triput pročitao. Milo mi je to pismo, pisano prostim, nevještim, no toplim stilom. Istom kad se ode daleko, u tuđinu, kad se nalazi u pogibelji — čovjek postaje pristupačniji i ljubavi i štovanju bliskih osoba. Majčino me pismo gotovo bolnim učinilo. Onako — nehotice ređale se preda mnom uspomene na nju i djetinjstvo moje drage, mile, pune poezije . . . Samo prošlo zna biti tako lijepo i poetično i snovi mlada čovjeka, koji snuje za raskošnih proljetnih noći.

Htio sam napisati te uspomene, no čemu? Zar one mogu biti zanimive i lijepe drugim ljudima? Jer uviđam: ljepota njihova nije apsolutna. Možebiti da nitko, a možebiti da svatko ima ovake uspomene kao ja.

Kako će dakle onda biti zanimive? Ako ih nije imao nitko — ne će me razumjeti; a ako ih je imao svatko — onda su one posve male vrijednosti.

Meni su možebiti zbog toga lijepe, jer ih pozlaćuje sunce moje ljubavi prema majci. Drugi to ne može imati.

Na pismo sam odmah odgovorio.

* * *

Juriš! — Juriš!

Izletimo iz rovova i pođemo, poletimo s napetim bodovima. Pred nama su saperi. Ravnaju put. Sijeku žice . . . A mi idemo, letimo vičući i psujući.

Topovi grme i naši i neprijateljski. Kao da se nebo prolomilo. Uz gromovni odjek čuje se zvizga granata, što zrakom lete i nose nam vruće darove . . .

Mašinska puška prašći. Kosi redove naše. No mi letimo — srljamo — jurišamo. Ranjeni i mrtvi ostaju za nama.

Zapinje žica . . . dere odijelo . . . dere tijelo, pucaju puške . . . padaju naši . . . čuje se jauk . . . no mi ne sustajemo, nego samo naprijed, naprijed!

Vatra frca . . . divljaju srca . . . videći krvi zator, strv . .

I mi letimo bijesni naprijed. Sijevaju gladn, bodovi, zamiru site puške. I mi letimo s njima naprijed.

Približujemo se jarku neprijateljskom, nastaje borba ručnim granatama, eksplodiraju one, ranjavaju, donose smrt, šire strahotu, no ljudi — momci ne paze na ništa, nijesam pazio ni ja, nemam u srcu nikakova čuvstva, neosjetan, postao sam zvijer, sad se više ne borim za ideju i državu, nego za se, znam, ako ne ubijem, da ću biti ubijen — pucam iz samokresa, siječem sabljom nekoga mrtvoga vojnika... A oko mene komešanje, guranje, psovka. Svjetlucaju bajonete okrvavljene krvlju. Tjelesa leže, a mi ih gazimo. Vuku se crijeva po zemlji još živoga vojnika. On zaklinje, moli, da ga ne gazimo i zaklinjujući i moleći gubi svijest...

— Oh, majko moja! — prodire glas. On para, reže. On dozivlje ljude, da se sjete, da su ljudi. Suza se zacakli u oku kojega vojnika, kad čuje taj krik. On počne misliti u tome trenutku... i odmah postaje mek, gubi snagu... No buka, psovka i pucanje zagluše taj iznemagajući krik... i krv ljudska štrapa po licu i škaklji šireći se na njemu i ulijeva u dušu, tijelo novi bijes, novu žestinu... i čuje se glas časnikov i momci misle tada na odlikovanja — ona s novcima, malom mjesečnom plaćicom, udaraju, guraju, probadaju, nište; slabi su, a ne smiju, da oslabe: biti će ubijeni; htjeli bi nazad, a ne smiju; nema druge: valja se samo boriti i boriti, da se život spasi. Jači ostaje zdrav i čitav. Lupaju se i kundacima, mrskaju glave jedan drugom, mozak se prosipa... Oh, strašno je, strašno! Krvoločno, beštijalno! A zašto to? Zašto sve ovo, Gospode?

Vodnik Slavić čini čudesa. Prvi juri, obara vješto, natiče vojnike, kao da će ih za ražnja, a pri tom se smije i smijeh taj izgleda đavolski, užasan, grozan, u ovome klanju grozniji od svega...

Smijeh!... I kakav smijeh! Gromovan, jasan, srdačan, topao, nevin. Da, i nevin! Tako se smiju djeca, kad odsjecaju cvijeću glave...

Rijedi on... I redi on: obara, ništi i od ičkije vrišti.

Smijeh njegov prelazi i na vojnike njegove. Svi se smiju iz grla, grčevito i jasno. Da nijesu poludili?

Ta sumnja stinjava krv u žilama mojim. Ta sumnja ulijeva strah neprijateljima. Oni pred njim bježe... Zaklanjaju se u druge položaje.

Slavić je prvi došao u njihove jarke. To ću upamtiti. Uopće zanima me vodnik Slavić. On je poseban tip — tip junaka. Gledati ću, da ga potanje proučim. Malo po malo prestala je pucnjava. Mi se utvrđivasmo u novim položajevima veseleći se uspjehu. Pobjedili smo tu, makar da smo imali gubitaka. Minjaža je došla. I pošta s njome. Dobio sam pismo od Fride — žene moje. Piše mi, da je otišla od mojih, jer se s njima nije mogla slagati. Pa neka! Bio sam ravnodušan... Ili ne: previše sam doživio toga dana, pak nijesam više bio sposoban, da čuvstvujem. Na srcu mome još jednako division dršću žice — budeći u meni nezadovoljstvo, strah, bojazan. Hoću da zaboravim slike, što ih danas viđoh. Hoću da izbrišem prizore, koje doživjeh. Badava! Ne može se. Hodam rovom. U paočinastom — razvodnjenom svijetlu mjesečevu vidim stražu, kako straži. Opažam i sanitece, kako se vrte... i rade. Bolna jeka dopire do mene.

I sjećam se i ne mogu da zaboravim. Mlad časnik neprijateljski, djevojačkoga izgleda... ide prema meni. U ruci mu je sablja. Komandira. Vrši dužnost. Na nešto pocrnjelom licu nije moguće vidjeti ni mržnje, ni straha. Ide — jer mora. Ništa mu ne zapovijeda njegova volja, nego tuđa... Mirno ide... vrši dužnost, komandira. Upravo kao da vježba vojnike, a ne kao da se nalazi u ratu... I ja ga smotrih... I ja ga ubih! Oh, zašto sam ga ubio. Zašto sam ubio čovjeka, koji ni meni, ni našim ništa skrivio nije? Zašto sam ga ubio? ... Meni se čini, ili ne: ja sam uvjeren, da je on išao za tim, te pane. Nije se valjda moglo složiti sa savješću njegovom, da ubija zapovijeda ubijati. Spokojno je išao u smrt. Sam mi se postavio za nišan. Kao osuđenik. Nije se micao i nije se branio. Imao je sablju i pištol kao i ja. A jači je bio od mene i okretniji i vještiji. No volio je biti ubijen, nego ubiti... Odapeo sam svoj pištol. Tresnu on ... Puče... Časnik pade. Pogleda me očima. U njima ne bijaše mržnje. Nešto govoraše... Je li možda buncao...

— Oče, majko! — Začu se iza toga.

Naši vojnici nagrnuše i pregaziše ga živa... Brata sam ubio. Čovjeka sam ubio. A zašto, zašto?

* * *

Savijam cigaretu od bosanskoga duhana. Mnogo skuplji, a nije više onako dobar kao prije... Nježno je i pažljivo motam, kao da stvaram umjetničko — djelo. Zaista lijepo sam je smotao; stavim u cigarluk i pripalim. Odpuhnem prve kolutičaste dimove... Idu oni... zaokruženi, modrikasti kolutovi, idu... šire se ... i razlijevaju. Motrim sve to. Dim ide gore, a pepeo pada na zemlju. I pušeći pisao sam tada:

U svemu je isti proces, kao u cigareti duhana. Ona može da bude i umjetnina, no opet se spali. Dim ide nekuda gore, a pepeo pada na zemlju. A sve to biva za jedan časak zaboravi...

I čovjek je umjetnina. No on je i zabava mnogim kao cigareta duhana. To je uvijek bio. U vrijeme je pogansko lio krv svoju po amfiteatrima. Kršćanstvo osudi te borbe i nestade ih, no ljudi hoteći zabave izmisliše ono, što se tobože slaže sa zakonom, izmisliše svetlosti opravdanost državne samoobrane. I danas se svaka država brani... Tako se naime govori. Zato je rat dozvoljen. A to nije ništa drugo, nego uživanje u smrti ljudskoj. Jer zašto ljudi uživaju i u pušenju cigareta? Zar ne, samo da nešta uništuju? Čovjek se pokazao kao velik stvaralac, ali još veći ništioc. Ništenje svega to je naš život. Hraneći sebe ništimo druge, uzdržavajući sebe ništimo druge, odijevajući sebe ništimo druge. Badava je govoriti o bratstvu. Bratstva dapače nema ni među braćom rođenom. Svi smo mi jedan drugome na smetnju. Zato ništimo. I ako ne ništimo uvijek od nužde, to ništimo od zabave. I ovaj je rat neslana pomama za ništenjem. On je grdna i gadna demonstracija evropejskih sila. On je zabava — krvoločnim ljudima.

Došao nam je u rovove vojni duhovnik.

— Imali ste posla, velečasni? — upitam ja. Mene je najprije pohodio.

— I još koliko posla. No eto — nikad nijesam mislio, da mogu toliko izdržati! Pomislite, koliku bijedu moram da gledam. Oh, ne može se ni iskazati. Jedan nema nogu, drugom razmrskana glava, trećem prorezan trbuh... Ne, riječima se ne može oćutjeti i to, ako se sve vidi. Riječi nijesu strašne i ne mogu biti strašne.

— I čemu, čemu sve to? — Zavapim ja iznemogao. — Čemu i zašto se prolijeva tolika krv, unesrećuju toliki ljudi, zašto se biju i bore.

— Kazna božija! — odgovori on suho.

— Da, kazna. No oni, koji bi morali biti na prvome mjestu kažnjeni, ostaju kod kuće u mekim foteljima i još više zakukavaju...

— Naravno, to se ne može razumjeti, dok se ne razumije kršćanstvo. S m r t i n e v o l j e zemaljske nijesu zlo za dobre ljude, nego im dapače služe na dobro. Ljudi dobri prema tome dobivaju...

— Dobri ljudi? Oh daj mi pokaži i jednoga dobrog čovjeka u ratu?

— Mnogo ih ima. Svi su oni dobri, koji bi odmah išli kućama svojim, i ne bi dalje ratovali, kad bi im to bilo dopušteno. Zli su pako oni, koji bi ostali i dalje, da se tuku.

— Ne, ne! Ne može to biti. Jučer promatrah ljude — momke moje. U svakome sam vidio nešto zvijersko. Vidio sam uživanje u prolivenoj krvi. Čuo sam smijeh sred najvećih grozota... Oh, ne, ne može to biti!

— Ja poznam momke... poznam i dušu njihovu. Vjerujte, mnogim je teško ovo prolijevanje krvi... Tako — veli — oče! I kad se svrši juriš i pomislim, šta sam učinio, duša me boli... A još više to osjetim u samoj borbi, kad čujem, gdje me protivnik zaklinje i preklinje svim, da ga poštedim. I poštedio bih ga: Bog mi je svjedok. No šta ću, pomislim: zaklet sam, prisegao sam vjernost, pa moram". A uostalom, dok svijet, a osobito upravnici ne budu prožeti pravim kršćanskim duhom, uvijek će biti ratova. Dok ne bude oplemenjen nutarnji čovjek — vanjski će uvijek biti zvijer. Baš sam pred nekoliko dana čitao neku brošuru. U njoj zaključuje: nema druge, nego ili sve preurediti u Kristu ili očekivati propast svijeta.

— On i na fronti vrši svoju propagandu! — pomislih na koncu, kad je sve svršio. Sad znam, da je omnia restaurare in Christo njegov pravi caeterum censeo...

Neprijatelj navaljuje! — Sve alarmirasmo. Leti se gore i dolje. Telefon radi. Komandira se. Vijesti se dalje saopćuju. Dobismo na koncu zapovijed, da i mi napravimo protu-navalu. Izađosmo iz rovova. Prema nama – dan bijaše maglovit – pomiču se čete. Topovi pucaju. Momci polegli oko mašinskih pušaka, pa ih čim bolje namještaju. „Ono nešto crno" sve se nama kroz maglu bliže primiče. Upravo trkom juri. Roj je naš dobro razvijen. Bajunete u rukama. S nekoga stabla poče graktati mašinska puška. Kud cilja, ne vidimo. I mi se mičemo i grozno vičemo. Regbi, da se razređuje magla. Pred nama ugledasmo eskadronu konjanika. Upravo grabom lete. U rukama im strše koplja. Pognuli se na konjima, pa ih gone, što mogu i ne mogu. Mi zapucasmo. Oni jednako jure. Došavši u neposrednu blizinu našu u trku spadoše s konja, pojuriše k nama držeći koplje u rukama i noževe u ustima. Konji se njihovi u divljem trku vratiše sami nazad, a oni s vikom i galamom nasrnu na nas. Zapanjio nas taj prizor. Mnogi su vojnici gledali za konjima, koji bez svojih gospodara u redu odletiše, kao da njima sam đavao ravna. U ovome ratu ne viđoh mirnoće na licama bojovnika. Ne čuh ni onoga smijeha. Izgledalo mi, da su svi odjedamput dobili životinjske maske. Lica se svima iskrivila praveći najgadnije i najodurnije karikature. Oči ispale van kao u zaklanih volova. Žile im nabrekle ko kravja vimena. Usne se otvorile i zavukle nešto na stranu. Zvijerima priličili ljudi. Bore se. A zašto se bore? Ovdje sam opazio: bore se kao i zvijeri, da sebe zaštite, ali i da zasite svoju vučiju pohlepu za krvlju. I ona vika . . . i ona psovka! Ne, ne, one nijesu ljudske. I jačinom svojom i svim svojim nadmašuju ljudsku moć. Jest, dobro je rekao Leonardo da Vinci: „rat je najzvjerskija glupost".

Oh, mi, mi pametni ljudi počinjamo ovake gluposti i dapače još silimo i druge, da ih počinjaju.

Zatvorio sam oči i komandirao. Davao sam zapovijedi. Junačio sam momke. Plakao sam i molio sam, da ne klonu. Neka se sjete svojih prijašnjih pobjeda. . . Za braću se bore. Za svoje. Za se. . .

Govorio sam tako. Vršio sam dužnost. . . Ali u dnu srca želio sam, da me probode neprijatelj kopljem ili bodom svojim, da se lišim muka, da ne trpim ovo, da ne gledam te strahote, da – ne moradnem više vršiti dužnost.

* * *

Mi smo morali uzmaknuti. Nakon što su nas istjerali iz osvojenih rovova, tjerali su nas dalje. . . Neznam sve — kuda samo bježali. Nijesmo imali kada gledati. Samo znam po karti, da su nas daleko otjerali . . . dapače, daleko od naših prijašnjih položaja. Stali smo na ravni. Prispjele su naše svježe pričuvne čete i suzbile neprijatelja. Pravimo nove rovove. Umorni smo svi. . . A i vojnika, što se borahu sa mnom i pod mojim zapovjedništvom, vrlo je, vrlo malo. . .

Rade oni, kopaju, ruke im klonu i malakšu, no ipak rade. . . Rade i razgovaraju o drugovima svojim . . . pa dapače i zapovjednicima svojim.

— Tako, je li gosp. poručnika nema . . . t. j. nije još došao g. poručnik Štimac?

I ne čekaju moga odgovora, nego i dalje jedan drugome saopćuje misli svoje.

— Nema ga! — veli neki. — A kako će i doći. Mrtav je! Bog mu se duši smilovao! . . . Viđoh, kako pade. . . Evo ovako. . . Nasrnu na njega nekakav oštrapan, crn vojnik s kuštravom kosom. Kape ne imađaše na sebi. Izgubio je valjda u bitci. . . Zamahnu bodom svojim, no poručnik vješto skoči na stranu, uze samokres i baš da će ga opaliti, kad s druge strane — pritrča drugi i zabode mu bod u trbuh. . . Momak mu poleti, da ga brani, no i njemu zapjeva sinja kukavica. Eh, teško majci i ljubi njegovoj, kad čuju crne glase o njemu. . .

— A nema ni Stipe, ni Joze, ni Pere, ni Ante, ni Garana, ni Mate. . .

Broje oni tako. Znaju se po imenima. Mnogo ih nema. Ta kakvih šezdeset, sedamdeset momaka . . .

— Pa i Slavić pogibe, . . . vodnik Slavić, znate ga, g. kadet-aspirant. A mi mislili, da svako može prije pasti, nego on. Imao je on sretni znak . . .

— Ta nije zar i Slavić poginuo? – prekide ga drugi.

— A moj brte, evo ja i ti nijesmo, a kogagod nema, on je pokojni. Jer, kako znaš, naši se ne daju živi zarobiti, a ako je ostao ranjen, dotukli su ga oni vrazi, što jaše na vragovima, konjima pametnijim od čovjeka.

— Hrabar momak bijaše on! — ubacih ja. Kao demokrata volio sam se razgovarati s vojnicima, a osim toga vidio sam, da i oni prema meni goje ljubav i poštovanje, jer sam im u svemu spreman pomoći, ukoliko je to samo moguće.

— Hrabar, gosp. kadet-aspirant i još kako hrabar! Eto među nama ga nakog ne bijaše. Ide ti on na juriš, pjevajući kao da ide žito kositi . . . ja kao da se vraća iz mlinice. Ničega se on nije bojao. . .

— Viđu ga ja; srlja on naprijed. Nemoj, — velim ja njemu — plaho odmicati. Mogu te opkoliti . . . tako. . . A on ne haje!

Samo razmahuje bodom i preko sebe prebacuje. Eh, snaga bijaše! Snaga i srce!

— Nema kod kuće ni žene, ni djece, a momak bijesan. „Šta imam, veli, žaliti, a šta izgubiti? Siromak sam i znam, da mi nema providna dana na zemlji ovoj. . .“

I tako sve jedan po jedan ubacuje, nadovezuje, raširuje kopajući nove rovove. A meni je teško pri duši. Ne čini mi se, da kopaju rovove, nego grobove umrlim drugovima svojim, o kojima razgovaraju. I mirni su. Začudo veoma mirni. Mora da vjeruju u Udes. No ne ću, ne ću da izvrćem. Znam: oni vjeruju u Boga, u nagradu vječnu i zato su spokojni — — —
— — — — — — — — — — — — —

Na fronti mir. Čuje se samo udaranje oruđa u zemlju. . .

* * *

Dobio sam pošiljku od majke. „Eto, sinko neka vidiš, da te se sjećamo. Šaljem ti šunke, one naše, i duhana. Drugo ne primaju, jer bi se vele, na putu pokvarilo. A htjela sam ti poslati i bureka. . .“ Šunka je zamotana ispisanim arcima papira. „Da nije što moje?“ — Uzeh da čitam; no priznajem, više od dosade, nego od znatiželje. No međutim u dosadi je i svaka sitnica tako velika, da se čovjek s pohlepom zanima s njome. Čitam. Oho! Dnevnik moje žene! Razumije se, da me je tada snašla i golema želja, te ga pročitam:

FRIDIN DNEVNIK:

„Vratili smo se iz Splita. On jednako i uporno šuti. Eto do par dana mora da odilazi u vojništvo, a ipak šuti. Oh, da mi je znati, šta biva u srcu njegovu! Možebiti, da ne može, da ne može, da zaboravi Zore“. Ne! Ne! Kako samo i smijem o tome misliti. Nije moguće pokraj svega onoga, što se dogodilo! A da zbilja sad ću potanko sve opisati, šta se sve desilo, otkako ja planuh na Zoru. Nije ono doduše bilo lijepo, ali je bilo tako naravno. Instinkt je radio. I ko će zamjeriti vučici, što brani mlade svoje ili kvočki, što onako ljubomorno čuva piliće svoje — nježne i lijepe, s baršunastim perjem?

A on je meni i mio i drag, neizmjerno drag. I bila sam uistinu ljubomorna. Velika je to bolest ljubomoran biti! Ah, ko je nije podnosio i nezna, šta je ona. Ona isisaje iz ljudskoga srca i ljubav i pokoj i pamet, a uštrcava mržnju, nemir i ludost. . .

Zora je bila mirna, kad sam ja eksplodirala s ljubomorom i srdžbom svojom. Mislila sam tada, da hinji, da hoće da zavara i bivala sam sve bjesnija i prostija. Stidim se danas toga . . . i kajem se zato. Evo je prošlo nekoliko dana od toga događaja, no svejedno, meni je teško na duši, boli me . . . i plačem u samoći što ne mogu da to zaboravim. Hoću li ikada naći olakšicu? . . .

Onaj sam dan bila užasno uzrujana. Moj je muž noćio u nekom hotelu, a i ja sam u drugome. Blizu njega. Uzela sam taj hotel u blizini njegovoj, samo da ga mogu motriti. . .

On je bio potišten i strven. Hodao je kao da je lud. Glavu je oborio zemlji, a hod mu je neuredan . . . bez takta. Držanje čovjeka odaje nutarnjost njegovu — to sam negdje čitala. Osjećam, da mu je srce prepuno, ali čega, čega? Možda stida, što sam ga uhvatila? Možda žalosti, što će Zora sad prekinuti s njim odnošaje? Ili možda ljutnje na me, što sam se pokazala onako surovom i prostom, pa sam uvrijedila našu dobročiniteljicu? Neznam, neznam, neznam!

Ah, Bože, zašto čovjek sve nezna? Znanje bi umanjilo mnoge sukobe! . . .

Dugo sam razmišljala. I bol je prevlađivala u duši mojoj. . . A ja sam se nadala, da će mi „osveta" pribaviti veselje. Prevarih se!

Osjećah u tome času, da sam ponizila samo samu sebe, a ne Zoru. To me je peklo još više. Bolila me dapače misao, da bi ona mogla biti nevina. A ta me je misao sve više obuzimala i sve mi se više prikazivala osnovanijom. Kriv se čovjek više brani, nego prav. I kriva se žena bolje zna obraniti, nego kad je nevinu potvore s ovoga ili onoga čina. Svaka je nevinost nemoćna.

Eno janje! . . . Zora je plakala i šutjela. Plakala je, mislim sada, više zbog zlobe ljudske, kako sam joj mogla nešto tako nisko, bezobrazno prebaciti, nego zbog sebe, što je uvrijeđena. A i moj muž, da je on ljubavnik, on bi se, drugačije ponio. . . Kako bi, to neznam. Samo osjećam da bi nekako drugačije. . . Vidjela sam i vidim na njemu, da je na me uzvikao i otišao od Zore samo zato, što se stidi za me.

Dakle me ljubi! . . .

O, Gospode, ti si vidio, kolika bijaše moja bol! Ja sam htjela od srama u zemlju propasti. . . Zašto je čovjek tako nagao? Zašto misli, da će mu lakše biti, ako izgovori ono, što mu je na srcu? A meni je bar uvijek teže bilo, ako sam drugome rekla kakvu uvrjedljivu riječ, nego možebit samoj onoj osobi, kojoj sam rekla.

Nijesam spavala svu noć. Htjela sam se na koncu uvjeriti, da su on i ona zbilja krivi; htjela sam prezreti glasove savjesti svoje i njih same, te sutra ranom zorom otputovati. — Šta me i briga? Više se, držim, ne će sastati putevi moji i Zorini. A muž neka radi, što hoće! Vražja zloradost uvuče se u me. Željela sam, željela sam u tim časovima, da se on rastavi sa mnom i dokaže, te ja imam pravo.

No nijesam ipak izvršila svojega nauma. Ne, što sam vjerovala u božansko porijeklo savjesti, koja me na to nukala, nego što su me svagdje cijenili kao damu lijepih manira i takta, pa sam htjela i tu rehabilitirati. Bojala sam se, da će ona razglasiti cijelom svijetu, kakva sam.

Nijesam mogla inače . . . odlučila sam se poniziti i moliti oproštenje. Neznam pravo, ali, čini mi se, da me je na to gonila i tajna nada, e ću još više doznati . . .

Oh, kako sam se začudila, kad sam čula, da je Zora bolesna. — Je li moguće? — pitala sam sebe. Ili je to samo kakva varka. S velikom sam znatiželjom usrljala u kuću. Očekivala sam razrešenje velike zagonetke. Mislila sam je zateći u laži . . . a možebit . . . ne smijem da pišem.

Sva se presenetih, kad uđoh u njezinu sobu. Ona je ležala na naslonjaču blijeda, iznemogla, zamišljena . . . ukočena. Prenerazi me stanje njezino. Ona je uistinu bolesna! I ja oćutjeh opet silno poniženje same sebe . . . Osjetih, da je to moje djelo, da sam ja to učinila i zgadih se samoj sebi. Svake zloradosti, i zloće nestade iz srca moga. Ona me pogleda. U pogledu sam njezinu vidjela nevinost. Bijah kao izvan sebe. Bacih se nice na pod i zajecah kao malo dijete.

— Oprosti, oprosti . . .

Nijesam u stanju da opišem, što sam sve tada ćutjela. Tek znam, da bih sve dala, da bih žrtvovala samu sebe, kad bi ona ozdravila. Ona mi postade opet bliza, bliža nego ikada.

— Oprosti, oprosti . . . još sam jednom jednom zajecala.

— Sestro, . . . davno sam ti . . . odmah sam ti oprostila, jer te razumijem. Samo vjeruj, da sam nevina . . . I on je nevin . . . I meni je žao . . . tako . . . da ćete si vi . . . oboje vas . . . ogorčati život . . . To mi je teško, nepodnošljivo . . . O Bože! . . .

Nije mogla dalje . . .

A ja sam se ispričavala nesuvislim riječima. No i bolje je tako. One su bar bile iskrene . . . Jest, bile su i previše iskrene.

No možda su bile i suvišne. Neznam. O Zoro, Zoro, jesi li mi doista oprostila?

A evo mi moj muž ne oprašta tako lako, kao ti. Ja se mazim oko njega, ugađam mu, a on je neosjetan. Zadubio se u se . . . i bavi se samo sobom. Držim tako. On je silno tankoćutne naravi, mora u vojništvo, to se protivi njegovim nazorima i šuti. Ne će da se drugom otkriva. Pa ni meni. Ja bih mu to oprostila,

kad bih znala, da je to uzrok. Ali uvijek mi tada dođe i napast, da on to čini radi Zore. Šutjeti ću i ja. Biti ću hladna kao i on. Pa i ne mogu više biti drugačija. Kako ću? I najvrući se predmet ohladi na studeni . . .

Danas je došlo do scene između mene i njega.

— Mužiću! — velim ja — idem malo apotekarovim.

— Pa hajde! — odgovori on.

— Koje ću odijelo uzeti. Ovo ili ono? — brojim ja.

— Uzmi koje hoćeš, šta to mene zanima.

— A tako? planem tada. — Tebe ništa ne zanima, što se tiče mene . . . Znam ja, znam odavno, ne trebaš mi kazivati . . .

— Šuti, bezobraznice . . .

— Ti meni da zapovijedaš? Ti? Šta si ti? Otkud tebi pravo nada mnom? To mi je tvoja liberalnost . . .

Ušutio je. Još se dulje povukao u se. Ja znam, da je počeo razmišljati ima li pravo meni zapovijedati ili ne? Njegov je otac zapovijedao majci njegovoj, sad se on misli, jer on ne bi mogao meni.

Sita sam onakoga muža. Zašto se pokunjio nakon svega onoga? Zašto nije junački istupio? I onaki je on prema svakomu. Raspravlja, dokazuje i kad vidi protivnika, gdje se žesti, postaje nemoćan, rekne još kakvu takvu neumjesnu riječ i zašuti . . .

Zbilja je bračni život čitav pakao na zemlji, ako nema ljubavi. Prije nijesmo ni vidjeli međusobnih mana, sve nam bijaše dobro i lijepo, a sad mi se čini svaka riječ njegova glupa i svaki čin činom luđaka.

Ide sam na šetnju . . . Polako ide kao da broji korake i misli. Lijevu nogu čudno zabacuje prema vanjskoj strani. Kadikad uzme na putu duhansku kutiju, te s najvećom pomnjom savija cigaretu. Izbjegaje društvo . . .

Oh, kako je to ludo, ludo do smiješnosti! Još je luđe što mi je jedamput rekao: „Ko nema ljubavi prema kojoj stvari ne može je naučiti. Kod čovjeka je protivno: čim ga više mrzimo, tim ga bolje poznamo.“ Ili ne — to, nije ludo. To je jako pametno, samo sumnjam, da je odnekale pozajmio taj princip. Eto, ja sam ga počela malo mrziti, pa ga sad bolje upoznajem.

Nijesam prije na njemu vidjela, kako čudno zabacuje lijevom nogom. Nijesam prije opazila, kako on — čovjek pozitivnog znanja zna zapasti u zanos — gluposti.

No šta mi koristi to poznanje mana njegovih, šta? Ono ubija i mene. Ono mi kazuje, da i on sad o meni pravi karikaturu. O sveta ljubavi, dođi, dođi opet među nas, u nas u srca naša! Povrati nam one časove, kad se neznadosmo i besvijesno uživasmo!

Spremala sam mu rublje . . .

Kao da otkidam dio sebe, tako mi je bilo. Suze su me oblijevale. O, ja sam osjećala tada, da ga ljubim i da on ljubi mene.

Nujno je šetao sobom.

— Napomeni mi, šta bi sve želio da opremim! — rekoh mu ja.

— Ja da ti napominjem? — smijaše se on, ali tako srdačno i ljupko, a ujedno tako bolno i žalovito, kako se smješe mala djeca na umoru. — To ćeš ti bolje urediti, nego ja.

I nagnuo se nad ormar, odakle sam vadila rublje i gledao u škrinju iza mene . . .

U ogledalu ga motrih. Motrih, kako mu je težak odlazak i rastanak sa mnom. Ne, on me nije mrzio, on me je uvijek ljubio. Kao da upije svu mene, tako me gleda. Hoće da si dobro sačuva u pameti sliku moju. I onda je lagano došao i tobože gledao, kako slažem rublje u putni kovčežić, sagnuo se i poljubi me u kosu . . .

— Frido, — počeo je iza toga mučeći se, da nađe zgodan izraz. — Frido, mi se nesmijemo ovako rastati . . . Kako znaš . . . sutra odilazim. A tu . . . no . . . zadnji dani našega života trebaju razjašnjenja. Idem i ko zna, hoću li se povratiti . . . ili još bolje da se poslužim dvoličnim proročanstvom delfijskoga proroštva: ibo redibo nunquam peribo in bello. Pa ne bih htio . . . znaš. — Pitati ću te nešto. Vjeruješ li, Frido, da sam brakolomac.

— Davno se te kobne sumnje riješih. U času, kad pogledah u Zorine oči. No čemu sad spominješ m o j u s r a m o t u?

— Ne mislim na to... Nego hoću, da znaš istinu...

Ušutio je i neko vrijeme gledao lice svoje u ogledalu. Očekivala sam, da će na — priznati ono, u što više nijesam vjerovala. Ustadoh i uzeh ga ispod ruke namjestivši mu na čelu pram kose.

— Zora je nevina! I meni je bilo teško... teško, što si je uvrijedila. Hoćeš mi obećati nešta? Nije neizvršivo. Pače! — Samo treba malo volje i malo snage, govoraše — on.

Zurila sam mu u oči.

— Zamoliti ćeš Zoru za oproštenje. Čudno, čudno! Osjećam, kad se čovjek ponizi, biva veći i u vlastitim, a i u tuđim očima. No — prokušao sam. Pa ćeš i ti to učiniti? Je li, Frido?

Obećala sam mu.

— Opet ću, — velim ja — to učiniti, kad ti želiš, premda sam već i molila i dobila oproštenje.

I morala sam mu pričati, kako je to bilo. Oboje bijasmo veseli zadnje noći.

Otišao je...

Sve je kao i prije, no meni je pusto. Nema njega. Svagdje vidim prazninu, osjećam je, pipam, — jer nema njega. U ušima mi zuje riječi: ibo redibo nunquam peribo in bello! Oh, kako bi ga bilo strašno izgubiti! Kako se je teško sprijateljiti i sa samom mišlju, da bi on mogao pasti, negdje daleko, u tuđoj zemlji... A zašto da i padne? A zašto padaju mnogi drugi?

Kakva se samo tuga razastrla licem i cijelim bićem njegovim! Nijesam ga nikad takvoga vidjela... Sluti li što? Pogled mu se gotovo prilijepio za me i majku njegovu. Ne može da ga strgne. Tako se nije rastavljao brat njegov... Sluti li šta? — ja se ponovno pitam.

Oh, slutim ja! Sluti i majka njegova. Mi smo obe nijeme od boli. Gledamo se tako srdačno, srdačnije, nego ikada, šutimo kao nijeme, a ipak se razumijemo. Ona razumi šutnju moju i ja njezinu.

Zašto, gospode, pripusti rat ovaj. Opustješe domovi, oslijepiše majke od plača, uvenuše ljube čekajući i pogibajući od straha i slutnja. O ne, to nije djelo Tvoje! To je djelo izroda ljudskih, djelo slavičnika, djelo zemaljskih svesila i bogova.

Čuvaj ga, Bože, jer ti opstojiš i možeš ga očuvati!...

Otišao je on.

Oko mene pustoš, samoća. U srcu mi čemer, tuga. U pameti strašne slike i priviđenja.

Otišao je...

Hoće li se vratiti živ i zdrav?

Bila sam u crkvi s majkom njegovom i zajedno smo molile.

Eto, kako je to čudno, kad sam načitala u svome dnevniku, da sam molila. No nevolja uči u svemu. Nije moguće, da tu nema pomoći, odakle mnogi i očekuju i dobivaju pomoć.

Mora, da opstoji Bog — jer smo mi ljudi u svoj svojoj gordosti maleni i slabi. Mora da nas neko krijepi i vodi. Mi sami sebe ne možemo voditi, nego u — zlo. Ja sam to češće zapazila.

Osjećam olakšicu u molitvi. Rano u jutro idem s majkom njegovom k misi. Motrim rosu na cvijeću i travi. Za nas je ljude rosa — molitva. Ona nas drži, da ne uvenemo i panemo.

Primila sam od njega pismo. Opisuje mi svoje putovanje. Prepisati ću ga u svoj dnevnik danas, sutra, kad već mognem. U njemu se krije prešućena pečal muža moga. Ja je dobro razumijem iz onoga — satiričnoga tona. — Za to je za me vrijedno. A može biti, da će biti zanimivo i za drugoga!

„Draga Frido, na polasku iz naše varoši pratile su nas suze i uzdasi i želje. Oh, i kako smo ih mi osjećali i svi bez razlike: i g. prof. M. i trgovac S. i mladi momak K. Odgovor na to bijaše šutnja. Da, mi smo svi šutjeli preživljavajući u sebi jedan od najtežih časaka, prisluškujući lomljenju i krhanju mnogih lijepih ideala, koje kroz dugo vrijeme pohranjivasmo u srcu svome... Točkovi se kreću, konji topoću, ide fijaker za fijakerom kao mrtvačka povorka — a mi šutimo. U zadnjem smo fijakeru, kako znaš, ja, g. prof. i naš rođak trgovac S. U prvome sam mladi momak. On uzeo bocu, nazdravlja nama i pije. —

— Ô teško je, teško kuću ostaviti! — dovikuje nama, a onda kao da nije ništa ni govorio, tužno i jasno zapjeva:

Ko će tebe, travo kosit,
Kad ja budem pušku nosit?
Travo zelena, ružo rumena!

I opet diže bocu i pije...

Mi mu se smijucamo. Teško nam je pri srcu, ama se ipak smijucamo. Taj je posmijeh sličan sunčanoj zraci, koja se prokrade kroz guste, daždeće oblake.

— Gospodo! — viknu nam. Zatim brzo skoči iz fijakera svoga i dotrča nama.

— Izvolite, gospodo! Gucaj, dva! Dobro će biti. Duša nam je strvena. No ovo piće ulijeva novu dušu. Duše mi! Pa i ne zovu badava alkoholna pića spirituoznim pićima. Vidite...

Uzesmo redom i potegnusmo. I mi se malo razgalismo od tuge. Prof. M. poče govoriti — perorirati o uzvišenosti vojničkoga života. Znam, da je završio s onom slavnom i čuvenom Horacijevom: slatko je i dično umrijeti za domovinu.

— Ali da, — poče se tada smijati — dobro kaže Horacije: quis post vina gravem militiam aut pauperiem crepat — ko nakon vina kudi teško vojništvo ili siromaštvo? Vino i rakija mijenjaju nazore...

— Ženu ostavih, mladu ženu! — zarida trgovac S. — I trgovinu dobru, modernu, naprednu! Bože, Bože...

— A manite se, — tješi ga profesor. — Čemu suze? Trebamo da budemo stoici!... I zape... Po svoj prilici, da nije više imao iznijeti ništa svoga, te ga utješi; zamisli se časak, a po tom stade recitirati:

Aequam memento rebus in arduis servare mentem...

Sjeti se da ravnodušan budeš u nevoljama...

Međutim se lako osušile suze kod trgovca S. Osušio ih pićem...

Konji topoću, fijaker odmiče. Prolazimo mimo groblja.

— Gospodo, braćo, — šapuće pobožno trgovac — pomolit ćemo se za duše pokojnih. One najbolje čuvaju žive. Prigovoriti ćemo tri očenaša, tri zdravo marije, i tri pokoj vječni! I on moli. Molimo svi. To je čudno neko raspoloženje. Možda smo bliže mrtvim, nego i mislimo. Profesor ko da pogađa naše misli. Hoće da nas tješi. Češe se po glavi, kopka po njoj, traži, no čini se, da ne može da nađe onoga, čega hoće. Zatim se nasmjehnu i poče opet s Horacijem:

... sed omnes una manet nox et calcanda semel via leti.

No svima nam ostaje jedna noć i svi ćemo jednom krenuti putem smrti. Mladi momak opet iskoči iz svog fijakera i doleti nama noseći u ruci kutiju cigareta:

— Izvolite, gospodo — — —

Otrča jednako brzo, uze opet bocu s rakijom, nagne i zapjeva:

Ja ti idem iz mejhane,
Liječio sam srcu rane,
Liječio sam rujnim vinom,
Ponajboljom medicinom.

— Vino je medicina, da, to je sigurno, samo ako je dobro. A ako je šipiždrika i bevanda (te je riječi osobito naglasio) onda je otrov!

— Eh, lako njemu pjevati! — tihano govori trgovac vas zaplakan. — Nema ni žene, ni djece. Kod njega neće sve propasti: mnogi su mu ostali kod kuće, pa će upraviti bolje, nego da je on tu... A kod mene, kod mene? Ostade zatvorena trgovina, neosigurana žena i nejaka djeca. Bože, Bože... Upravi i providi!

Svratismo se u han. Svijeta mnogo. Tuže se da nemaju šta jesti; viču, kako su im žandari oteli, ogolili ih, umeli.

— Zemlja im kosti izbacivala!

— Ko što i hoće, ako bogda!

— Nako me đavo odnio, ako sam se okrušila, ima mjesec dana. Ama mrvu da sam ga imala kod kuće...

— Ni ja, seko! Eto samo o zelju živiš, travurini, ko i hajvan, budi Bog s nami!

— Lako tebi, ti imaš mlijeka...

— Pusto mlijeko. Otelo piću, sve izrđalo, Bog ne dao kiše, trava slaba, pa i od mlijeka — ništa. Umuzeš ga čančić, dušo moja, eto, to je sve. Od toga nit maslo izmete, nit usiri.

— Čuješ, Anto, piše li ti sin?

— Evo, ima dva mjeseca, ne čuh za njega. Vele neki, da je poginuo. A pravo s kotara nije mi došla crna knjiga . . .

— Eh, s kog je ovo, da od Boga nađe. Otelo se živjeti! I ne isplati se živjeti!

Slušali smo te jadne razgovore zabrinutih ljudi i overeljenih žena. Profesor nije mogao, a da i on ne obavi molitvu, ali onako pod svoju, iz Horacija:

Hic bellum lacrimosum, hic miseram famem
pestemque a populo et principe Caesare in
Persas atque Brittannos
vestra motus aget prece.

Slušali smo i sami se jedili. I mi odilazimo sada, da trpimo, da muku mučimo.

Šuteći posjedasmo u fijakere. Opet susretosmo groblje . . . Opet trgovac poče:

— Hoćemo li progovoriti tri očenaša, tri zdravo marije i tri pokoj vječni . . .

Mladi je momak čvrsto zaspao u svome fijakeru.

Profesor je lijeno zjevao . . .

— Ništa nije skupo . . . Sve ću dati za jedno iskustvo, koje ću proživjeti . . . Svaka muka i patnja ima svoju lijepu stranu . . .

A ja, ja.

Ja sam tada mislio na te, Frido, moja. Ne zaboravi me, kao što ni ja tebe ne zaboravljam.

Tvoj Veljko.

(Nastavit će se.)

VEKO MAJER, VEEM:

NEPOMIČNOST.

NA trgu
pred dugom, kamenom zgradom
vojnik stoji ukočeno, mirno
Ko od lima.

Crne su linije kuća tihe i spokojne
Na njima počiva mirno
jedna mrtva, ukočena ruka.

Trgom neko mirno koraca.
Udari ure
Kao trome kaplje večnosti.

ZIMSKO JUTRO.

OKO moje kuće plešu snegovi
zvone trojke,
u radosnim, brzim, kolutavim vetrima
deca trče, mašu rukama i viču.

Već cele noći oko moje kuće
veliki, beli fakir pleše
nespretan i velik
za njim trče vetri sa dalekih gora
gde se bela, teška neba ruše.

Već celo jutro zvone zvončići
pevaju na brzim zavojima cesta
i duboko iz moje duše
zovu jedno malo, živo dete.

U KONCERTNOJ DVORANI.

CHOPIN.

TIŠINOM izgubljeno plače zvuk...

Tiho zuje lampe
Zavese mrtvo vise
Sagnute glave
Molitva.

Tišinom bolno viče jedan zvuk...

Vani prolaze zvezde
Koraci kasni umiru
Daleko za gradom
soptanje makine.

Tišinom tužno ječi mukli vrisak...

Pod belim stupovima
trza se i bolno savija
plače, moli i resko se smeje

Jedna teška, mukla Bol
Velika i tužna kao Smrt.

ČEKANJE.

Njezina pesma.

ČEKAM na kraju ulice...

Oko mene muklo padaju rolete
i tiho teče kiša.

U beskraj lete žuti, svetli pločnici
Na kraju ulice
brze crne, tihe silhounette
svijaju se, dižu, hrlo odmiču.

Tiho teče kiša,
Sve teži
nad grad se penju oblaci
Nose tugu crnih, potopljenih sela.

U beskraj lete žuti, svetli pločnici...

Čekam.
Radujem se kao malo dete.

O DOSTOJEVSKOME.

NAPISAO ULDERIKO DONADINI.

DOSTOJEVSKIJEVIM djelima najbliža su djela modernih ekspresionista i primitivista. U svom triumfu doživjela je formalna i stilska estetika i svoju dekadencu. Riječi u pjesmama postadoše same sebi svrha. Slušalo se stvarajući samo na njihov romon i ritam, kao Wilde u svojoj Salomi, koji konačno sam piše protiv estetizmu, ne mogavši ipak, a da ne bude esteta ni onda, kad u „De profundisu" iznaša gorke uspomene između četiri siva zida tamnice. Stil mu je i tu, jednako kao i u Salomi, parfumiran i pun najžarčih boja. Suze svoje plače Wilde u svileni rupčić, a Krist, što ga pohodi u tamnici, poganski je vedar kao Dijonizos. On ne može pasti u pjesničku zaborav svetoga Franje, kojemu krilate riječi pobožno nose slavu Gospodinu, kao svećenički prsti svetost hostije. Asiški pustinjak pjeva, ne znajući pri tom niti da govori. Riječ je kod njega robinja duši, kao što je on sam sluga božji. Jednostavna je kao haljine, što ih on nosi. Ugodna je Gospodinu, kao kostrijet na tijelu njegovom. Čista je kao smijeh na licu djetinjem. Jednostavna, kao bistri potočić, iz kojega uzimlje vodu. Riječi su ponizne službenice, bez griješne misli da se svide: pokorni anđeli što nose dušu svečevu pred lice božje.

U takovoj ekstazi pisana su djela Dostojevskijeva, koja ne mogu da nazovem romanima, kao što Sv. pismo ne mogu da nazovem eposom ili legendom. Ona su poput objava. Profanira ih, tko ih smatra tek zabavnom lektirom. Ona su doživljaj u čovječjem životu.

Kao što Sveto pismo — najmilija knjiga Dostojevskijeva — služi da iznese život Boga, djela njegova nose ideju svečovjeka. Tako mnogo kažu i tako su jednostavno ispripovijedana, te se čini, kao da su napisana s tri riječi. To, što je imao izraziti, bilo je tako duboko, da bi tražene riječi i stil djelovale kod njega tako groteskno, kao ličilo i jeftina svila na Sonji, kad dolazi smrtnoj postelji svog oca. Duša, kao da mu je uvijek bila toliko obuzeta doživljajem, te nije imao ni vremena da bira formu. Stil njegov nosi doživljaj duše, kao što najmanji ornament na katedrali nosi slavu duhovnom božanstvu. Onim mahom, kad iz jednog hrama nestane Boga, pretvara se on u muzej.

Kao njegove riječi, što su služile duši, tako je on sav služio umjetnosti. S njom je bio sve, bez nje bio bi ništa. Nikada je — kako priča njegov kolega Strahov — nije smatrao u svom životu nečim drugoga reda. Ona mu je bila cilj, svrha i ispunjenje. Pa kao što njegova djela, nosi i život njegov pečat uzvišene i duboke patnje. Tajno, nešto strahovitoga dogodilo se u „bogobojaznoj" ruskoj porodici štopskog liječnika" Dostojevskoga i žene njegove, kćeri jednog trgovca. — Što? To ne mogu niti umiju da kažu biografi — no bilo je to svakako nešto tako grozna, nešto, što toliko drma živcima i dubinama duše čovječje, da je Dostojevski — onda još dijete — navukao na se najužasniju i najtežu bolest epilepsiju — „svetom" nazvanu u starim knjigama, koju je kao krst nosio sa sobom čitavog svog života i koja ga je nenadano i fatalno kažnjavala i rugala mu se za najljepše časove života i stvaralačke radosti jednog genija. „Ja sam", govori Strahov u svojim uspomenama na njega, „ja sâm bio sam kod Fjodora Mihajlovića svjedok jednog napadaja neobične jakosti. Bilo je to, koliko mogu da se sjetim — godine 1863. u večer pred Uskrs. Kasno, oko jedanaest sati, posjetio me je i mi smo zapali u veoma živahan razgovor. Ne mogu da se sjetim predmeta, o kom smo govorili, ali znam, da je to bio veoma važan, apstraktan predmet. Fjodor Mihajlović bio je veoma uzrujan i šetao je gore dolje po sobi, dok sam ja sjedio za stolom. On je govorio o nečem uzvišenom i radosnom. Kad sam, primjetivši nešto, shvatio misli, okrene se on prema meni sa zanosnim licem, koje je odavalo najveći stepen njegove uzbuđenosti. Za časak se je bio zaustavio, kao da traži riječi za svoje misli, i već je dapače i usta otvorio. S napetom pozornošću proma-

trao sam ga, jer sam osjećao, da će reći nešto važna, da ću čuti njegovo objavljenje, ali iznenada začuje se iz njegovih usta čudnovat, razvučen, besmislen krik i on se bez svijesti sruši nasred sobe".

U tijesnom stanu od dvije sobe, jedne kuhinje i hodnika provodio je Dostojevski djetinjstvo sa još četiri braće uz šaputanje čudnovatih riječi svetog evanđelja, čitajući kazamcinovu povijest Rusije, i gledajući gdje na stijeni gori svjetiljčica pred ukočenom, nijemom bizantinskom ikonom, kao što je cijeloga života njegovo srce izgaralo za svetu široku majčicu Rusiju. Skoro svaki dan odlazio je u Kremlj, gdje mu je duša tonula u beskrajne tajne prostore vječnosti, kraj mističnih zvukova korova moskovske katedrale. O! uz te zvukove može da se sniva cijela Rusija!

Skoro najljepše godine svoje mladosti proživio je Dostojevski živeći od mlijeka i hljeba, preuzevši poslije smrti svog najmilijeg brata Mihajla cijelu njegovu porodicu, trajući uz nju umorne dane i duge besnene noći, ludo želeći, da svoj posljednji oskudni zalogaj podijeli s nekim, koji je još siromašniji od njega. On ne zna za vrijednost novca. On samo sanja o njima, kao njegov Makarije Dolgoruki, o mnogo, mnogo novaca, o milijunima, ali kad dobije tu ogavnu kovinu u ruke, rasiplje je, baca je kroz prozor, daje je od sebe naivnošću djeteta, i mrzi je kako je kroz uzdah putnika u Baudelairovoj pjesmi sami bogovi mrze. Mračni, blijedi hazarder kažnjava tu svoju ogavnu čežnju za novcem polažući na kocku posljednji rubalj u igračnici. Nastasja Filipovna stvara iz mizernog Ganje čovjeka jednim histerioznim krikom, koji probada kao nož. „On bi", viče ona pred cijelim jednim društvom, „on bi za dva rublja četveronoške puzao preko cijelog Petrograda". Dostojevski ne će da ima ni traga toj čežnji u svojoj duši. Sve na kocku. Posljednje. Od toga nastaje vihor u duši i rađa se u bol, preko koje se jedine dolazi do svetosti.

Siromaštvo, to je udes cijelog Dostojevskijevog života. On mora dizati predujmove za još nenapisane romane, mora da moli, piše ponizna pisma — on je jedan od najosjetljivijih ljudi —, premda se kraj toga, po vlastitom priznanju, osjeća bolno, kao da mu kožu s tijela deru, i tražeći jednom brzojavno novac, autor već štampanih „Bijednih ljudi" i „Dvojnjika", ne mogavši platiti brzojav, mora da založi svoje — hlače.

No on nije hazardirao samo s novcem, on je ulagao cijeloga sebe, svoje živce, budućnost, položaj, dapače i sam život. Izgubivši jednom na ruleti u Baden-Badenu kaže: „Posvuda i u svemu idem ja preko skrajnjih granica. Cio svoj život prelazio sam preko linije".

To prelaženje linije nastaje od iste čežnje, uslijed koje Raskoljnikov želi da izvrši svoj plan, videći da je i fatum protiv njega; od čežnje, od koje Nastasja Filipovna baca u vatru stotinu tisuća rubalja, želeći poniziti Ganju, i smionosti, kojom junak iz „Igrača" izazivlje, za ludu kapricu jedne djevojke, ukočenog i punog društvenih predrasuda njemačkog generala. Tu liniju, koju je on prelazio, prelazi i frivolni stari Karamarov, jednako kao i knez Miškin, Mića, kao i Aljoša Karamazov u svojoj nebeskoj dobroti. To je, kad se čitav život ulaže, a da i uz tu cijenu bude uspjeh iluzoran. To je čežnja, nepoznata običnom čovjeku, a heroizam genija, kojim on stvara najveća djela i otkriva nove svijetove. To je žrtva, gdje se on sav ulaže za posao, koji se ne rentira, a koji nosi otkupljenje svijetu. To je poštenje njegovo i dječačka radost, koja se za sve zadovoljava jednostavnim dahom zelenog vijenca lovora.

Sve treba imati, n a j v i š e, što jedan čovjek može da posjeduje, samo zato, da se svega jednom može odreći. Biti sav u pandžama svoje ideje, koja te kljuje čitav život poput orla. Moć nad svime; moć duhovna i apsolutna nad samim sobom; krajnja osamljenost, to je najveća lozinka nadčovječanskih tipova, što ih je on stvorio. „Cijelog svog života", kaže njegov Makarije Dolgoruki, „žeđao sam za moću — za moću i samoćom". „Ja sam morao", govori Raskoljnikov, „da se što prije osvjedočim, jesam li ja uš ili čovjek". Svi oni smjelo idu u oluju iza linije.

Dostojevski, koji je čitavog svog života mrzio socijalizam — bar onakav, kakav je onda u Rusiji postojao —, postao je skoro mučenikom za tu ideju kod poznatog Petraševskog procesa. Ne socijalizam, niti suosjećanje za te ideje, privlači mladog Dostojevskog u one revolucijonarne redove; on i tu, kao i onda kad stupa na prag igračnice, osjeća samo to, da prelazi liniju. On to čini cijeloga života, premda je rijetko koji čovjek bio tako kažnjen za tu svoju „volju tragičnome", i tolike užase pretrpio kao on. Poslije svršenog procesa bio je između ostalih i on sam osuđen na smrt. „Kad su osuđenici prispjeli na Semenovski trg", priča jedan od njegovih znanaca Soješnjev, „i već trojica od njih bila privezana na stup, nije Fjodor Mihajlović izgubio svijest, kakogod je bio uzbuđen. Bio je blijed, ali uspeo se prilično brzo na stratište... Bio je više uzbuđen nego potišten. Preostajala je još samo posljednja zapovijed i sve bi bilo svršeno. Tada najednom bilo je mahnuto rupcem i smaknuće je bilo obustavljeno. No kad su sa stupa odvezali Grigorjeva, onog istog, koji je već u tvrđavi stao da silazi s uma, bio je Dostojevski blijed kao smrt. Njegova duševna snaga posve ga je ostavila. Po riječima jednog osuđenika, nije ih ovo pomilovanje razveselilo, učinilo im se dapače kao uvreda, kao jedna — kako se Dostojevski poslije izrazio — gadna i posve nepotrebna pogrda".

Ovih nekoliko groznih časaka daje smjer cijelom daljnjem Dostojevskijevom životu. Strahoviti onaj osjećaj opisuje kasnije knez Miškin u „Idijotu". „Najglavnija, najjača bol ne nastaje od tjelesne muke, nego odatle, što se posve sigurno zna: za jedan sat, onda opet: za deset minuta, ostavit će duša tijelo, nestat će čovjeka, a to je posve sigurno. Glavno je ova neoboriva sigurnost, kad se postavi glava pod nož i kad se čuje, kako se skliže. To je najužasniji čas. Tko može kazati, da čovječja narav može to izdržati, a da pri tom ne poludi? I čemu onda ona ogavna, nepotrebna i beskorisna psovka? Jer, je li moguće, da jednog čovjeka osude na smrt, puštaju ga da pretrpi sve i onda mu kažu: „Idi, ti si pomilovan"? Taj čovjek može da pripovijeda o mukama i užasima, o kojima je govorio Krist".

Pomilovanje Dostojevskoga bila je Sibirija. Grozni jedan čas umiranja i smrti raspao se u niz blijedih, strašnih dana, putovanja u okovima, odricanja, sramote i drugih sivih časova u kaznioni. „Svaki čas svog robovanja" — govori Dostojevski — „osjećao sam, da sam u tamnici". „Četiri godine, što sam ih tamo proveo, čine mi se kao vrijeme, u kom sam živ zakopan ležao zatvoren u lijesu". „No, unatoč svemu", priča Strahov, „nikad se nije moglo opaziti kod Dostojevskoga ni najmanje ogorčenje zbog pretrpljenih patnja; nikad niti sjenka želje, da se prikazuje mučenikom".

U opće, ono, što me je od uvijek najviše začuđavalo kod njega i što mi je najviše govorilo o gigantskoj njegovoj duševnoj snazi, bilo je to, što nisam mogao da shvatim, kako on nakon stratišta i četirigodišnje Sibirije nije prešao u liberalne redove, nije se pretvorio u nametljivog žučljivog opozicijonalca, nije dobio buntovnu psihu svih onih, koje kroz godine ispijaju četiri siva zida, nego sve do pred smrt ostao predstavnikom i apologetom pravoslavne i carističke Rusije. Što više, on sam pisao je kasnije u svom listu tako, da su ga smatrali špijunom i konfidentom ruske vlade. No, tko pročita njegova djela, vidjeti će, da je njegovo pravoslavlje i poklon pred carem samodršcem prošlo kroz „vatru iskušenja". On je bio pravoslavac i poklonik cara, ali samo zato, jer je znao, da to drži Rusiju. Oduzmite ruskom mužiku vjeru u Krista, koji u „prosjačkim haljinama putuje kroz cijelu Rusiju", oduzmite mu cara, i vi ste maknuli sve, što je držalo na okupu ogromno rusko carstvo. Mi smo sami doživjeli i vidjeli, kako su ispravni bili veliki profetski sni Dostojevskijevi, koji je ruski narod upoznao u Sibiriji, sam „nesretnik", sa „nesretnicima", kako ruski narod zove sve robijaše. Krst, što su ga nosili oni, nosio ga je i on.

Ruskog cara seljak ne će nikad zaboraviti, jer ga je on oslobodio od feudalaca, i to je zbog čega i Dostojevski obožava cara. „Nema ništa višega, ništa svetijega u cijeloj tisuć-

godišnjoj povijesti Rusije od tog djela vladareva", kaže Dostojevski. Car i Krist, to su fokusi ruskog naroda. „Kaže se, da ruski narod ne pozna evanđelje", veli opet na drugom mjestu Dostojevski, „da ne pozna uopće temeljne nauke svoje vjere". Moguće, ali zato pozna Krista i nosi ga od vajkada u svom srcu. To je uzvišeno nad svaku sumnju! Drugo je opet pitanje, kako je moguće ispravno shvaćanje Krista bez ikakvog obučavanja u religiji?! Svakako je narod taj osjećaj za Krista baštinio od generacije do generacije i tako se sjedinio u jedno s njegovim srcem. Moguće je Krist jedina ljubav ruskog naroda, koga on ljubi na posebni svoj način, t. j. do muka. Zato mu je i najmiliji od svih naslova „pravoslavni puk", s čime ispravnije od svih ostalih naroda priznaje Krista. To je ujedno jedino, na što je naš narod ponosan".

Mi danas vidimo, da se ruskom seljaku ne može pokazati ništa drugo, nego Kristovu sliku. Današnje revolucijonarne vlade htjele su drugo i Rusija se raspala, jer nije imala tako velikog duhovnog ideala, kojega bi mogla da pokaže mjesto Krista. Tu je, čini se, dakle, samo u ljubavi prema Rusiji, tajna Dostojevskijevog reakcijonarstva i pravoslavlja. Međutim dogodilo se, da je ideja Dostojevskijeva stajala u tragičnom protuslovlju sa misijom ruskog naroda. Rusija se cijela žrtvovala, prešla je poput njega preko linije, propovijedajući svijetu svečovjeka. No zar to moguće i nije tajna, koja neizrečena lebdi na usnicama nijemih ikona? Ne sjedinjuju li se ta dva protuslovlja? Nije li to ona vizija iz moskovske katedrale? „Što više se rasprostirao mrak ispod svodova, sve sjajnije blistale su ikone obasjane svijetlom crkvenih svjetiljčica i svijeća". Sa zapada kao da nikad ne će biti svijetla. Evropa je „sunce", ali sunce koje zalazi. A u mraku, što nastaje iza sunca, sve jače sije tajna mistične ruske ikone. No morate još nešto znati. Nikom kao Rusu nije Evropa tako skupocjena i sveta. „Za Rusa je", govori jedan Dostojevskijev plemić Versilov, „Evropa jednako skupocjena kao i Rusija: svaki kamen Evrope mio mi je i vrijedan. Evropa je bila naša domovina baš tako kao i Rusija. O! Još i više! Nitko ne može Rusiju žarče ljubiti nego što je ja ljubim, pa ipak nisam trebao nikada da si predbacujem, što su mi Venecija, Rim i Pariz, njihovo umjetničko i znanstveno blago, da mi je cijela njihova povijest bila milija od ruske. Oh, to staro, strano kamenje, ta čuda starog svijeta bogova, ti komadići svetih čudesa, vrijedni su nama, nama Rusima, oni su nama dapače još mnogo vrjedniji nego narodima, kojima pripadaju. Oni tamo imaju danas druge misli, druge osjećaje, a staro kamenje izgubilo je za njih svoju vrijednost... Konzervativac bori se tamo još samo za opstanak, a buntovnik razara Tuilerije, jer osjeća, da će imati koristi od toga. Samo Rusija ne živi za sebe samu, nego za ideju, a ti ćeš mi dopustiti, prijatelju moj, od kakve je znamenitosti činjenica, da Rusija već skoro cijelo jedno stoljeće ne živi za sebe, nego za Evropu! A ostali? O kakve će oni još muke morati podnijeti, dok dosegnu carstvo božje".

I nije li se riječ po riječ ispunilo sve, što govori ruski plemić Versilov? Rusija da spasi Evropu konačno je žrtvovala sebe cijelu. Napravila je harakiri. Služeći duhu razorila je svoje tijelo. Ostavila je konačno zemlju i vinula se posve u carstvo duhovno.

A Evropa? „O, kakve će oni još muke morati podnijeti, dok dosegnu carstvo božje!"

II.

Drugo nešto, što me je najviše kod Dostojevskoga začuđavalo, to je njegovo srce, u kom svijetlo evanđelja, još iz rane dječačke dobe, nisu mogle da ugase ni četiri mračne godine robije, ni plamen iskušenja, kroz riječi velikog inkvizitora i strahovitog ruskog Mefista, što se javlja Ivanu Karamazovu.

Miller-Liers, u svojoj knjizi o kulturi, konstatuje, da se civilizacija i kultura čovjekova digla i diže do najviših stepena u poredbi, kako je nekoć stajala – imamo i tvornice, i banke, i kredit, i željeznice, i aeroplane! – ali ono, što je etično u čovjeku, to svoje evolucije nije doživjelo. No meni se čini, da je ta etika do ponora produbljena baš u djelima Dosto-

jevskijevim. Ovdje srce, dok dođe do ljubavi, koja je čista i iskrena kao dašak, mora da prolazi kroz kazuistiku jednog Raskoljnikova, koja je oštra kao britva. Da se dođe do sreće i do „hosana“, čistog kao u djetetu i onih, koji su „siromašni duhom“, mora se proći mefistofelska iskušenja razumova. Dostojan je ljubavi samo onaj, koji se je nikad dostojan ne osjeća. Dostojan je Marmeladov, kad govori: „Možetè li vi reći, da ja nisam svinja?“ „Tko je dostojan?“ – u dubinama tih pitanja gubi se ruska duša. Poput Marmeladova, koji javno ispovijeda, kako je sramotno prodao kćer svoju, optužuje se i Tolstoj, kad kaže: „Ja sam krao, otimao, bio bludnik“, premda ništa od toga svega bio nije. Ali ni on se ne osjeća dostojan. Ljubav Rusa je ogromna, jer nije slijepa. Ona sve vidi, pa ipak ljubi. Ljubav je ta posve beskorisna, kojoj je to, da bude beskorisna, prvi postulat; to je ljubav, što viče: „Voli ti mene i crnoga, voli me prljavoga, „svinju“, nevrijednika, koji na sebi ništa poželjna ni lijepa nema“. No ljubav zaslužuje svaki čovjek, „jer, zar ima na svijetu“, pita junak iz „Bijelih noći“, „zar ima na svijetu čovjek, u čijoj duši ne bi bilo ništa lijepa, koji u cijelom svom životu ne bi imao bar nekoliko svijetlih časova?“ „Zlo sam“, kaže Goetheov Mefisto, „uvijek htio da učinim, no mnogo puta uradio sam dobro“.

Ruska ljubav; ljubav, koju Dostojevski propovijeda, u isti čas je i kršćanska i ljubav prema životu. „Jer, ne isplati li se“, pita se junak „Bijelih noći“ na koncu pripovijesti, u istom času, kad tragično svršava njegova ljubav, „ne isplati li se živjeti samo za jedan jedini čas blaženstva, jedini u cijelom životu?“ Odšteta dakle za patnje i muke cijelog života može da bude jedan jedini čas blaženstva! I doista! Tamo, gdje su najjače padali udarci s knutom, u zemlji, koju su najgroznije sablasti pohodile, tamo se kroz cjelov Aljošin dotaknula tajna zemlje s tajnom nebesa. Rusija je uvijek s Bogom. Njezine oči vječno su okrenute, kao i kod Tolstojevog kneza Andreja, onom divnom modrom nebu, prema kojem se čudesni i veliki Napoleon pričinja poslije toga jadnom ništicom. No beskonačnoj ljubavi odgovara kod Rusa beskonačnost razuma. Odatle pakao duševni i dvojakost duše. Taj razum niti na čas ne dopušta Ivanu Karamazovu, da se potpuno preda, i on se, na usta Mefista, što mu se javlja, odriče razuma i želi, da se konačno i što prije utjelovi u babu sedam puda tešku; vjeruje u sve, u što i ona vjeruje, da može poput nje zapaliti svijećicu pred ikonom od čistog srca. Onda bi jedino bio kraj njegovim mukama.

No ne boluje li na bolesti dubokog saznanja, kao Ivan i Manfred, koji od nje traže zaborav, ne boluje li od iste te bolesti i Mića Karamazov i Nastasja Filipovna, kad se gube u egzaltacijama i rasiplju pijano svoju mladost i talenat? Nije li to ona grozna bolest devetnaestog vijeka, od koje su patili najelitniji duhovi, tražeći zaboravi od razuma i bježeć od sebe sama? Nije li to ona duhovna kuga, što je okužila duše svih onih, koji su preduboko u život zagledali i što bore prerane starosti utire na još mlade obraze. Ne čuje li se taj vapaj i iz ovih akorda duboko tužnih Poovih riječi: „Nesretni i tajanstveni mužu, upropašten žarčinom svoje mašte, i utonuo u plamen svoje mladosti, opet te gledam u svom duhu. Opet mi se jednom ukazao tvoj lik, rasiplјući jedan život pun prekrasnih snatrenja“.

O, to je tužno i bolno do svetosti, do religije.

U tom dubokom duhovnom svijetu nalazimo se neprestano čitajući njegova djela. To je svijet, gdje se vampiri po danu šeću najprozaičnijim ulicama: svijet, kuda sablasti hodaju kao ljudi i gdje ljudi sliče sablastima. Sunce sije, a opet je sve tako čudnovato i skoro nemoguće kao san. Kako tajinstven je svaki čovjek, koji je, unatoč tome što se nalazi u društvu ljudi, tako sam na čitavom svijetu?! Svaki njegov tip djeluje tako neobično, kao čovjek, koji bi sam i jedini hodao po globusu. Odakle je? Kuda ide? Koji je smisao njegovih riječi? Kakva mračna zagonetka počiva u njegovoj šutnji? On sliči sfingi, koja ravnodušno i uvijek s istim pogledom gleda tisuće generacija, što kraj nje prolaze. Čovjek je kod

Dostojevskoga uvijek samo sjena i onda kad kao živ stoji pred našim očima. Poslovne, prozaične ulice Petrograda djeluju na njegova Makarija Dolgorukog ovako: „Jutro je bilo hladno, i nad cijelim gradom ležala je vlažna mliječna magla. Ne znamo zašto, ali rano poslovno petrogradsko jutro sviđa mi se usprkos svoje ogavne slike, i ovi poslovno užurbani, egoistični, uvijek zamišljeni ljudi imadu u jutro oko osam sati za me svoj posebni čar. Svako rano petrogradsko jutro djeluje na čovječju narav veoma porazno. Mnoga noćna usplamtjela misao iščezava u svijetlu i studeni tog jutra i meni se često događalo, da sam se sa stidom i grižnjom savjesti sjećao mnoge iščezle misli. Međutim, ipak primjećujem, da ja petrogradsko jutro, premda mi se čini najprozaičnijim na čitavoj zemaljskoj kugli, držim najfantastičnijim na cijelom svijetu. Ja to držim, premda je to samo moje mišljenje, ili, još bolje rekavši moj osjećaj. Ovakvog vlažnog i maglenog petrogradskog jutra, čini mi se, mora da se je još jače ustalila divlja misao kakvog Puškinovog Hermana iz „Pikove dame" (kolosalna figura, neobičan, posve petrogradski tip — tip iz petrogradske kulturne periode). Sto puta pala mi je u toj magli neobična misao, koju nikako nisam mogao da rastjeram: Što onda, ako se ta magla raspline i digne u visine? Zar se ne će s tom maglom dići i poput dima rasplinuti sav ovaj gnjili, močvarni grad? Ne će li ostati samo nekdašnja finska močvara, a posred nje, kao jedini ukras, gvozdeni vitez na vruće zapjenjenom i pobjesnjelom konju.* Oni se tu motaju i brinu se, ali tko zna, da to sve nije samo san pojedinca i da tu uopće nema ni pravih zbiljskih ljudi, ni prave radnje? Onaj, koji sve to sanja, probuditi će se i sve će se to rasplinuti".

Kad se Ivanu Karamazovu pojavljuje sotona, ruga se on i govori mu, da on uopće ne postoji, nego da je samo utvara njegove bolesne fantazije. Međutim u sred govora sotonina toliko se ražesti, da je bacio u nj šalicu čaja. Sotona stresajući sa sebe kapljice čaja govori Ivanu nešto, u čem se očituje Dostojevskijeva ironija na pozitiviste: „Pih, kažeš mi, da sam utvara, a bacaš se šalicom na mene!"

Materijalno nije konac, ono prelazi u duhovno. Sva spoznaja o svijetu je ideja, koja jedino postoji. „Da čovjek spozna samo stjenicu", govori jedan njegov junak iz „Bijesova", „morao bi sam neko vrijeme biti stjenica".

„Ima li čega", kaže Dostojevski, „fantastičnijega, neočekivanijeg od realnosti? Može li često biti što nevjerojatnije od zbilje?" Tako baš pri pogledu onoga, gdje se duše drugih smiruju, nastaje u Dostojevskijevoj duši nemir.

Svidrigajlov pita Raskoljnikova, vjeruje li u duhove.

„Ne, ja nipošto ne vjerujem!" poviče Raskoljnikov skoro bijesno.

„Što se kaže obično u ovakvom slučaju?" — mrmljao je Svidrigajlov preda se, pogledajući na stranu i spustivši glavu. „Kaže se: Ti si bolestan, zato je sve to, što se tu prikazuje, samo fantastična utvara bez realnosti. Zar je to logično? Ja sam, što se mene tiče, sporazuman s time, da se sablasti prikazuju samo bolesnicima, ali odatle slijedi, da se samo bolesnim ljudima mogu prikazati duhovi, ali ne to, da oni uopće ne postoje".

„Dakako, da ne postoje", ponovi Raskoljnikov tvrdokorno.

„Ne? Zar vi to u istinu vjerujete?" -- polagano nastavi Svidrigajlov promatrajući ga. „Zar je to vaše mišljenje? Zar se ne bi moglo reći: sablasti su dijelovi, komadići drugih svijetova, njihov početak. Zdrav čovjek ne treba da ih vidi, jer je zdrav čovjek u prvom redu materijalni čovjek; po poretku stvari mora se on, da bude normalan, zadovoljiti samo zemaljskim životom. Ali kad on oboli, kad se poremeti normalni zemaljski red u njegovom organizmu, počinje mogućnost jednog drugog svijeta, i što će biti bolesniji, to će više s njim imati dodirnih točaka".

U taj Dostojevskijev misticizam zapali su najveći ruski duhovi. Moguće se u ona strašna tri dana prije smrti Gogoljeve, kada on spaljuje svoje „Mrtve duše", — moguće se i njemu u to doba javio isti onaj satanski „džentlmen" kao i Ivanu Karamazovu. U borbi s bogom

* Ovdje se misli na spomenik Petra Velikoga.

podlegao je i njegov duh, kao i Ivanov i Kirilovljev.

III.

Veoma čudnovate čine mi se opaske, da Dostojevski ima slab stil. Mnogo da je radio. Previše. Da nije dospjevao „dotjerivati". I još koješta slična kaže se. Pa ipak, ja ne znam pisca, koji bi u svim svojim djelima imao tako ekspresivan i snažan stil kao Dostojevski. Komu se sviđa igra riječi, riječi iza kojih ništa ne stoji, taj slobodno može da tvrdi protivno.

Dostojevski nema kolosalnog rječnika Šekspirovog, premda jednakom dubinom govori kao Šekspir. U ostalom moguće kakav zakutni novinski feljtonista barata s više riječi nego on. Njegova je proza jednostavnost Sokratova u Platonovim dijalozima. Koliko je snage u malo riječi njegovih. Na trepavice jedne njegove žene uhvati se suza i blista kao dijamant. Kako se osjeća ta suza. Sva bol i ljepota njezina iskazana je. Nigdje nisam jednostavnije i snažnije našao izrečena najkomplikovanija i najneizvjesnija duševna stanja. Kad on kaže: „Aljoša se koso osmjehne", onda je dao čitavu dušu Aljošinu onog časa. Najvećom jednostavnošću, kao da operira iz jednog bolesnog mozga ono što nije ni misao, nego neka bolna umorna polumisao, poluosjećaj, za što da se izrazi, kao da ni nema riječi. Nevidljivo čini on vidljivim. On je slikar duše. On ne crta lice svojih junaka, ali po riječima što govore vidimo nervozne drhtaje na njihovom licu, bolesni sjaj njihovih očiju. Kad Marmeladov govori, onda se kroz riječi njegove osjeća dah vina, zakrvavljene oči, crveno podbulo lice, raskuštrana glava sa slamčicama u kosi od sijena, na kom je noć prije spavao, njegovo otrcano odijelo i ona upravo perverzna želja za duhovnim asketizmom na njegovom licu, koja na časove, kao da graniči s cinizmom. Iz igre riječi sudca Porfirija Petrovića, dok ispituje Raskoljnikova, kao da čovjek svaki put vidi — a da Dostojevski to niti ne spominje — kako mu Porfirije podlo namiguje ili slasno steže usta od nijansa straha, mržnje ili prezira, koga njegove riječi izazivlju u Raskoljnikovljevoj duši. Dok Svidrigajlov govori s Raskoljnikovom neprestano se obazire. Zašto se obazire? Ne očijuka li on moguće u tom času s onim istim sablastima o kojima govori Raskoljnikovu? Dostojevski ne prenatrpava s opaskama, ali sve ono što kaže, ma bila i najneznatnija stvar, sve to spada u glavnu radnju. Jedna njegova osoba šuti. Kako se teško osjeća šutanje tih ljudi! Rogošinova šutnja glasnija je nego cijeli Hipolitov govor. S tri riječi survava ga. Fatalno se osjeća samo to, ako se koja njegova osoba namršti. Zatim se skriva težina jednog duha.

Čovjek prvi put čitajući njegova djela namjeri se najednom na jednu riječ koja bljesne kao dragulj, ali listajući stranicama nalazi sve više tih dragulja, dok na koncu ne osjeti da je skupocjen, pun duše, dragulj svaka njegova riječ. On čovjeka polako obuhvaća svojim riječima, a onda, kad je sve riječi, kao pandže zabo u našu dušu, onda najednom stane nas dizati sa zemlje i nosi sa sobom u svoje olujne sablasne svijetove.

IV.

Stil njegov jednostavan je, snažan i bez ukrasa, kao što je bio jednostavan čitav njegov život i smrt. Autor „velikog inkvizitora" umro je jednostavno kao ruski mužik.

„Osjetivši blizinu smrti", piše Strahov zaželio je da se ispovijedi i pričesti. U najodlučnijim časovima svog života običavao je rasklopiti bibliju, koju je na robiji imao i onda pročitati retke otvorene strane. Tako je napravio i sada i dao svojoj ženi, da mu pročita. Bilo je poglavlje u Matejevoj glavi III. redak 14.

„Ali Ivan mu je odgovorio: ja treba da budem od tebe pokršten i da ti dođeš k meni!

No Isus odgovorivši reče mu: P u s t i n e k a b u d e t a k o. Treba da svi ispunimo ono što je pravedno".

Kad mu je to Ana Grigorovna pročitala, reče Fjodor Mihajlović:

„Jesi li čula? P u s t i n e k a b u d e t a k o. To znači da ću umrijeti".

I u istinu umro je za nekoliko sati uslijed krvarenja jedne plućne arterije".

„Pusti neka bude tako", kako mirno, svečano, skoro radosno zvuče te riječi u njegovim ustima.

Jednostavno i veličanstveno.

Dostojno najvećeg duha i proroka Rusije.

J. ZDUNIĆ:

SA SAMIM SOBOM.

I.

JEDNA nijema vječnost, vrelo žutog sunca
U dubini tihoj izgara i pjeva —
Topla radost neba i dijete što bunca
U dubini tihoj tiho se prelijeva.

Tko da znade, kako beskraj ovaj tajni
dušu moju ote, i kuda je nosi —
Tko da znade, zašto duša moja prosi
još uvijek zaklon slutnja tih beskrajnih.

II.

Ja ne znam, da li snivam nju il sebe
u tople noći, kada zvijezda pada —
Ja ne znam, da li gledam sada Tebe
il svoju dušu ili vječnost sklada
tajne tišine, što je duše dvije,
ko dvije zvijezde srela na svom putu,
da budu jedno u svom vječnom kutu —
jedna u drugoj da se tiho smije.

J. PINTAR:

U SPOMENAR

MIRICI M.

DETE, ja ti ne ću reći lepih fraza
O tvojoj dobroti i o opštoj zloći,
Ne ću prorokovat da će sreća proći
I da te još čeka trnovita staza.

Čemu? Ti si slatka materina maza
Voliš burni smeh i imaš lepe oči,
Ti ne znaš za život, koji mirno kroči
I vreba sa svojim tisućama faza.

Ne plači što uvek ne će biti tako
I što život nije burni smeh i šala;
Sretan je i onaj, tko je mnogo plako

I na kog je teško crna tuga pala:
Jer su ljudi samo onda kao deca
Dok im oko suzi, dok im duša jeca.

PLAVA.

A. KRALJEVIĆ.

POVRATAK.

I.

SAD mi je konačno sve jasno. Ona je nešto, što sačinjava glavni dio moga života, i ja da i hoću ne mogu se je riješiti. Tvrdo vjerujem, da je to nešto tako neizbježivo, kao što je neizbježiva smrt, i mnogo toga. Jer što da reknem drugo, nego da je to moralo tako biti, kad se samo sjetim, kako smo se sastali. Nakon onoga posljednjega pisma, pa ovaj sastanak! U pismu je bio takav jasan i neizbježiv kraj, tako silan i jasan, da sam tvrdo vjerovao: više nikada. Stiskao sam od boli svoje srce, stiskao, konačno se smirio i uvukao u samoga sebe. Živci su opet dobivali staru svježinu, i konačno ja sam mogao da radim. Tek u noći, kad bi legao u postelju, i pogledao na praznu sobu, stijene i praznu atmosferu vani, sjetio bi se njenih tužnih vrisaka, i nešto bi me u grlu i prsima steglo. Nešto tako strašna, da bi opet nastala bjesna i teška muka, svijanje od boli, i živci bi mi samo drhtali. No to nije bilo uvijek. Više puta došle bi samo njene oči. Duboke, svijetlo-zelene i zalite suzama. Čisto sam ih osjećao, kako uviru u mene, i kako mi teške suze peku obraze. Onda bi ih nestalo, a ja bi čitave noći jecao. No i to nije bilo tako uvijek. Pomalo se sve smirivalo, i ja sam se samo tješio ludom činjenicom, da je nije odmah skršilo. Već sam pomalo i radio, ali što je najgore: uvijek sam bio sam. Više sam put opet bio čisto veseo, jer sam mislio; sada se sve raspalo. Ona zna, da je volim, ali da iz svega ne može biti ništa. Ona zna, da ja svemu konačno nisam kriv, i ona će se smiriti. I tako će to proći. Ona će poći svojom stazom, proći svoj put i umrijeti. Možda će doći tko, ko će joj biti isto dobar kao i ja, kome će ona biti sve, i možda će ga zavoljeti. Jer srce čovječje, kako je ono promjenljivo, i kako lako brišu nove stvari stare. Samo rijetka i silno osjetljiva srca nose svoje muke u grob. Pa ako i ne dođe, jer konačno, sa ljudima je isto kao i sa zvijezdama, ona će lutati, lutati i umreti sa mojim zenicama u svom srcu, jer ako ništa o tom sam silno uvjeren, da me ona voli.

A ovaj sastanak? Ne znam, je li to krivo vrijeme (bilo je toplo vrijeme prvoga snjega, kad su sva srca radosna) ili možda, što je moje srce bilo taj dan silno dobro. Ima naime dana, kada se u meni razlije neko blago i toplo osvjetljenje, kao da mi dušom teče sama dobrota. Neke tople i blage ruke miluju dušu, i u takve časove zagrlio bi sav svijet. Ona je išla sa jednom drugaricom. Imala je preko lica crni veo, a oči su plakale na crnoj svili. Moja se duša samo nasmješila, prošao me samo laki trzaj, i mi smo već jedno drugom stiskali ruke, kao da nije bilo nikada ništa. Tiho smo se smješili, a onaj duboki i smišljeni jaz premostila je neosjetno ljubav, koja je bila još dublja. Što smo razgovarali, to je bilo tako sporedno, ali sam duboko osjećao, kako se naše duše raztrzane i izmučene razgovaraju dubokim i tajnim riječima. Samo sam joj gledao oči. One moje velike svijetle oči, koje sam uvijek tako silno volio, i koje su se sada blago smješile na crnoj svili. Prvi put mi se učinila nešto slabijom i ništa više. Bilo mi je žao, jer sam odmah pronalazio svoje izvjesne razloge: da je to od prevelike žalosti i muka, i ja bi je bio najradije onakovu, da osjeti, kako je moje srce bestjelesno i visoko u njoj našlo jedno svijetlo, da se lakše dođe do groba.

Opet sam je zavolio onako djetinjski i ludo. Opet nisam mislio na ništa, i sve mi je bilo onaj čas: samo sretno i mirno gledanje njenih toplih i djetinjih linija, što su bile predane i dobre.

II.

Soba je plava i topla. Na prozorima cvatu cvjetovi, a u sobi na divanu nas dvoje sjedimo zagrljeni kao nekad. Njena drugarica svira neke tople i dobre pjesme, a u sobi se sve više sakuplja tama. Mi nećemo da se upali svijetlo, jer je ovako ljepše. Njezina kosa počiva na mojim rukama, a ja ne mogu da joj tijelom pokažem ono silno čisto i djetinje, što nosim za nju u duši. Čisto joj blago i tiho prolazim po kosi,

i sjećam se svih muka, što sam ih prepatio. Ona ne sme da zna, koliko je noći moj um bio na granici kraja, i koliko je moje srce, živci i tijelo prepatilo krvavih trzavica. Ona neka samo sklopi oči i spava. Prijateljica će svirati svoje tople pjesme, cvijeće će na prozorima zaspivati, a mrak će pasti po sobi. Jedna je zvijezda pala u moje krilo, zvijezda plava i sveta i moje je srce radosno, što može bditi; dok zvijezda spava. Dugo ću tako prosjediti, dugo, ako se ona ne probudi zauvijek, jer je tako neizmjerno lijepo. Tako se osjeća onaj toliko očekivani lijepi i blagi mir. U sobi više nema prijateljice, nema cvijeća, sobe ni nikoga. To se čuje neka tiha muzika svemira, a ja i moja zvijezda sjedimo u transu. Oko nas padaju plavi i crveni odbljesci zvijezda, a ona spava. Kad se njene oči otvore, i one će sipati u moju dušu tihe i neizrecive odbljeske sreće. Ona se budi grli me, nešto šapće i opet spava.

Kako bi draga rado, da mi ovako spavaš zauvijek. Kako bi rado, da si ti zaspala plava zvijezda, i da nemamo ništa sa ovim svijetom i njegovim zahtjevima. Da prođemo kroz njega u toplom i blagom snu, dok ne dođe pravi i vječni san. Kako bi rado, da više ništa ne čujem, do tih isprekidanih riječi u snu, u kojim zoveš moje ime i pripijaš se privrženo uz mene. Naša bi srca samo govorila, što riječi i čitavo tijelo tako grubo govore. Spavaj, spavaj, drago moje, jer je Tvoj san i san moje jave. Ispred mojih zjena bježe iscerene vizije muka, i moji su živci mirni. Sanjaj, jer ovako i ja lijepo sanjam, i jer je san ljepši od jave.

Prijateljica svira, a Ti se budiš. Oči pospane traže mene. Ja te namještam, a tvoje su prve riječi suze. Iskidane riječi i suze. U Tvojoj duši kruži još uvjek onaj Tvoj prvi i neizlječivi san. Ti bi sva rado, da nas dvoje budemo uvijek svoji, i taj se san ne može iščupati iz Tebe. Ti ne vidiš i ne možeš da vidiš ništa. Ti samo osjećaš, da se to nikada ne će ostvariti, i zato razumijem sve ono vrelo suza, što peku moje ruke. O šta da ti kažem, što da ti kažem! Kako da zaustavim to tiho grcanje i jecanje, i kako da jednim kretom načinim tvoj san. Opet su se otvorili svi pečati mojih jedva zaspalih muka. Opet teče krv iz svih rana, a stotine vrisaka lomi se u mojoj duši. Nemam riječi, do nekoliko suvišnih glasova, koji i previše jasno kriju i za sebe pustu i praznu nemoć. O da mogu barem ove noći podržati njen san; da je mogu zasuti cvijećem i smiriti. Upozorujem je na plavo svijetlo, što je palo u sobu, na boje cvijetova u mjesečini, muziku i prijateljicu, jer mislim: dijete, pa će je proći i zaboraviti. Ali ne, ne. Ona je dijete, ali dijete, koje silno, silno i neizrecivo trpi. Dijete, koje je u boli progledalo, i koje bi rado bilo kakvu slamku, da se riješi svoje muke. Dok sam ja kraj nje, još je lako, ali kad ja odem?

Prijateljica mi pripovijeda, da me cijele noći zove i plače. Bože moj, Bože!

III.

Plava ja znam: ti ne ćeš nikada biti moja. Ti ne možeš da podneseš moj teški zahtjev; da me ljubiš čitavoga života i bez onoga što ti hoćeš. Ja osjećam: ovo su zadnji dani naše teške i nesretne ljubavi. U duši se mojoj skupila teška i neizreciva muka, i duša hoće da se raziđe. Sve se moje opet od boli svija, i ja ne znam, što će biti iz mene. Plava! Ti si moja plava ptica, povjerljivo sakrivena i sklonjena u mojoj duši. O tko će podnjeti bez tvojih toplih i dubokih zjena svoju samoću; bez tvoga dobrog i tihog smijeha i bez povjerljivog i milog sklanjanja. O naš san, naš tihi i lijepi san, koga smo nosili u svojim dušama, i koga mi jedino znamo. Kako se sve u životu, plavi moj cvijete ruši kao šarena i svijetla kugla, kako život našega srca umire kao život lepirâ, i kako će od svega našega ostati tek svjetla i tužna kap. O kako ću moći. Moje je srce i moj život tako isprepleten Tobom, i ako mi otmu tebe otet će mi i moje srce. Moje oči peku od suza, moje usne gore od muka, a ruke se krše. O kako ću moći, da ne prsne opet moja miso podnesti vječnu viziju tvojih plavih zjena, tvojih toplih kosa i tvoga toploga tijela. Dah Tvoje duše peći će moje progonstvo, kako ću moći!

Ja znam: ovo su posljednji dani, što sam sa plavom. Ja to čitam iz svake njezine kretnje i šutim. Na njezine ruke padaju moje suze kao vruće kaplje, ali ona šuti. Ja ne jecam, ali ona

žna, kako mi je. Tiha jedna i dobra ruka prelazi po mojoj kosi, posljednja i tiha radost. Skupio sam se u svoju bol, stiskam tiho svoje srce, a suze teku. Ona se grčevito stišće uz mene, duša njena prelazi sva u jednu tihu kretnju, i ona postaje prozirna i dobra sjenka, što tiho prolazi mojim licem. Mi se jedno uz drugo pripijamo, jer osjećamo, da iznad nas svakoga vise dvije teške ruke, koje će nas raskinuti. Mi ćutimo, kao djeca, kad se sprema bura dolazak nečega strašnoga, i mi smo se nijemo stisnuli i čekamo. O ništa ne smije doći, ništa ne smije doći! Ja tiho zatvaram sva vrata i prozore, jer se bojim: doći će u obliku noćnog crnog lepira, mjesečeva svijetla ili mirisa ružmarina. Doći će i odnijet će moju malu. Ništa ne smije doći. Ništa ne smije doći.

IV.

Nad mojom kućom sijaju tri zvijezde. Kraj prozora padam na koljena, pružam ruke i molim tri zvijezde: Tri zvjezdice, tri zvjezdice, Vi što šaljete mir u moje srce, srce koje sanja o Vama i koje Vas voli, dajte da moj san ostane. Dajte da se ne sruši ovo, što je moj život, i o čemu ja živim. Živjeti mi dajte tri zvjezdice, što sijate nad mojim krovom kao tri dobra oka. Moja duša ne želi ništa nego prosti goli život, da ne umre ovako mlada i da ne bude na križu od kako je ugledala svijetlo. Ja ne želim zvjezdice sunca. Meni je dosta jedna tiha i slaba nit vašega svijetla, jer se već onda može živjeti. Ta slaba nit neka bude: samo život s njom, koja je isto zvijezda kao Vi. Ta bi mala nit bila moje sunce i sve, jer ja ne želim ni svijetlih haljina ni visokih kuća, ja ne želim ništa nego nju.

Bože moj! da se jedan dan pretvorimo u dvije bijele ptice. Da se pretvorimo i poletimo u svijetlost plavoga zraka, kako bi bili sretni. Nitko ne bi za nas znao, na grani, u travi, u zraku i u šumi. Bože moj, kako je lijepo bijelim pticama.

V.

Kod kuće, na ulici i na svakom mjestu ja mislim o plavoj. Nitko ne zna za me, ni ja ne znam za nikoga. Na ulici čisto uza zid, skupljen sam, u kući u posljednjem kutu nosim ja u sebi svoje dragocjeno blago. Nitko ne zna za moju muku i za moju radost, i možda se tko čudi, kad se moje oči na ulici tiho smiju ili su žalosne. Oni ne znaju: da moja duša uvijek razgovara s njom, da uvijek misli o njoj i da je uvijek s njom. Danas opet zvijezde tiho sijaju. Ja sam uvijek u nekom tihom zanosu, kada zvijezde sijaju. Mene onda nikad tako ne boli, i ja onda osjećam, da naša bol možda ne će biti tako velika, kako ja sada mislim. Ona je već sada tako moja, da nas više ne može nitko rastaviti. Ja nju tako volim i ona mene, da više do tijela ne držim ništa. Tijelo i tako nije ništa. Jedino je vrijedno ono što u nama gori i oživljuje tijelo, a to je kod nas tako isprepleteno, da nas više ništa ne može rastaviti. Evo sada: ja sjedim u mojoj maloj sobi. Sigurno znam, jer ja to osjećam, ona je tu uz mene. Njezina bijela ruka lebdi u zraku i prolazi po mojoj kosi. Ćutim svaki titraj njezine duše u ruci, osjećam topli njezin dah i miris tihih ruža. Možda ne će biti tako teško, kako se moja duša boji. Možda će se sve dobro svršiti.

VI.

Danas sam bio s plavom na šetnji. Tihi odrazi kraja mirovali su u njezinim očima, i ona je vesela. Letila je po gustoj travi između kukuruza, smijala se i ja sam bio veseo. Uživao sam: gore je bilo plavo i čisto, vjetar je lagano njihao travu, a ona u travi. Imala je makov cvijet u ustima i zvala me. Na šetnji smo razgovarali naše stvari i opet snivali. Kad je god lijepo vrijeme mi se nadamo. I ako je sigurno, da je naše nadanje uzaludno, mi se ipak nadamo. Ona svijetla priroda, zeleni i sveti život ne da, da mi umremo. Naše oči opet gore i mi smo čisto radosno zagrljeni bijelim i čistim putem letili kući.

Kad smo zakretali kraj prvih kuća prošli su kraj nas neki ljudi. Srce me zazeblo kad sam ih pogledao, jer mi se učinilo, kao da tri bjesna psa gledaju u malu. Silno me začudilo, kad su je pozdravili, a ona im ozdravila. Pitam je tko su ti ljudi, a ona mi veli, da su jednom prišli k njoj, kad mene nije bilo, i da joj pripovijedaju

svašta. Vidim iz govora, da osjeća neku odbojnost prema njima, jer nosi moju dušu, i jer je čista. A ja dobro osjećam onakve poglede, i što oni traže, – ono nisu užarene oči djece, ono gore oči bijesnoga psa. Prije nego smo zamakli u drugu ulicu okrenuo sam se. Oni su još stajali na putu. Njihove su sjene bile spremne na skok, a srednji je pokazivao rukom na nas. Pokazivao je, kao na tijelo male i zadovoljno mahao glavom. Nisam joj ništa rekao, samo sam je čvršće držao za ruku, jer sam se bojao, kad ja odem, triju bijesnih pogleda. Bože moj! Zašto tri čovjeka gledaju za nama, i što hoće tri čovjeka, kada ja idem s plavom. Oni izgledaju, kao da bi izgrizli i izmrcvarili ovo tiho i milo dijete i kao da se prijete. Na odlasku sam joj rekao, da se čuva.

Čitave večeri, kod kuće o tom razmišljam i sjećam se. Jedne kasne večeri stajao sam naslonjen na stup i gledao. Neznam, što me izvuklo iz kuće, da li mjesečina, kakva radost ili moja muka, ali znam: naslonio sam se i gledao. Najednom mi upane u oči neka drhtava pjega na zidu preko puta. Sjenka je drhtala i približavala se. U to osjetim pred licem: dva strašna crna oka, gledala su me užasno. Jedno iscereno lice drhtalo je blijedo preda mnom, i vidio sam: mlad čovjek u crnom ogrtaču i šeširu. Ništa nije govorio, oči su mu samo gorile, a mene je zahvatila tjeskoba. Ja sam ga gledao začuđeno i ukočeno, a on iznenada histerično zaplače i baci mi se oko vrata. Ništa nisam razumio, samo me groza stresla, kad sam u ruci njegovoj osjetio nož. Brzo me i nenadano poljubio, i nestao. I kao da se sjećam: isti ogrtač i isti šešir vidio sam u jednoga od one trojice, i kad sam se ono okrenuo, on je sjećam se srdito i nervozno vukao onoga u sredini, što je pokazivao rukom na plavu. Bože moj, što to može da znači! Što hoće, za Boga, čovjek sa crnim ogrtačem!

VII.

Ja drhćem, svi su mi živci poremećeni i ruke mi se svijaju od muke. Počima da me muči strah i ja bježim kao lud k plavoj. Ona mene voli, nju meni ne smije nitko oteti. Tko bi meni nju oteo, taj bi i mene uzeo, taj bi iskidao moje srce, i ja ne bi mogao da živim. Kod nje sjedim i šutim. Šutim i gledam svaku kretnju, trzaj i sjenku. Ona samo raširuje zjene, čitavoga me popija i šuti. Ona osjeća, što se u meni događa i laki trzaji prolaze kraj njenih usana. Ne znam, što oni znače, ali mi se čini kao neki užitak, što ja sumnjam i trpim. O plava, Ti nisi zločesta i ti znaš mene: svaki čovjek nosi svoje srce, i nitko ne može da gospodari i zapovijeda tuđem srcu. Svatko ima pravo da voli, i koga hoće da voli. Nikada nisam silio, da me voliš, i nikada ne ću nikoga da silїš. Ja volim svakoga i nikome neću stajati na put. Sjedim kraj nje i šutim. Bojim se, da to sve nije fikcija, jer sam se uvjerio, da ja sâm često svašta stvorim, i da u tome živim, kao da uistinu jest, i u toj sumnji, muci i kolebanju čekam. Plava! Zašto me mučiš svojom šutnjom, pogledima i trzajima! Ti si plavo dobro dijete. U Tvojoj duši živi plavi rascvetali cvijet, koji sniva svoj plavi san. Vjerujem u Tvoju dobrotu i Tvoj san, pa zašto onda, plava, Tvoje oči šute. O zašto šute?

VIII.

Dugačka je aleja. Vrhovi se jablanova u laganom ritmu miču. Po nebu su razbacana bijela vela, a livade se oko jablanova šarene. Sve miriše toplim popodnevnim ljetom, a ja čekam. Tako je sve lijepo, da mi se čini, kao da me staza nosi, i ja letim stazom i livadama između jablanova daleko. Kose moje nosi lagano vjetar. Stao sam u jednu senku od jablana u kojoj je ležao čovjek. Na crnom ogrtaču, a pokraj njega crni šešir. Ruke je stavio pod glavu i gledao u nebo. Kad je čuo moj šum u travi, skočio je, i čim me je spazio uzeo je šešir i ogrtač i prišao k meni. Jedan me čas duboko gledao i mi smo se prepoznali. Za jedan čas smo se tiho smešili, i meni je bilo kao da sam se ispovjedio. Nešto je u mojoj duši puklo i razlilo se, i moja teška bol navrla je na usta. Dugo sam mu dugo pričao. Uzeli smo se ispod ruke i staza nas je ponesla. Mi ne znamo kuda smo sve išli, ali mi smo išli. Pripovijedao sam mu sve. Ja plavoj ne smetam. Svatko ima svoje srce i

svoj put. Ako ga plava voli, i on nju, onda neka ih Bog voli, a ako voli mene, neka bude moja. Pripovijedao sam mu svoj teški položaj i moju neizrecivu ljubav a njegovo je srce kraj moje ruke udaralo. Sav sam bio izvan sebe, i kad sam svršio stegnuo me opet teški grč, svi su me živci zaboljeli, i kroz glavu kao da mi je prošla usijana šipka. Legao sam sav bez daha u travu, a on kraj mene. Osjećao sam samo, kako mi gladi ruke i kose, a u svakoj kretnji drhtala je njegova tiha bol, koja izgara. On me je silno volio i kad mi je bilo lakše, pošli smo umorni kući. Čitavim mi je putem govorio tihe i dobre riječi i ja sam osjećao, kao da on govori iz groba. Kao da njega uopće nema i samo neki dobri glas koraca kraj mene i govori. Bio sam silno umoran, ali mi je ipak olakšalo, jer me on zna. On je silno dobar i plemenit, i nije onakav, kakav mi se učinio prvi put. On u meni ljubi nju, jer on ljubi sve, što je s njom u savezu. Na rastanku stiščemo toplo jedan drugome ruke i dugo se gledamo. Tihi odbljesci sreće i ljubavi počivaju u njegovim očima za me. Tiha neka sreća i zjene pune radosnih suza. Dugo gledam za njim, kako njegova široka crna pojava odmiče sredinom ceste. Ogrtač vijori u zraku, a velika sjenka prši kraj njega. Izgleda mi kao silna i jaka ptica. Na zaokretu u drugu ulicu još se jednom osvrće za mnom i pozdravlja me rukom. Ja mu odmahujem i sav sam sretan. U kući mirno razmišljam. Tiho se smešim, jer se u mojoj duši otvorio opet jedan cvijet života, opet imam nešto zašto je vrijedno živjeti, i naslućujem, a to je kod mene obično ispravno, da sam u njemu dobio nekoga, s kime ću lakše podnositi bol. Čitave večeri silno sijaju zvijezde. Sve je nebo puno svijetla, a meni se čini, kao da vidim neku blagu ruku, koja ih razmješta. Čitave večeri gledam u zvijezde i tiho se smijem.

IX.

Ja ne znam, ali mi se čini, da poslije plave ne bi mogao iskreno voljeti ni jedne. Ne mogu da zamislim, kako čovjek može drugoj djevojci govoriti isto, što i prvoj. Jer kako ja mislim voljeti znači dati svu dušu, iščupati je i dati do dna, da više ništa nemamo. Ne znam, ali za sebe mislim, da bi me oči, duša i sva ona progonila čitavi život, kad bi bio s kojom drugom, i da bi to ona morala osjetiti. Eto to je tako duboko u meni, da se ni za plavu ništa ne bojim. Ja znam, poslije ove ljubavi, koja je bila, a i sad je čitavo srce i duša, ne može plava, da i hoće, ljubiti koga drugoga. Njezina je duša tako u mojim rukama, da ona drugome ne bi mogla dati više ništa. Onaj topli njezin dah, oči i žar čitave duše popila je moja duša, i zato se ne bojim. Ja plavu imam u svojoj duši, kao plavi i tajni san, i ona je dragocjen i neznani izvor moje utjehe.

Mi se dnevno susrećemo. On mene silno voli ili bolje on voli nju u meni, a ja volim njega, jer on voli nju. Mi smo jedan drugome braća, i to je jedini čovjek, kome otkrivam sve. Kada drugi i pogleda plavu ja drhćem i boli me, ali on može sve. Možda je to baš zato, što znam, da on ne će ništa, jer je plemenit i jer me voli. Svaki dan prše on u svome ogrtaču k meni, i nas troje idemo u polje. On slika i mi se prepiremo kao djeca, a onda pjevamo. On riše svoj san u toplim bojama livada, i u svaki cvijet uljeva viziju svoga sna o plavoj. Otkad nju voli, njegova je ruka blaga i lagana, i svaka je boja jedan dobri pokret srca. On u pejzažu nalazi formu svoga nutarnjeg života i on mu daje smirenje. Kad mi pobjegnemo u livade, onda on gori od djetinjeg zanosa, i smiruje se. Često mi veli, da smo mi njegovo nadahnuće.

Neko smo veče opet bili skupa. Bila je suha topla i mjesečinasta večer. Trava je sva gorila u mjesecu, a mi smo ležali skupa na travi. Razgovarali smo opet o sebi, i bili smo tako dobri, da bi se jedan i drugi odrekao plave, kad bi to trebalo za našu sreću. Oči su plave gorile od mjesečine, a kosa je bila plava i topla mjesečina i mirisala je cvijećem trava. Mi smo jedan drugom toplo stiskali ruke, a plava je prosula kosu po meni. Samo smo se toplo smešili, i svi smo šutjeli. Mjesečina nas je nosila u svom svijetlu i vizije bezuvjetne sreće strujale su našim dušama. On će raditi za nas, mi ćemo raditi i svi ćemo biti sretni.

Prosut će se rosna pjesma noćnih ptica mjesečina će biti plava vatra, i mi ćemo u plavoj vatri nestati. Sklopili smo oči i šutimo. Naša srca žele jedno drugome mir i mi to osjećamo u stisku ruku. Mi ne osjećamo ni sjenke neugodnosti, jer mi smo djeca, koja začuđeno gledaju u svijet. Naše su duše, duše gole djece, koja ne znaju ništa nego se slatko i zvonko nasmijati. Naše su duše razlite jedna u drugoj, i mi se osjećamo kao jedna duša, koja krvari u svojoj muci rastrzana između neba i zemlje.

Ne znam, što nas je tako zbližilo. Da li bol, koja nas sve troje muči, ili beskrajna žudnja za srećom, koju ne možemo da potpuno jedno u drugom nađemo. Mi svega toga ne znamo, ali osjećamo, da su naše duše pristupile jedna k drugoj gole i čiste i da se više ne možemo rastaviti.

X.

Ja znam: sva je moja nesreća u meni. Moja je duša takva, da mi se često čini, kao da ja uopće nisam u životu. Život leti preda mnom i kraj mene, a ja se kao začuđeno dijete smijem i plašim. Život leti, a ja sam izvan života i ne mogu nikako, da se zagrijem za radosti i da osjećam što i svi oko mene. Seljak ore svoju njivu. Ja gledam i silno osjećam blagu sreću, kako se u pravim linijama prevrće topla i zapušena zemlja, kako se to proteže i radi. U mojim žilama struji krv, i ja osjećam priraslost seljaka i zemlje. Miriši zemlja, a ja osjećam samo miris, a nemam volje, da i ja uzmem plug i da isto činim, zavrtim se u život, uzmem nešto u vrevi ili sa strane, i da iživim svoj oblik života. Moja je nesreća, što ja sve samo gledam, a u svemu tome nisam. I kod plave. Mi se grlimo i u isti čas osjećam, kao da stoje dva čovjeka, jedan, koji voli, a drugi koji gleda onoga koji voli. Ovaj čas, kada ovo pišem: duša moja stoji preda mnom u vatri i u zanosu, i ja promatram svaki pokret, što je u njoj i mene boli. Boli me silno, a ipak pišem, jer mi to daje radost, i jer me vječno nešto goni, da osjećam tu radost.

Kad gledam plavoj u oči, ja u njima tražim svoj noćni san, i ona mene često začuđeno gleda. Ona ne zna, što ja čekam i gledam, i često se čudila u najvećem zanosu, kako je moja duša mirna. Ja ne znam ništa, a toliko sam puta silno silno želio, da mogu biti kao i svaki drugi. Brinuti se njihovim brigama, raditi njihove stvari, jer bi mi to dalo možda mir i sreću. Za život s njom, ja bi mirno dao i svoju narav i dušu i srce i sve, jer moja je duša meni moja muka.

Kad nisam bio tako dugo s plavom pitam je, je li mnogo trpjela. Silno me zabolilo, kad je rekla, da nije, ona se brzo smirila, jer je znala, da ćemo se mi opet sastati. Čudim se tome i velim joj, da me začudilo, ali da konačno znam: nemogu svi ljudi biti žalosni kad sam ja žalostan, i veseli, kad sam ja veseo (u sebi sam mislio: premda bi neki to morali, ako me vole). Ona mi pripovijeda, kako to, da ja ne vidim, kako je u životu sve jednostavno, i kako ja ne mogu da stvari uzimam onako kakve one jesu. Šutim i ništa joj ne prigovaram. Plava je moj život, san i moja radost. Ona može da sve to ne vidi i ne zna. Ona može, da se zanosi mojom dobrotom prema njoj. Ona može da voli samo moje oči i kosu. Ona može sve to, ja se ne ću smijati ni njoj ni sebi, jer ja znam, ja nisam kao ona, i ja bi morao biti posve sam, kád bi htio, da nađem, tko će isto tako neizlječivo ljubiti i moju dušu. Moja je duša plavi i uzdrhtali veo, koji vijori na vrhuncu gore. Moja se duša svija od boli na vjetru, a njezin san je plava. Moja je duša plava, i ja ne znam, da li sanjam svoju dušu ili plavu.

XI.

Bio je blatan i vlažan dan, svjetlo je strujalo po cesti, a njezino je lice bilo blijedo. Drhtala je, a duša se osjećala, kako preplašeno trepti u zjenama. Plava mi pripovijeda, da je mama muči. Ne će o meni ni da čuje i veli, da mi ne smije vjerovati. Ona mene smatra nekim zanešenjakom. Hoće da plava pođe za nekoga mladog čovjeka koji je još kao dijete živio sa plavom, i koji je dobar, bogat i marljiv. U meni je sve nešto tupo. Čisto je mirno pitam, da li ga voli. Ona veli, da voli, da je on dobar, miran i marljiv, i da njega voli kao brata. Oni su se skupa igrali, skupa išli u školu, ali da ga

ona ne može voliti kao mene, jer da je to nešto sasvim drukčije. Ona šuti i ja šutim. Blijeda svijetla padaju niz ulicu, kiša sitno pada i nebo je palo na moju dušu. Ne mogu da ništa reknem, nešto me guši, a mrak je pao na moje srce. Ona stupa lagano kraj mene. Jedva je čujem. Čini mi se, da nešto mislim, a crni barjaci lete niz ulice. On je dobar, i ona ga voli kao brata. Tiha neka bol, kao tiha i tajna ruka stišče moje srce i čini mi se, da ću proplakati. On je čestit, svet i dobar, a mene ne voli kao brata. Mene voli nekako drukčije. Oblaci padaju na moju dušu, na svim kućama vise crne zastave, a moja duša plače. Oblaci pjevaju da je on dobar, barjaci, da ga ona voli kao brata, a svijetla svijetle. Mi prolazimo kroz dugačku i tešku katakombu. To gore svijeće i netko je umro. Netko je dobar i obljubljen umro, i zato plaču crne zastave.

O plava, plava, zašto ja nisam dobar? Zašto ja nisam taj dobri čovjek, koga ti voliš kao brata, i zašto ja nisam bogat, marljiv i tvoj prijatelj iz djetinjstva? Ja sam vjerovao, da sam s tobom bio, dok još nije bilo kuća ni ljudi ni dobrog čovjeka. Da sam s tobom gledao sa jedne daleke zvijezde u svijet, i da sam se s tobom igrao kod Tvoje mame. Vjerovao sam, da me ona voli kao tog dobrog čovjeka i Tebe, i nisam slutio, da me mrzi. Kako je težak put kroz ovo groblje. Plava, moja plava.

Još iste večeri trčao sam k njemu. U mojoj duši trza se stotinu crnih slutnja, a on sjedi i radi. Na platnu plešu svijetle plave boje, i on slika svoj san. Dragi moj crni ogrtaču. Tvoja se teška ramena trzaju od radosti i ti ćeš moći da preboliš, kada zaore pjesme i ispod tvojih prozora provedu ženu. Ti ćeš se zavući u svoj tamni kut, boje će vriskati na platnu, i ti ćeš biti spašen. Ti ćeš stvoriti svoj san i gledati u njemu živu nju. Ti ćeš s njom razgovarati, smijati se, i ona će se tebi smijati sa živoga platna. Ono ne će biti boje, platno i drvo, ono će biti tijelo i duša, i ti ćeš sklapati radosno oči, jer ćeš znati da ti ona nikada ne će otići. Ti i ja. Ti i ja! On radi, a ja sjedim u kutu. On se smije, a moje se trepavice svijetle u mraku.

XII.

Silno sam razdražljiv. Ne mogu da podnesem ništa, što je u savezu s njom, jer me to boli. Pušim do iznemoglosti i ne jedem. Znam, da sam propao, i to me još više razdražuje, jer znam da će me žaliti. I njega ne podnosim. Jučer smo se skoro razišli. Napadao sam pred plavom slikarstvo. Što oni mogu sa svojim tjesnogrudnim bojama. Oni jedva da dadu jedan doživljaj, a ne mogu ni da zamisle roman širok i prostran. Pa on? Što je plava? Plave uopće nema. Ni Mone Lize nema, ni jedne žene uopće nema. Postoji samo njegov prosti san, a što je san, srce i duša? I tako sam govorio sve dalje, sve histeričnije, i oni su osjećali, da mi se ne smiju protiviti. Njihov sam prvi prigovor nazvao „vašarskim", i bio bi još zlobniji, da su govorili. Ovako sam samo govorio, govorio i govorio, živci su mi pucali, i na koncu sam se osjetio sam. Sam sam sebe vidio, kako mašem rukama, uvjeravam, i kako mi oči gore, a kad sam vidio, da sam smiješan, u kriku sam uhvatio nož, zaletio se prema slici njegovoga sna i htio ga uništiti. U isto vrijeme skočio je u vrisku i on, i nakon kratkog hrvanja oteo mi nož. Bio sam skršen i blijed. Oči su mi bile umorne, a usne i ruke drhtale. Sklopio sam oči, a on me odveo na postelju. Sutradan našao sam na krilu bijelih ruža i njega. Sjetio sam se svega i razdražen htio da skočim. On mi nije dao, ali kad je vidio, da sam bijesan pustio me.

Idem ulicom i svakoga gledam podrugljivo. Smijem se, što se ovaj žuri ovamo, a onaj onamo, što rade, misle i osjećaju. Smijem se njihovom životu, brizi i svemu, i najradije bi da ih nestane. Mrzim onoga dobroga, plavu i prijatelja, i uopće mrzim sve, koji su imalo sretni. Mrzim ih, a čini mi se, da su mi oni sve. Sve, što mi se prije smilovalo, sad mi je indiferentno. Letim u polje i opet me cesta nosi.

Danas je dan svijetao, proziran i topao. Livade se pretvaraju prosto u boju, a zrak je pun ptica. Ležim u najgušćoj travi, opaja me miris trave i ja spavam.

Ne znam, kako sam dugo spavao, ali mi se čini, da sam mnogo mirniji. Mirno pušim cigaretu i idem. Sjene jablana padaju na ceste.

XIII.

Plava je otišla s mamom i sa dobrim čovjekom. Ostavila mi je pismo i bijelih ruža. Pismo je opet plava. „Samo tebe volim, samo tebe volim. Ti opet boluješ, i moja duša drhće cijele noći i dane. Idem k tvome prijatelju i nosim za Te bijelih ruža. Najradije bi letila za Tobom, makar za Tobom po tvojim mučnim šetnjama, ali sam znala da bi te to još više mučilo. Uvijek sam pitala za Tebe i uvijek te nosim isto u sebi. Silno se bojim za Tebe! Čuvaj se!

Mama me silom hoće da uda. On me voli, i zato je i ovo putovanje. Da je to drukčije, ali ovako osjećam, kako mi nije više drag ni on ni mama. Poslat ću ti još mnogo cvijeća."

Otišao sam k njemu i pročitao mu pismo. Premda se nismo dugo vidjeli, sreli smo se, kao da se nije ništa dogodilo. Stisnuli smo ruke, i on mi je u smijehu pokazivao svoje dvije slike.

Na jednoj su se vidjele samo razbacane tople, tople i eterične svijetlo-plave boje, a na drugoj bila je ona. Eterični plavkasti veo padao je po zlatnoj kosi, rušio lake sjene po licu i istaknuo oči. U očima je bilo sve. Život, čistoća i sva njegova bol. U očima su se vidjeli svi topli odbljesci, a iza njih beskraj. U njih je prelio sve svoje vatreno srce, i na svem je licu odsjevala duša. Svaku mi je boju i pokret tumačio. Sve ima za njega značenje i vidim, to je njemu sve. Da tko pokuša da mu je odnese, odnio bi i njegovu dušu, i on bi sigurno kao i Leonardo za Monom Lizom otišao i sklopio ruke, neka mu je vrate. Popodne šećemo. Naša srca pjevaju od radosti, i mi idemo u sela. Tople i egzotične boje pejsaža, harmonija ljudi i kraja čini i nas jedno sa zemljom, i mi sa onim priprostim ljudima razgovaramo o svemu. Na večer je na nas padao mjesec.

XIV.

Mi smo šutljiviji i mi čekamo. Dani prolaze, a plava se ne javlja. U duljim razmacima dobijem kadkada koju kitu cvijeća, koje dolazi sve više svenuto. To je znak, da je ona daleko. Zašto, Bog zna, plava putuje tako daleko i zašto šalje cvijeće bez riječi. Duboke tajne i mirišljive oči cvjetova nose dušu plave. Ona uvijek misli na mene i njena duša miriše ko cvijeće. U teške dane, kada vani pada silna kiša, nebo visi na krovovima grada, pritištem svenuto cvijeće na usne, pritištem i kidam se za njom.

Cvijeće sve rjeđe dolazi, a naši su koraci sve sumorniji. Sjedimo u kutu sobe i mislimo. Svaki nosi na svoj način viziju njezine duše, i svaki je na svoj način tužan. Boje su na njegovim slikama sve sumornije i sjetnije, i on izrađuje „trenutak radosti". Oblaci prolaze kao kite cvijeća, a neka vizija slična oblaku zove blijedim velom oblake. Oblaci lete i vizija leti za oblacima. U očima njezinim počiva tužno nebo i izgorena teška radost. Odmah sam prepoznao plavu. Više puta čitave noći lutamo iz ulice u ulicu, a po danu guramo se među ljudima, da nam bude lakše. Meni se barem čini, da se onda donekle spajam sa svim onim valom, što ga ulice nose, i da tuga i radost u mnoštvu nije nikada tako velika i duboka kao kad je čovjek sam.

Svaki dan čekamo na poštu i živci su nam čisto tupi od nijemog čekanja. On plave više ni ne žali toliko radi sebe, koliko radi mene. Na njegovom licu čitam svoje propalo tijelo, i u njegovim očima moje upale zjene. Uopće on je meni zrcalo mene samoga. U noći više ne mogu da spavam. Ruke me silno bole, i tako sam klonuo, da u jednoj muci između sna i jave sjedim klonulo kraj stola. On mi ne da da pušim, ali kad ne pušim, onda mi je još teže. Prsti mi se čisto svijaju, i ja upravo strastveno uzimam cigaretu. Onda sam nekako mirniji, a to je glavno.

Ne znam dokle će to potrajati. Uvijek mislim na nju, a u duši se dižu crne slutnje. Više se puta tješim i nikako ne mogu da vjerujem, da bi plava otišla za uvijek. To je samo na neko vrijeme, jer u životu se stvari vrlo jednostavno zapliću i raspliću. Opet će doći jedan topli stisak ruku, pogled ili kretnja i sve će se muke izbrisati.

XV.

Obolio sam od čekanja. Gledam se u ogledalo. Nekada svježe i zdravo lice, oči bistre

i žive, a sada bolesna, žuta i ispita boja i oči, što vise umorne u šupljinama. Moje su ruke prozirne i bijele, a u kostima led. Ne mogu više da vrištim od boli. U meni samo izgara neki tihi plamen. Sve su moje kretnje umorne. On sjedi mirno kraj mene, brine se za lijekove i hranu. Prenio je najnužniji rad k meni i kod mene radi. U noći, kad nam je teško, čita mi njezina pisma. Ja znam; sve je ovo za druge ludo i djetinjasto, i kad bi tko drugi pročitao ona pisma, bila bi silno smiješna. Ali za mene svaki onaj zarez, linija i riječi znači život, i o tim riječima i linijama ovisi sreća i nesreća život i smrt jedne duše. Posljednju mi je kitu cvijeća poslala odavno. Bile su to bijele i mrtvačke asfodele. Ja vidim, da on zna, što znače ti cvjetovi. On ih uzima i slika jednu eteričnu sjenu što pruža kitu asfodela. Oči su njezine muka, i glava se okrenula od ruku u stidu i boli. Iz svake kretnje čita se neizbježivost i nemogućnost pred životom. Ljubav i život i Raspetost između ta dva bezdana. Kad njega nema kod kuće promatram mirno linije nekog soboslikara. Meni je glavno, da mi se oči po nečemu pomiču, i da me nešto zaokupi. Muha, što zuji u prozoru i neki topli crveni cvijet mojoj je duši sve. To me tako pomalo smiruje.

XVI.

Vani je sve ljepše i vedrije. Prvi put je za ovo, što ležim, palo sunce kroz prozor. Bio sam radostan i htio van. On me je podupirao, a ja sam strastveno pio mirisavi svibanj. Čitavim putem šutimo, a mjesto nas pjevaju cvjetovi, oblaci, svijetlo i ptice. Oči se moje svijetle. Kad smo došli na jednu poznatu stazu, kuda smo plava i ja često šetali, opet me obuzima bol, i pitam ga, da li se ona što javlja. On šuti, a mi koracamo dalje. Kad smo se vraćali kući, svratio sam se malo k njemu. Čudilo me, što je njegovo lice najednom postalo usplahireno. On se nešto nećkao, ali konačno, kad je vidio, da se ja namještam u naslonjaču, uzeo je ogrtač i otišao. Silom sam htio da zadrijemam, ali mi je pala u oči slika njegovoga sna. Dignuo sam se i dugo sam ga promatrao. Opet su se probudile stare i zatomljene muke i opet je moja duša htjela da izađe iz mene, da se raziđe. Idem polako k stolu i prevrćem. Začudilo me, kad sam opazio na stolu hrpu pisama od plave. Pročitao sam nekoliko redaka (on mi je to i sve ostalo uvijek dao), i kad sam vidio o čemu piše uzeo sam najgornje. Kao da mi je tko zabo sulicu u srce, polio ga vatrom i rastrgao — tako mi je bilo kad sam ga pročitao. Ruke su moje drhtale, usne i čitavo lice poblijedilo. U pismu je bila moja osuda. Plava, moj život, san i sve, moja vjerna sjenka i cvijet, u kog sam ulio svu svoju dušu, poslala je njemu moj smrtni list i crnu zastavu. Ona njega moli, neka mi sve oprezno kaže, neka to bude najopreznije, jer da ona zna moju djetinju i osjetljivu dušu. O samo neka me ne uništi, neka me ne uništi.

Stisnuo sam svoje srce i pišem:

Plava! Ja sam tvoju sreću tako htio, da bi se mirno uklonio, kad bi znao, da sam na putu njoj. Plava! Ti voliš njega kao brata i on je dobar, a u mojoj duši umire život, sunce i nebo. Sve se zatvara pred mojim očima. Ni cvjetovi više ne mirišu, nema zvijezda, oblaka, zvonika i grada. Ja sam sam, i moja je duša kao mala ptica u hladnim vjetrovima, a hladni vjetrovi nose malu pticu.

Plava, ako budeš sretna i moja će duša biti sretna. Ja nemam ništa osim svoga sna, i ja ludo ginem i sakrivam se u svoju dušu, da u zjenicama tvojih očiju zaboravim. Sav moj život bio je san o Tebi, i ti si u mojoj duši još uvijek tako bijela, da ti ona želi vječno nasmijano nebo.

Moje je tijelo slomljeno, ja ne mogu da izreknem bol, što me drma. On dolazi, a ja ga molim, da me odvede kući. Ne ispitujem ga, i ne znam, da li je što opazio, i mi idemo.

Svima ljudima na cesti drhću suze na trepavicama, a zvona po svem gradu zvone na pokop.

XVII.

Dugo sam se borio sa životom. On mi veli, da sam već bio na granici. Ja ništa ne znam, ali osjećam, da sam još silno slab. Čim se oporavim ja znam, kuda ću. Eno ona staza što

vodi u šumu, u njoj ću tražiti tragove njezinih stopa, i sigurno ću ih naći.

XVIII.

Moja je duša meni sve. Ja i ona koracamo snuždeni i zamišljeni u sebe. Svako veče dolazim ja na klupu pod kesten što cvate pred njezinom kućom. Valovi svijetla udaraju u prozore, prozori gore od svijetla, i onda se mirno jeca. Nitko ne zna, kako se može ludo voljeti i nitko ne zna, kako je teško, kada se beznadno voli.

On je moj čuvar i moje sve. U svome crnom ogrtaču uvijek je kraj mene. Ja sam slaba i uzdrhtala sjenka, koja bi se srušila, da nije njega. On zna zaći uvijek u moju dušu i zasaditi u nju cvijet, radi koga se može da živi Svaki sam dan sretniji, kada osjetim, kako se njegova crna sjenka primiče po zidu. Možda je to zato, što u njegovoj duši živi plava.

XIX.

Dugo je već, što nema plave. Život se svakako mijenjao, mnoge su stvari došle u dušu ali na dnu svih stvari živi ona. Ona daje njima boju, i za mene nema više, ne postoji i više ništa. Što dalje to sam sve povučeniji, a njezina slika iskače u duši sve ljepša i bjelija. Po ulicama, u kući, u snu i na javi uvijek sam s njom, i sretan sam, da nitko ne može iščupati iz mene nju.

S njim se uvijek dopisujem. On ima u svijetu velikih uspjeha, ali za čudo, i on je sam kao i ja. Među ostalim piše mi nedavno:

Sjenka ti je dragi tanka, osjetljiva i vrlo drhtava, a duša se ne može porediti sa sjenkom. Padaju plave boje, čisti i neisporedivi zvukovi, čudne i žive linije, a kako može ona da pretvori sav svijet onih tonova, boja i linija u razumljivu i čudnu sadržinu? Kako bi mogla da razumije, ako ono nije ona, i ako ona ne nosi u sebi tajno vrelo tonova i boja. Ona je zapečaćeno vrelo i vječno napeta nevidljiva žica. Uvijek traži, da u nju pada harmonija, jer je ona vječna i neisporediva harmonija. Ona traži da oči i sva sjetila s ljubavlju služe njenoj harmoniji. Oči moraju, ako su dobre svojoj duši, da gledaju samo harmoniju, uši moraju slušati samo sklad i mora se mirisati samo cvijeće. Duša je plavo uzdrhtalo velo, koje će u vrisku svojih linija umirati, ako ne bude tako. Kako mora, dragi, čovjek, da bude u životu prijatelj svojoj duši, jer je duša najveći i posljednji naš prijatelj. Svaka sjenka, koja pane kroz dan osvećuje se u noćnoj tuzi, jer ono što kroz dan pane može samo da izliječi oproštenje, koje Bog zapovjedi duši, kad razlije u nju plavilo boja kroz uzdrhtale zastore ili je zalije mirisima cvijeća sa prozora.

Teška je nesreća čovjeka, koga život gura simo i tamo, da mu duša mora u noći vriskati radi crnih disonanca, što su pale u njezino carstvo.

Ja znam, što znače ove riječi, i što se iza njih skriva, i ja ga onda tješim: Dragi, ima dana, kada čovjek ostane sam sa svojom dušom. Djevojka, koju voliš čisto i djetinjski, ne može da razumije Tvoje djetinje ljubavi. Ne može da razumije zamišljenosti u tvoju dušu, sirota djevojka! I ona pogazi tvoju osjetljivost, da se u jadnoj duši sve smuti i zamagli. Ti više ne vidiš plavog svjetla, kako prši i obavija njezino tijelo; iz njezinih očiju ne teku više plavi odbljesci i ona nestaje ispred tebe, dok se ne nađeš sam sa svojom dušom. Ili: dođu magle, kiše i studen. Nad krovovima visokih kuća visi jedna siva i preteška atmosfera, mnogo i dugih dana. I na prozorima je cvijeće uvenulo. Jedina crna muha, što je u kutu sobe zujala svoj krug, i ona je pala u paučinu i uginula. Ljudi dolje po pločnicima jure, svaki zamišljen u svoju muku, i ti bi htio, da razgovaraš s njima, ali se bojiš, jer znaš, da ljudi ne mogu govoriti, i da bi te možda odgurnuli. Onda dođeš u svoju sobu, skidaš ruho, jer te nešto guši i neda da izvrisneš svoju tešku muku. Budi hrabar, jer će siva atmosfera proći. Budi strpljiv, jer će cvijeće opet prolistati i procvjetati. Oblaci će se u plohama dimiti, kuće će se od svijetla smijati, a polja će biti jedna radosna boja. Ne gubi nadę, jer je On dobar, pa ti ni u zadnji čas ne će uskratiti nade — samoga Sebe.

KRITIČKI I ZNANSTVENI OGLED

KNJIŽEVNOST.

IVO ANDRIĆ: EX PONTO.

Jedna od prvih knjiga naše duše. Knjiga o jednoj duši našeg čovjeka. Ova je knjiga pisana neobično spretnom rukom izvrsna stiliste i isto tako dobra poznavaoca jezika. Ta duša, jer je naša, iz naše sredine, ima prvu oznaku — liričnost. Možda malo koja zbirka naše lirike ima u sebi toliko nježne osjećajnosti. Meka, plačljiva, rastezljiva je ta jedna naša duša u ovoj knjizi. Ona osjeća sjene i proživljuje kao gorde i gordijske čvorove, ona osjeća puninu tragike tamo, gdje bi za jednu tuđu dušu, bilo samo imala drevna neugodnost, tjeskoba. Ova duša u tamnici najmanje osjeća konkretne muke tamnice, na njih se bar ne obzire u svojoj ispovijesti, oni su joj samo stvarna podloga, na kojoj je rođena ova knjiga duše. Osjećaj noći, tame, samoće, ropstva, hlada, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti svijet je u komu žive ta jedna naša duša u tamnici.

I ako u ovoj knjizi ima dosta zajedničkih mjesta, dosta domišljenih nespontanih misli i osjećaja, knjiga je svakako toliko uspjelo napisana, da se jasno vide svi obrisi te jedne naše duše i njezine potence i njezine sklonosti. Osjećaj lirike je glavna, vodiljna melodija u ovom orkestru, koji se zove »Ex ponto«.

Ja vidim čistu liriku i ondje, kad Ivo Andrić ispovijeda da je bio nijemi oholi gost života, kad mladi čovjek gleda kao hladnim pogledom na niz svoje prošlosti i izriče svoje sudove o njemu onako čvrsto, odlučno, odrešito kao starac Augustin u svojim »Confessiones« čistu liriku. Isto kad pita: tko zna od srećnih i slobodnih što je samoća? Što? To je Ivo Andrić znao, odnosno osjećao u jednom lirskom trenutku.

Ali je ta lirska duša lijepa, vrlo lijepa puna obline, zvonkosti, mekana ugođaja i puna filozofiranja, onoga nekonkretnoga, mističnog, slovenskog maštovnog filozofiranja. To je onaj instinkt našeg čovjeka da o svemu stvori i što je još jače, da o svemu izreče svoj sud. Takav je naš čovjek i jedna naša duša u knjizi »Ex ponto«. S malim iskustvenim materijalom vlada, ali onaj naš osjećajni forte, onaj naš instinkt da ne gledamo nego pitamo, daje nam neko prirodno pravo, da objekt opipa označimo »toplo«... »vruće« samo prema tomu jesmo li se mi opekli ili nas je ugrijao led. Volimo da poštujemo norme i da radimo po kategoričnom imperativu. Mi slavenski individualiste! Ivo Andrić na taj način govorio o životu, o govoru, o riječi, o ženi, o slobodi. On tako dolazi do aforizama, ali to nijesu ni čitani ni nađeni aforizmi, to su zaključci malog iskustva mladog slavenskog Andrića.

Da li je to samim vrlo sličnim prilikama po sebi i od sebe došlo, da mu knjiga ima jako sličan okvir kao i Oskar Wildeov »De profundis« neda se lako reći, ali se bez straha može kazati, da su u tomu vrlo sličnom okviru dvije duše. U prvom Oskar Wildeova, a u drugom slavena Ive Andrića.

U knjizi je mogao izostati posve suvišni i ništa ne kažući Bartulovićev uvod. To dvoje: predgovor i knjiga nemaju ništa zajedničkoga, pa neka je g. Bartulović mislio da piše čak u Andrićevu stilu.

Knjiga »Ex ponto« je zanimljivost i vrijedna da je svaka naša inteligentna ruka pogleda i duša upozna, a kroz njezine stranice, da uvidi ono naše, zajedničko. **Đ.**

ADELA MILČINOVIĆ: SJENA.

U toj duši, tiho zamišljenoj, nešto se uzbunilo. Lelujavi jablani, savski pejzaž i neopredeljeno obojadisano nebo što je govorilo njezinoj duši jasnije i omamljivije od bezglasnih čovečjih reči, zašuteli su. Ona više nema mira. Ona neće više razumeti ni zvonkoga glasa mrtvih stvari ni mrtvoga glasa svoga živog muža. Bez ikakve purgarske zagrižljivo-histerične scene, bez obilja gesta razjašnjavanja, sami od sebe, oni su se rastali osećajući u duši slom svoje sreće i, voleći se, gledaće oni jedno u drugome uzročnika smrti svojeg jučerašnjeg Ja. Oni su dva kažnjenika, odeljena zidom. Oni se vole, i, jer ne mogu jedno drugome, počinju se mrziti. Oni će tako dugo. Oni će vriskati, sanjati i pokazivati oštre zube, dok muž, kao analitik, ne iscepa i svoju bol i svoju muku i ne pretvori je u ništa.

On i ona. Žurnal i poezija nemili stvari. On i ona, koji nisu smeli da se sjedine i kada se jednom drugom približiše, potpisaše svoj konac. Ona i onaj drugi trebali su možda da se za vremena nađu, i onda bi cela ova muka i celo ovo uzaludno nastojanje da se smire posve izostalo. Ali ipak. On, to jest onaj drugi njoj se na samrtnoj postelji zavetovao i ona odsele pripada samo njemu.

P r o b l e m, doista često već nabačen i rešavan, no uvek — pa i danas — mnogo zanimiv. Zanimiv jednako kada muči jedno žensko srce i mozak kao i g. Milana Ogrizovića, Đalskoga, Ibsena i Rodenbacha. Nije važno, da li ovaj užas doživljava prva gđa. Milčinović i da li je to bacil osobno njena obiteljskog života, no koliko je mogućnost ovog doživljaja ispunila njezinu dušu i do pucanja doterala elastičnost nerva. I, opet, koliko je taj doživljaj, kazan rečima, sposoban da ispuni našu dušu i sve naše osećaje i pojmove, sitne i velike, u tom času potisne i nametne se sam — moćan i pobednik. Nije dakle nužno govoriti o stilu gđe. Milčinović. Stil, to jest način izražavanja, nedeljivo je vezan uz naš anđeoski, terzitski i niobski osećaj, i, ako je taj osećaj adekvatno otelovljen rečima, stil je dobar, jedino mogući.

»Sjena« gđe. Milčinović sposobna je donekle da se nametne i da bude naša crna Erinija, naš Neron i Minoje. Ali samo donekle. Gospođa je ocrtala muža i ženu, dve disonantne note na glazbalu. Gospođa je oživela nekoliko njihovih sukoba i napisala nekoliko dobrih stranica, no nije znala izvesti najglavnijega: iz njihove unutrašnje razlike zaključiti nužni slom njihova odnošaja. Tako nebi onaj onaj drugi, sena, dolazio kao deus ex machina. Tako nebi celi slom bio slučajan. Muž i žena nisu samo kontrarne nature. Njihove su duše kontradiktorne. On se opija rečima, za nju stvar, postavši reču, ne znači ništa. Oni se svojom razlikom ne popunjuju. Oni se ubijaju. Oni su nehotični, predestinirani protivnici. Oni se mogu neko vreme voleti, no moraju se jednom zamrziti. Među njih m o r a ući sena. Među njima biti zid, o koji se može razbiti glava. No preko njega nikuda. Dobro je zato, što je gđa. Milčinović istaknula njihove razlike. No nije dobro, što nije samo iz te razlike povukla zaključke. Nije dobro, što je radi toga novela ostala nepotpuna i na mestima prazna. Iz novele bi dakle trebalo manje brisati, a više dodati. Trebalo bi muke muža i žene podići do kulminacije. Trebalo bi da se autorica čuva općih opservacija i novinarskih misli. Ne bi dakle trebala govoriti o lečničkoj ravnodušnosti ni žaliti smrt inteligenta, koja tobože više znači od gubitka jedne fizičke radne sile. To je moral jedne kâste, osnovan jedino na staleškom precenjivanju i bez dubokog onoga uvažavanja svake, ma i najneznatnije duše. Ne bi trebala autorica upotrebljavati oblik dnevnika, već izglodano sredstvo, kad se ne znaš drukčije izraziti. Trebala bi manje pripovedati, a više potaknuti radnju. Trebalo bi, napokon, da ne bude gospođa Milčinović, nego barem g. Ogrizović, ako ne Ibsen. Trebalo bi jošte mnogo stvari, da ova novela postane i drugorazredna umetnina i da postane našim većim doživljajem. A ne bi »Sjena« gđe. Milčinović smela da bude puka sena, koja će tek preleteti preko naših duša i ostaviti nas u našim dnevnim brigama, sitnim indispozicijama ili mirnom hedonizmu. Nije dosta pisati bolje od svoga g. muža. Nije dosta napisati nekoliko dobrih scena (na pr. kad je žena ljubomorna na sliku, šetnje po Zrinjevcu i završetak novele) i doneti nove neke nijanse obiteljskog života. Nije dosta iznositi samo »dokumente naših dana« (prepustimo to g. Ivakiću!), nego treba stvarati umetnine. Gospođe Milčinovićke »Sjena« u eventualnoj ponovnoj redakciji mogla bi postati mali događaj u našoj umetnosti pripovedanja. Zato neka je pozdravljena ova mala, simpatična novela kao jedan od boljih produkata naše novije novelistike.

I. Jakovljević.

SIMA PANDUROVIĆ: OKOVANI SLOGOVI.

Najprije je došao život. Jedna neravna borba, posrtanje i teglenje za sebe i za drugoga. I survao se na dušu. Kao crne i sive ptice kljuvao je i mozak i srce. Sve je išlo svojim redom, a osjetljiva duša nije mogla da sračunava i sredi, i duboke brazde života plele su sve tamniju i tamniju koprenu. Onda je došla ona. On je svoju dušu prenio u njezin život; ideja o vječnosti i ona bilo je jedno te isto. Ljubio ju je do nervnih rasula, i sve svoje zvijezde i barjake zasadio u svojoj duši. On ju je neizmjerno i neizrečno ljubio, jer je njegova bol iz teških i krvavih verzova neizrečna. Ljubio ju je čisto, jer je njegova mračna tuga velika i čista. I jednoga dana — jao — pokidaše se sve zastave, popadaše sve zvijezde, duša se zakoleba i crni mrak pade na čovjeka. Sve što je bilo u životu svijetla raspade se, kao osjetljivi konci; život i svako ljudsko nastojanje izgubi vrijednost; ljudi postadoše maske — zlatna sredina — paralitični i oci nemoguće djece — i sve se isceri u jednoj kaljavoj i blatnoj slici i stadoše padati verzovi kao pogrebna muzika.

Saranio sam svoju dobru dragu
U dane, što su nestali ko para,
U mrkom, muklom crnom sarkofagu
Bez ljubavi i proleća što vara
Saranio sam svoju dobru dragu
A nije znalo proleće ljubavno
Za sne bez noći i noći bez snova.
Duboko, mračno, nesrećno i dublje
No smisô tajni života i bića
Ja je saranih, uz crvene zublje,

U društvu želja, snova i vjetrića —
Duboko, mračno, nesrećno i dublje.

On je nju tako silno volio — nju sa krinom u srcu i zvezdom u oku — a život je opet bio tako nesrećan, da je jednoga dana zaželio, neka se prekinu i isprekidaju veze sa prostorom, vremenom, tonovima i bojama, i da u jednom psihičnom kraju prožive svoj čisti i nepomućeni san. Život teče, a nje — nema. Dođe tek na čas koja iluzija, fantom i himera, duša stvara sva moguća spasenja, ali to je tek meteor — zablisne — i onda opet

Ona besumnje leži ovde smerno
U uskom grobu, istrulela lica,
Ona i ne zna, da dolazim verno
Dragani svojoj uz pevanje tica

i sve tako dalje teško, neizmjerno teško. Srce je zakopano sa draganom, jer je ona i ono bilo jedno te isto, i intenzivna je bol tolika i tako vječna, da se jednoga dana boji; doći će čas, kada će duša prosto prestati da se veseli i žalosti, čas nemogućnosti da se osjeća i misli; kad ne će moći da se izbavlja ni prirodom ni apstrakcijama; čas puste i prazne bespomoćnosti. I dolazi. On sam sebe vidi gdje maše rukama vidi svoje suze, gdje teku, — čitavu svoju svijest pred sobom — i On se oštro i teško žali na tu nesrećnu i ludu panoramu. Što je sada svijet i njegovo nastojanje? Tu nema heroja, koji vole ekstreme i ono izvan njih, što ta »zlatna i sveta sredina«. Ne može nitko da ga uvjeri, da je išta na svijetu vrijedna, jer eto — doći će čas — u jedno daleko vrijeme, kada će se sve sasuti i raspasti; — kada ne će biti ni nacionalizma nego Svijet, ni đavla nego prosto jedno grlenje — ili možda, kad svaki čovjek bude svoj sakrosanktni svijet i bijesan pas, ako se dirne u njegove žrtvenike. Čemu onda sva naša aktivnost, čemu razmahivanje i nastojanje, želje i nade, i on mrtvim i umornim gestama pokapa (idejno) svaku svoju težnju i nadu; opaža, kako se vječno vara i zapečaćuje jednom zauvijek želju za »omašnim nastojanjima«.

O kuku, kuku pevali su petli
A kobne želje umirahu redom.

Radi te želje za Nirvanom — napao ga i pokojni Skerlić. Jer, što će svetu bol, koja se razvlači po verzovima, kao dosadna i odvratna operacija; neko dosadno krivljenje i jedna mutna dosadna kiša, koja pada kroz dušu? Što se tiče ljudstva, koje mudruje o apsolutnoj aktivnosti ta besomučna degeneriranost, paralitično mucanje i te pospane oči? I onda se konstatovao još i »Weltschmerz« (da bude pripovetka cela). On sve gleda od svojih dragih grobova, pa kada i dođe koji svijetli momenat on mu se tužno smiješi, jer zna, da bi sutra morao da žali — sutra, kada će i taj svjetli čas biti uspomena. Nemogućnost da prikuje bijelu zvijezdu za nasmijano nebo ne dopušta mu, da se uopće raduje. Dakle sve više i više izgradnja filozofije pesimizma t. j. budizma, t. j. uništenja svakoga ličnog nastojanja. Što manje želja to više sreće, i što više radosti to više i žalosti.

Da nađe barem malo mira (ne mora čovek da bude dosljedan) on ga traži često i u tjelesnim verzovima. Nikada ne zamišljam umjetnika — kao dušu u kojoj uvijek gori jedna rasplamsala zvijezda, ali sam uvijek proti toga, da umjetnik bude tjelesan. On je za mene odabrana duša. On je sama duša, i svaka tjelesnost daleko je od njega. U njemu je skoncentrisana dobrota, ljubav i veličajne geste pozitivnoga. On u svojoj najvećoj boli nosi riječ vjere. On nikada ne smije davati tuđoj ženi svega po malo i pisati verzove kao:

Nedostojno makar, uživajmo s njima,
ko žalosni oci nemoguće dece.

Nikada, jer je u tom samom času on ispod običnog čovjeka i jer mi onda i njegovo uvjerevanje: Mi tražimo, da svaka umetnost bude emotiona i »m o r a l n a« zvuči kao sračunana i prazna fraza. Umjetnik je žarište psihičnoga i On je vrelo, iz koga se crpe zamišljenost u beskraj.

Ipak je to knjiga pjesama. Ipak je to jedna golema muka i teška crna muzika. Ipak je ta ljubav bila velika i sveta, kad je bol za njom tako duboka i neizliječiva. Oči su drage usnule u njemu, sve su iluzije pale, pa ipak tu je sve dano tako do kraja, da je ostala u tijelu samo gola i krvava duša, koja se boji, da će doći čas potpune nemogućnosti. Ipak su ti verzovi jedna tužna melodija, koja se može čitati bez razumijevanja, a da se ipak osjeti strujanje i trzavica duše. Teško je čitati te verzove, jer je i sve, što je iza njih teško. Ipak, kada duša zaželi muzike i suza neka čita:

Ona besumnje leži ovde smerno
U uskom grobu, istrulela lica
Ona i ne zna da dolazim verno
Dragani svojoj uz pevanje tica.

Svežinom noći pod lepotom zvezda,
kad instinkt snova mrtvoj dragi kreće
Kad spava zora i spavaju gnezda,
i bledim mirom uljuljano cveće —

Ona i ne zna, da dolazim tada,
S ljubavlju istom ko što negda beše,
i da je duša dragom grobu rada
Kad blede zvezde s visine se smeše.

Nije to dakle »Weltscherz« i idejna propast mislim propast u razmišljanju, jer ti verzovi odviše crno, zvonko i sablasno ječe, a da se iza njih ne bi krila jedna teška i istinski doživljena smrt. **J. Zdunić.**

JOŽE STABÉJ: VOKVIRJENE VRSTE.

Tiho je prelagal Dušan pismo sa pismo in ostalo, kar še je bilo vmes. Potegnil je zdaj eno, zdaj drugo iz zavitka in ga preletel z očmi. Vselej jih je ustavil pri tistih vrstah, ki so bile rdeče očrtane. In teh ni bilo ravno malo; da, cela pisma so imela rdeči okvir. Tačas se je zagledal, kakor da vidi skrivnostno podobo pred seboj, takšno, ki bi ji rad prodrl do dna, a ne more, ker je zastrta, brezoblična.

Ni nekaj velikega v takihle papirjih? A s tem ne mislim morebiti listkov z družinskimi podatki, ki govorijo o obisku tete Fere, kako so pri Planincu jedli in pili in da je bilo sploh krasno. Ne menim niti onih, kjer je bela površina črno popisana, čeravno jim ne morem odreči dejanske vrednosti. So pač nekaka vrsta zasebnega žurnalizma, bogpomaj, tudi tega je časih treba. To so le oni papirji, ki na njih črke niso pisane, temveč vlite iz življenske moči duše in srca. Kjer sijejo skoz črnilo rdeče niti; kjer cvetijo pod njimi trnjene rože. So živa beseda življenja, ki raste in pada, pada in raste; so življenjska opazovalnica, kjer je nepotvorjeno označen vsak gibljaj in potres skrivnosti, ki smo mi sami.

Te črte so pečat življenja.

Življenje samo.

Dušanu je prišlo pod roko pisanje malo večje oblike. Dobil ga je od prijatelja. Znane poteze, še v visoki starosti jih bi takoj spoznal. Lična, nekoliko majhna pisava, črke so tesno spojene, strešice nekoliko izumetničene, a vedno na svojem mestu. Tudi pika nad slovom i je tako postavljena, kakor smo se učili u šoli. Edin pogrešek menda, ki se bi lahko imenoval, je pač ona počrezna črta pri črki t, ki je je povsod nedostajalo. Pač bolj iz navade ko pa iz nepazljivosti.

Imelo je pismo števìlko 875 in dnevnico 19. XII. 1915., vojno polje. Začetek je slovel: »Predragi Dušan! — Naj ti bo to pismo močna beseda, kakor bi jo mogel govoriti samo danes in samo v tem trenotku. Bodi ti beseda globokega molka! Govoriti ne smemo, ko bi človek kriknil, da bi se predrlo samo devetkrat preoblačeno nebo. Luč oči se koplje do pasa v krvi, roke se je oklepajo klastno, kakor so držale prej dekle v krčevitem objemu. Človek je zblaznel in se vede kakor blaznež pred smrtjo.«

Nekako proti koncu pa, kjer je bila pisava, kakor da jo je risala sama strast, so stale besede: »Zato pa ko umrem, ne pokopljite me v zemljo kakor druge. In če me hoče le dati črvom jesti, prebodite mi prej vsuj srce, da se kje ne oživi v svoji toploti, a bi ne moglo vstati. Pustite me pa rajši lepo zunaj, da izhlapim sam, kakor izhlapava moje koprnenje., Takrat se bodem znašel zopet ž njim in se bom ž njim oživel. Saj moja sla po vsem pravem, dobrem in lepem je dovolj močna, da bo še vnaprej vzdrževala moje življenje. Tako silna je, da bi rodila orjake, ki bi postavili devetindevetdeset gor drugo vrh druge.

Ne pokopljite me, ker pokop bi bil moja nesreča...«

Dušan Preložnik je imel te vrste rdeče očrtane.

In vzel je v roko drugo izmed naslednjih pisem. Papir boljše vrste, prvi list zlato obrobljen. Bil je od zaročenke Mladene. Pri pogledu nanj se mu je zakresal v očeh ogenj, v srce je vstopil misterij velike ljubezni. Ni si pritisnil pisma na ustne, ne na prsa, ki so se mu nemirno grudila. Pač pa je prebral z velikim gnevom, z odpornostjo v duši, ž goče stavke svojega dekleta, ki so izgveneli kakor strešna obtožba, klicale pravičnost božjo na zemljo.

»Ljudje božji«, je bilo tam zapisano »dajte mi nazaj moje srce, dajte mi nazaj zaklad, ki ste me zanj ogoljufali! Vrnite mi ljubezen, ki ste mi jo tako nečastno vrgli v blato, kako svetla je bila pri meni! Še je nekaj trenotkov moje mladosti in rada bi, ne, pravico imam, da vsaj ti ne bi bili izgubljeni. Vi pasete nesramne oči po najlepših rožah, sirote, da venejo. Pustite meni eno, naj si bo leponišna vijolica. Nič zato; jaz jo bom povzdignila na prestol in jo zalivala s tajnostjo duše.

Ali pa veste, da še imam tudi tajnosti telesa, vse ono, kar vi vlačite po umazanih ustih, ko hodite po mračnih potih, ko hočete, da morajo povešati dekleta pred vami oči?! In tudi te tajnosti, ljudje božji, naj bi ne ostale samo v mojih očeh!

Moderni Belzacarji, vrnite mi mojo zlato posodo, vrnite mi najsvetejše, da ga očistim, če je šel mimo njega vaš dih, in si očiščenega vdelam za veke v svoja prsa! Bog je tudi mene zaznamoval za obljubljeno deželo.

Kletveniki! Še je nekaj trenotkov moje mladosti.«

»Kletveniki! Še je nekaj trenotkov moje mladosti« je ponovil Dušan...

Odložil je pismo, kamor je bilo namenjeno.

Za njim je prebral razglednico s sledečo vsebino: »Hvala za karto! Pošiljam ti to dekle, da se zaljubiš vanjo, sedaj so samo na slikah še nedolžne. — Pisati ti drugega nočem ko to, da mi pošlji kruha, če ti ga kaj ostaja in račun zraven, da plačam. S pozdravom! — Tvoj France.«

Bilo je še prostora na njej in Dušan je pripisal: »Vojska ustvarja dvojno vrsto junakov. Prvi so oni, ki jim škrebljajo odlikovanja na prsih. To so junaki imena. Kateri pa so drugi?«

Takšna je bila razglednica z Muttichovo sliko: Jihoslovanská kráska. Pod njo pa je bil majhen listek in na njem se je bralo: »Človeško življenje je preveliko, da bi ga spoznal človek kdaj sam. Kar vemo in znamo, so le utrinki vesoljne celote, ki je v svoji omejenosti ne do umemo nikdar. In kljub temu bijemo ob železne oboke te celote, da bi zaznali vsuj iskre in morebiti videli iz njih vzplamteti oganj.«

Dušan je umeknil list iz dopisave in ga položil na stran.

»... V kraju je bilo sto mož in poveljnik. Živel je pa tam tudi človek, kmet ali obrtnik, ravno ne vem. Imel je devetnajstletno hči, reči moram, prav fletno dekle. Drugoče pa nič drugega ko razcefran klobuk na glavi in par cunj na telesu. Časih je pravil, da je bil premožen in bogat, a vojna da mu je uničila in vzela vse. Ženo mu je ubila granata na domu, sina pa v bitki. Njega in sebe pa da preživlja zdaj hči.

In res, prišla je ona. Fräulein Fani ji je bilo tačas ime. Ž njo pa trije poročniki in eden praporščak. Nadeli so ji bili svilena krila, obuli jo v črevlje z visokimi petami, navesli ji zlata uhana in sploh vse, kar je še treba, da se napravi iz dekleta dama. Saj jim je pa bilo to lehko: imeli so plen bogate vile v Italiji.

Ko je prišla Ančka pozneje sama k očetu — seve le za kratek mah, ni se smela izdati, da še zdaj občuje s takšnim človekom — mu je izročila dvesto kron v papirju, nekaj kilogramov pšenične moke in zabeli ter steklenico likerja.

Nato pa je odšla zopet služit...

Mož pa se je bahal, da ima pridno hčerko.«

Tako se je glasil odlomek pisma, število 1029. Nič kaj posebnega, samo dogodbica iz vojaškega življenja.

Dušan pa se je pri premišljevanju te zgodbe spomnil one pri Herodotu o egiptovskom kralju Chufu in njegovi hčeri Hent-sen. Ta mu je na njegovo povelje služila v javni hiši denar, da je mogel izgotoviti največjo piramido na svetu.

In na koncu je prebral poročnik in pravnik Dušan Preložnik še sledeče vrste: »Tebi pa pravim: tudi jaz sem užival nekoč pravice človekove. Zdaj pa sem suženj. Da me morijo telesno, bi še prenesel; a da mi bodo usmrtili tudi duha, za to jih pozovem na odgovor!«

Potem pa je šel in napisal zaročenki pismo.

KAZALIŠTE.

Drama u zagrebačkom kazalištu nakon prevrata.

Pisati o jugoslavenskim kazalištima kao čisto umetničkim institucijama bilo bi neozbiljno ili cinično. Kod nas uopće ne postoji nijedna umetnička institucija, osim možda umetničkog paviljona u kojemu se na umetan način kiseli kupus. Kod nas je na primer u Zagrebu kazalište tako blizu sveučilištu te bi bilo čudo, kad i u njemu ne bi odjeknule sve protesne skupštine i sve gromke rezolucije naše omladine. Kod nas još i danas odlučuje uspehom jedne predstave dački parter i komu on više bude pleskao, to jest ko iznese što više gimnazijskih viceva, taj je odnio pobedu, to jest, doživeće barem pet do šest repriza. Kod nas je kazalište ogledalo raspoloženja naše publike i ako građanstvo na pr. nosi odelo od trikolore, i na pozornici ćete sigurno videti barem deset sukanja u narodnim bojama. Ako u okolini Maksimira ili tvornice koža zaore puške tobožnjih boljševika i garde, sutradan eto u našem kazalištu barem klasičnog junaka Hadži-Loje s ostalom braćom Srbima svih triju vera. I uspeva taj komad ne samo radi pucnjave i zastave i grba nego jer se čita u njemu i onaj proglas generala Filipovića bosanskom narodu, a kratko je vreme pre toga i zagrebačko Narodno Veće plakatiralo po gradu svoje oglase. I u vreme općih skupština i patriotskih govora moralo je i kazalište da postane tribinom. Ko je bio bolji govornik taj je najviše uspeo. Trebalo je samo psovati stari red, pucati rečima, pucati puškama i pucati frazama i odmah si bio izazivan na otvorenu pozornicu. Eto, tako je jedamput doživeo potpuni uspeh poštena starina Tomić i stup »moderne« (za koju se oduševljavaju danas samo neknjiževnici) g. Lunaček. Eto, tako dođe na zagrebačku pozornicu i pokojni Matija Ban sa svojom odom sultanu, htedoh reći sa svojim »Marojicom Kabogom«. U toj patriotskoj eri, to jest u eri večnog pijančevanja, prosipanja novca i kokarda imalo je i kazalište svečani izgled. Ne samo što je pozornica redovno bila »urešena na-

rodnim bojama« i što se mnogo pucalo; ne samo jer smo imali dva svečana predavanja, koja svečano ne uspeše, nego su i cene bile povišene, hoću da kažem svečane. Dakle: svečane predstave, svečana predavanja, svečane cene i svečano okićena pozornica. I pomislite da Vam u takovu času dođe na otvorenu scenu statista i najavi da se nenadano promenila balerina, a drugi put opet činovnik kazališta obavešćuje da se proglasilo sjedinjenje! I pomislite još mnogo stvari, pa opet ne ćete znati, »kak je to lepo bilo«.

Priznajemo: prevrat je nenadano došao i kazališna je uprava morala naglo uvežbati neke novitete. Ta kod nas je do jučer bila nevina Tomićeva komedija smatrana pogibeljnom stvarju, a predložiti upravi da prikazuje »Jazavca pred sudom« značilo je sebe osuditi na nekoliko meseci tamnice. Komadi su dakle doista bili na novo uvežbani, no da li uvek najbolje, ne može se reći. Ipak na čast našim glumcima možemo reći da su u glavnom savladali sve poteškoće te iz ničega često stvorili više nego što se mogosmo i nadati. Papić, Pavić i Borštnik kreiraše nekoliko novih i mnogo zanimivih tipova, a gđa. Hafner dade bestelesnim osobama, što ih glumila, telo i krv i dušu, te spasi redom i Lunačeka i Tucića i Vojnovića. Premda dobivajući dosta neznatne uloge stvorila je ta malo cenjena naša umetnica, koja znade na pozornici ne samo u transu govoriti i raditi, nego i slušati, tipove koji silno odskočiše od običnog nivoa prikazivanja u našemu kazalištu. Možda je ta velika samostalnost i bila kriva, da je iskočila iz »štimunga« i kod publike postigla efekt samo kao satirica u »Dubravci«, ali možda i tu više radi kostima nego dobre igre. Kao nova sila javlja se g. Tito Strozzi u depresionističkoj Banovoj drami, i, što je naravno, uza sav mar propada. Ali zato uspeva predavač prof. Prohaska, no samo toliko da je uspavao dame, koje u kazalište primamiše plakati, tiskani crveno — znak svečanosti.

U eri narodnog ujedinjenja, ali, nažalost, ne i jedinstva (barem potpunog) vladaju na pozornici srpski dramatici Nušić, Kočić i Ban, no ne videsmo nijednog slovenačkog. Pa ni smrt Cankara nije kazališne uprave potaknula da misli na prikazivanje koje njegove drame. Na kazališnim daskama održaše se od premijera neko vreme jedino Oslobodilelji, Jazavac pred sudom i najnovija stvar, Balzacov Mercadet, stvari, premda ne osobito umetničke, ali vredne da se vide. Od repriza spominjem Pljusak, Protekciju, Smrt majke Jugovića i Gospodu sa suncokretom.

Možda ne spada u okvir ovog informativnog feitona da se govori o kazališnoj kritici, no kritika je kod nas tako zanimiva, možda zanimivija od samih drama. Kod nas na primer kritik najpre pogleda u koju literarnu historiju ili leksikon i onda napiše za svoje novine dve trećine feitona. I kad su te dve trećine otisnute, ode na premijeru i napiše zadnju trećinu (kao g. Milčinović). Ne pita se tu, što si u početku napisao da je pisac velik umetnik, njegovo najbolje delo može ipak biti slaba umetnina. Kod novina se, osobito naših, može zažmiriti na jedno oko, a književniku glasa g. Milčinovića i na oba oka.

Kako svaka radnja kod nas mora svršiti nekakvim rezimeom ili rezolucijom, predložit ću i ja, da se kazališnoj upravi izrazi najdublja harnost za patriotsko delovanje, i da se »stavi na raspolaganje«. Nakon patriotske ere trebala bi doći umetnička, no uprava nas još nije uverila da će i u ovoj zgodi znati da se snađe.

I. Jakovljević.

UMJETNOST.

LEHOTSKY: »NEBESKA LJUBAV NOSI MIR ZEMLJI«.

K toj slici pripominje sam autor ovo:

Pošto je i na zemlji u nekim dušama prava dobrota rođena od samog nebeskog Oca, to je ta dobrota u tim dušama sama Očeva snaga, Njegova kćerka, vječna ljubav. Zato ta dobrota svakim svojim činom donosi blagoslov mira, jer je mir harmonija, koju ljubav stvara, a harmonija je život, to jest vječna duhovna vrijednost. Po tom je jasno, da se život mora shvatiti kao žensko biće, kao žena, mati, koja rađa i odgaja svoju djecu. Život se dakle i u umjetnosti mora alegorizovati kao žensko biće.

A pošto je nebeska dobrota u sebi savršena, ima u sebi sve vrline: vijenac harmonije. Stoga se mora u alegorizovanju lika dobrote ili nebeske ljubavi kretnjama i djelovanjem izraziti ne samo ljubav i dobrota, nego i energija, samosvijest, poniznost, dostojanstvo, mir, zadovoljstvo, tišina, život, itd. da bude potpun vijenac duhovnih ljepota. U drugom slučaju ne bi mogao imati vrijednost potpunosti ili savršenosti, — kao što ni lanac ne može svojoj svrsi zadovoljiti, ako nije cio. Sve vrline moraju tako biti spojene među sobom, kao što verižice lanca. Tako hoće sam život harmonije — Svesila.

Ovo sam zato rekao, da osvjedočim svakog duhovnog čovjeka, da se mora zadubiti u posao duha, da mora mnogo razmišljati, meditirati. Kao

što tjelesan čovjek, ako nema razvite tjelesne oči, ne može dobro vidjeti tjelesnih stvari, tako ni čovjek duhovan, ako nema dobro razvite duševne oči, ne može vidjeti duhovnih nadzemaljskih, božanstvenih pojava, pa ih ne može ni umjetnošću prikazivati.

Onda se može razumjeti, da se i ovo djelo — to jest njegovo duhovno razvijanje — moralo više godina u svojoj duši konstruirati. Najveća i najteža zadaća umjetnika jest: visoke, duhovne vrline znati predstaviti u konkretnom izražaju.

PRERADOVIĆ I CRKVA.

Posljednji sam put spomenuo, da je dr. Prohaska istu onakvu logičku kimeru, što ju je učinio s državom i topovima, učinio i sa Crkvom i svijećama, i da ću to razjasniti jednim analognim mjestom iz pjesme »Slavjanski Dioskuri«. To sada činim.

God 1863. imala se u svem slavjanskom svijetu, pa i kod nas, proslaviti tisućnica slovjanskih apostola sv. Ćirila i Metodija. Ta se proslava imala među inim udesiti po običaju ljudi, dakako, nekim vidnim, vanjskim načinom, vanjskim sjajem, a Preradović je imao ispjevati pjesmu prigodnicu. Pjevao ju je usred proslavnih priprava. No pjesnik, koji je sam uvijek težio za savršenstvom ljudskim, osjećao je velik kontrast između slavljenih svetitelja i same proslave ili ljudi, koji će izvoditi tu proslavu, koji će svetiteljima davati slavu. Tko su bili sv. Ćiril i Metodije? To su bila dva muža »rietka, neobična« velika »po duši na temelju zaslužnoga tvora«; dva muža, koji nijesu u zemaljštini tražili sreću, koji su išli samo za onim, što je dobro; dva muža, koje misao na smrt nije plašila, nego većma blažila, znajući, da je smrt samo prijelaz iz gorega u bolji život. Slava, dostojna za takove muževe bila bi samo ona slava, koja će se slaviti pravim duševnim vrednotama, na pr. visokim idealizovanim mišljenjem, koje se ne ustavlja na grobnom humčiću, nego se uzdiže »do ugleda Božjeg sunca«, pa dubokim etičkim osjećajem, ljubavlju prema svemu rodu ljudskomu, dobrim djelima itd.; samo ona slava, koja će se slaviti takvom ljudskom savršenošću, te će duh sam svojom jakošću vidjeti te duševne vrednote, i prihvaćati ih i izvršavati ih. Ovakvu dakle slavu mogli bi podati svetiteljima samo ljudi njima slični; ljudi, koji bi i sami bili veliki »po duši na temelju zaslužnoga tvora«; koji ne bi u zemaljštini tražili sreću; koji bi išli samo za onim što je dobro; koje smrt ne bi plašila, nego blažila s pomisli, da je ona samo prijelaz iz gorega u bolji život. A jesu li današnji ljudi takovi ljudi? Svi vrlo dobro znamo, da nijesu. Današnji su ljudi nesavršeni; ljudi, u kojima ne samo da duh nije zavladao tijelom i tjelesnošću, nego u većini tijelo gospodari duhom; ljudi, koji teže na zemaljštinu, koji ne idu samo za onim, što je dobro; ljudi, koji se, sputani uz ovu materiju, boje smrti kao strašila; **to su ljudi, koji vlastitom svojom duševnom jakošću, uopće govoreći, ne mogu lako dohvaćati onakvih visokih duhovnih vrednota, nego u raznovrsnim granama ljudskog života trebaju različitih konkretnih, vidljivih simbola, pomoću kojih se istom dižu u viši duhovni svijet; ljudi, koji, kako su slabi, trebaju pomoć vanjskih sredstava ili »sredstava izvanjske sjajnosti.«**

To je temeljna Preradovićeva misao, i u okviru te temeljne Preradovićeve misli izgrađena mu je i pjesma »Slavjanski Dioskuri«.

Kao što je svijet helenski imao slavnu braću Dioskure, te ih sa slave njihove dignuo među zvijezde, tako ima i slavjanstvo svoju slavnu braću, sv. Ćirila i Metodija. »Ko da ju je sviet u čelik skovo, — stvrdnula se slava im velika«, kaže Preradović. »Zato i sad po slavjanstvu cijelom«, pjeva pjesnik dalje, — »tisućnica njihova se slavi: — Hoće Slavjan da svijetu bielom — svoje svece na vidik istavi, — da pokaže, barem nekim dielom, — što mu vriede ta dva muža sveta —- još i sada iza tisuć ljeta!«

Ali sada dolazi ona pjesnikova refleksija, koju sam čas prije izložio, ona uzbuna u pjesnikovoj duši s pomisli, kakva li će to slava biti od bijednih i nesavršenih današnjih ljudi. U kakvu li nerazmjerju prema onome, što bi imala da bude, e da se zaista nađe u skladu s onim svetiteljima, koji su objekat te slave! Stoga odmah dalje ovako rezonuje:

»Al dok bude godilo nam umu — (a **godit će jošte dugo, dugo**) — sreću tražit u zemaljskom šumu, — a pomiso na življenje drugo — preko groba umaljalo nju mu: — dotle bit će svetim ljudem slava — više manje svečana zabava.«

Posve tačno. Drukčije ne bi govorio, ako hoćete, ni najstroži crkovnjak. Pače. Upravo najstroži crkovnjak samo bi tako mogao i smio govoriti. Uzmimo, da se pod riječju »slava«, što se napominje u tim stihovima, doista misli samo svečana služba Božja (premda to ne mora da stoji, jer se pod tom riječju može misliti sve-

ukupna slava), no uzmimo, da je baš tako, pa što držite, kako sude strogi crkovnjaci o učestvovanju izvjesne gospode kod takove Božje službe? One gospode, koja tu učestvuju prazna života, siromašne duše, hladno i službeno? Gospode, koja sreću traže u zemaljskom šumu, a svaka im ju pomisao na život preko groba umanjuje? Gospode, bilo koje mu drago, kojega mu drago staleža? Što držite? Po sudu strogih crkovnjaka za ovakovu i svu sličnu gospodu i sve slične učesnike služba Božja nije ništa drugo nego »svečana zabava«.

No kao što Preradović, tako se žali na to i Crkva. Jedan i drugi to složno osuđuju.

Ako bi pak tko pitao: čemu služba Božja, ako je za mnoge samo svečana zabava, — onda bi to bilo isto, kao da tko pita: čemu škola, kada mnogi u njoj ništa ne nauči? Čemu zakoni, kada ih se mnogi ne drži?

A u drugu ruku, Preradović nije rekao, da je služba Božja (ako se ona pod »slavom« misli) uopće »svečana zabava«, nego je rekao, da je ona to »v i š e m a n j e«, što znači: ako nam »više« bude godilo umu sreću tražit u zemaljskom šumu, onda će biti »više« svečanom zabavom, a ako »manje«, onda će ona to biti »manje«, — i logički dalje: ako nam ne bi godilo umu sreću tražit u zemaljskom šumu, onda služba Božja uopće ne bi bila svečana zabava. Služba Božja dakle, uzeta u sebi, nije nipošto svečana zabava, nego s a m o r e l a t i v e: d o k n a m b u d e g o d i l o u m u...

»A godit će jošte dugo, dugo« dodaje Preradović. Da, i u tom se Crkva mnogo slaže s njime. No kakogod Crkva nastoji, da poboljša društvo i usavrši svijet (iz različitih uzroka sada s više sada s manje uspjeha), ona je ipak vazda posve realna i ne da se maknuti iz svoje trijezne razboritosti znajući, da je naša zemlja uistinu samo »dolina suza« i da će takova ostati do konca svijeta. Prema tomu znade i to, da će služba Božja za mnoge biti uvijek svečana zabava, za mnoge opet ne. A ovi su glavni. Ali Crkva ne razlučuje javno jedne od drugih te svi mogu jednako pristupati i do vijeka će biti tako, a da služba Božja u sebi ne će od vrijednosti svoje ništa izgubiti. Preradović ne kaže ništa protivno od toga.

Samo s obzirom na konačnu duljinu tog vremena Preradović nešto drukčije mnije. Davši se povesti strujom spiritističkom, izgubio je ono trijezno i realno shvatanje, kakvo ima Crkva. Zajedno sa spiritizmom Preradović snatri i nada se, da će se napokon čitavo ljudstvo potpuno usavršiti i da će nastati raj na zemlji; da će naime ljudima biti »najveća naslada — tragom ići svojih uzornika« (sv. Ć. i M.) i tada da će slava, koja će im se prirediti, njihovoj »slavi doličiti«.

»T e k a r, k a d a po božjoj milosti — ljudski duh se tako oplemeni, — da mu sredstvo izvanjske sjajnosti — b i t ć e j o š t e s a m o u s p o m e n i, — kao pomoć n e g d a š n j e slabosti; — k a d o n b u d e uvidio jasno, — što je dobro da je samo krasno; — K a d n e s t a n e strašila mu s rake, — smrt dielila ne bude dva svijeta — (istog puta različne konake) — koji opće od vječitih djeta: — t a d ć e sveti ljudi zemlje svake — svagdanji joj domaćnici biti — a s l a v a i m s l a v i d o l i č i t i. — B o ž j e g c a r s t v a **nastavšega tada** — oni bit će namjesnici ovdje, — reditelji čovječjega stada, — koje rado sliedit će si vođe, — jer mu b i t ć e najveća naslada — tragom ići svojih uzornika, — u kojih mu i sreća i dika«.

Tako Preradović od riječi do riječi. Dakle istom tada, kada će ljudima u »n a s t a v š e m B o ž j e m c a r s t v u« biti najveća slast sljediti svete svoje uzornike; istom tada, kada im raka ne će biti strašilom; istom tada, kada ljudski duh bude oplemenjen i tako jak, da on sam sobom bude vidio »što je dobro, da je samo krasno«, moći će slava slavi im doličiti. I s t o m t a d a »sredstvo izvanjske sjajnosti — bit će jošte samo u spomeni, — kao pomoć negdašnje slabosti«, ili drugim riječima: i s t o m t a d a ne će ga trebati.

Konsekventno s a d a ga treba, i to kruto treba.

Preradović se prenosi naprijed u daleku budućnost, u buduće Božje carstvo, te iz njega natrag gleda u daleku prošlost, u n e g d a š n j o s t, ili zapravo u o v u n a š u s a d a š n j o s t, gdje vidi ljude u cielini još neoplemenjene, još s l a b e, i, naravski, potrebne sredstava ili pomoći izvanjske sjajnosti.

I u tom, u shvaćanju naše današnje slabosti, Preradović je u potpunu skladu s Crkvom, ili Crkva s Preradovićem. Čisto kršćanstvo uopće, a Crkva katolička napose po svojoj je biti najčišća i najveća duhovna institucija, što ju je ikada svijet vidio. Duševnost ljudska i nadnaravni red jedina je prava sadržina njezina. I onda, kada ona zalazi u ovaj svijet, na pr. u socijalni život i socijalnu borbu, i onda je to u vidu duhovnom i nadnaravnom (a nije ograničeno samo s ovu stranu materije, kao što kod drugih ljudskih organizacija). Njezini su objekti čisto duhovne naravi.

Ali Crkva, osnovana za čovjeka te njegovo istinito i sveopće dobro, ne će da bude nenaravna, afektirana, pretjerana, prenapeta. Ne će da čovjeka stavlja na veću kušnju, nego što bi je mogao podnijeti. Ne će da u čovjeku gleda ono što nije, čista naime duha, dok mu je i tijelo sastavnim dijelom njegove biti. Crkva računa čovječjom naravlju onakvom, kakva jest: naravlju, koja je duševno-tjelesna, naravlju, koja ne djeluje samo duševno, nego je veoma vezana i na konkretne, tjelesne oblike. I kao što svaka viša umjetnost nadosjetne predmete prikazuju u zornim formama, i Crkva tako natprirodne svoje objekte približava čovječjemu shvatanju pomoću osjetnih stvari ili osjetnim sredstvima, osjetnim likovima. Svijetlo, boja, zvuk, vatra, tamjan, miris, kretnje, linije, kroj, odjeća, svake vrsti sklad, pjesma, pijev, muzika, sve vrsti likovne umjetnosti, slikarstvo, kiparstvo, graditeljstvo itd., sve to uzimlje Crkva u pomoć, da čovjeku u svezi s psihološkim i fiziološkim svojstvima njegove naravi lakše predoči svoje visoke, svoje duhovne, svoje nadnaravne istine. Bilo ih je, naravski, i bit će ih, koji će se snagom vlastita duha moći vinuti do spoznaje tog duhovnog svijeta, ali bilo je takih i bit će ih vrlo malo, jer su rijetki, u kojih se nalazi takova potrebna duševna jačina i uz to zgodne životne prilike, da velikom vježbom uzmogne postići takovu duševnu vještinu. Pa ni ti se ne mogu potpuno odijeliti od osjetno-simbolskih oblika nadosjetnih vrednota.

Evo na tim naravskim i čvrstim temeljima osnivaju se svi obredi i sva liturgija katoličke Crkve.

Jest, Crkva se njome, liturgijom, služi svijesno poznavajući ljudsku narav, njezine potrebe i slaboće, i nitko, tko je zdrava razuma i dobre volje, ne će moći, a da ne spozna i prizna veliku njezinu vrijednost i snagu.

Crkva je upravo divnom simbolikom svoje liturgije privukla k sebi mnoge lijepe, poetske duhove, i vrata, kroz koja su oni kao konvertiti unišli opet u crkvu, bila su baš ta čarovna vrata liturgije.

Ne, ni Preradović, nije nipošto zabacivao liturgije, niti Crkve preko nje. Naprotiv time, što je rekao, da će nam onda, kad se duh ljudski posve oplemeni, sredstva izvanjske sjajnosti biti samo spomen n e g d a š n j e s l a b o s t i, time je ujedno najjasnije priznao potrebu liturgije u sadašnjosti.

Samo u toliko, u koliko on silno teži za onim carstvom Božjim u dalekoj budućnosti te žali, što još toga carstva nema, samo u toliko žali (konkvestivnim, ne damnativnim načinom), što je čovjek danas tako slab, te treba pomoći »izvanjske sjajnosti«.

No na taj način (konkvestivni) žali to i Crkva. I ona teži za »nebeskim Jerusalemom«, gdjeno će »sredstva izvanjske sjajnosti« biti samo još spomen »negdašnje slabosti«, ali ujedno znade, da toga nebeskog Jerusalema za sav rod ljudski ne će biti još »dugo, dugo«, pa da će ljudski rod još dugo biti potreban tih izvanjskih sredstava.

Napokon, neka se to dobro zapamti, i cijela je Crkva, ne samo svojom vanjštinom nego i svojom nutrinjom, »po Božjoj milosti«, samo jedno, ako i veoma uzvišeno sredstvo za usavršenje čovjeka i čovječanstva, — pa da se apsurdnost Prohaskinih tvrdnja vidi sa svake strane, spomenut ću još i to: I spiritizam je (po mišljenju spiritista) sa cijelom svojom naukom (n. pr. o nuždi valjanog života), običajima i općinama (u Americi) samo jedno sredstvo za usavršavanje čvjeka i čovječanstva, sredstvo zbog današnje ljudske slabosti. Kad bi pak Preradović pjevao jednu spiritističku pjesmu i u njoj analogno slavio Du Prela ili našega Gustava Gaja, i kad bi, zanijevši se u buduće Božje carstvo govorio o spiritističkim izvanjskim sredstvima samo kao spomenu »negdašnje slabosti« (gdje su ta sredstva bila nužna, kao što su doista sada), zar bi time osudio sama ta sredstva ili čitav spiritizam, koji se njima služi?! Kako se u današnjim prilikama ova sredstva odnose prema konačnome usavršenju kao uzrok prema posljedici, on bi, osuđujući sredstva, osudio samu posljedicu, dakle samo ono usavršenje, samo ono Božje carstvo, za kojim upravo najviše teži!

Apsurdnost je na dlanu.

S kojegod dakle strane uhvatiš, sa svake strane vidiš, kako je neispravna, kako je kriva tvrdnja dra. Prohaske, da je Preradović ovim spominjanim izražajima »otklonio Crkvu«. Odsvuda se ukazuje nemio lik one njegove logičke kimere.

Ako je naime Preradović za »s r e d s t v o i z v a n j s k e s j a j n o s t i«, to jest za »t a m j a n u z g o r e ć e s v i j e ć e« rekao, da će u budućem Božjem carstvu biti samo »s p o m e n **negdašnje** s l a b o s t i«, to jest, da ih n e ć e **tada** b i t i ni trebati, time nije rekao, da ih ne treba **sada.**

Tako bih bio gotov s Prohaskinom temeljnom tvrdnjom. No kako sam na jednom mjestu spomenuo, da u tom pisanju dra. Prohaske prigodom proslave Preradovićeve ima cijela šuma kojekakvih netačnosti i neispravnosti, hoću da dokažem i ovu svoju tvrdnju, a u svrhu, da se jedamput prestane takim pisanjem, koje i nehotice sjeća, recimo, na površnost. **Ferdo Rožić.**

UREĐUJE FERDO ROŽIĆ. — IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA". — TISAK NADBISKUPSKE TISKARE U ZAGREBU.

SADRŽAJ

KRITIČKI I ZNANSTVENI OGLED:

KAZALIŠTE:

UMJETNOST:

UMJETNIČKI PRILOZI: